

საქართველოს საპატრიარქოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია

სერია: საქართველოს ეკლესიის ისტორიის წყაროები

მიტროპოლიტი ანანოა ჯავახიძე

პროკოფი კუსარიელი, ავთიას სქოლასტიკოსი,

მენანდრი, თეოფილასტი სიმოკატა, თეოფანე,

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და

იმპერატორი იუსტინიანე ლაზიკის უესახეზ

(გამოკვლევა რუკებით)

თბილისი

2011

პროკოფი კესარიელი ორ ადგილას წერს, რომ მისთვის უმთავრესია „ჭეშმარიტების კვლევა“.

ჩვენი ისტორიოგრაფიის მიზანია, ვფიქრობ, ჭეშმარიტების ძიება უნდა იყოს.

საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიაში, ძირითადად, არ იყო წახალისებული „ჭეშმარიტების ძიება“ წყაროებზე დაყრდნობით, არამედ საისტორიო დასკვნები უფრო მეტად მზადდებოდა დიდ მეცნიერთა ავტორიტეტული ნაკვლევების პერიფრაზირებით, ეპოქის სულისკვეთების შესაბამისად.

პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსის და სხვა ბერძენ-რომაელი ავტორების ნაშრომები მიუთითებს, რომ მათ მიერ მოხსენიებული ლაზიკა მდებარეობდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ კი, ისტორიული საქართველოს ტრაპეზუნტის რეგიონის მხარეს.

წიგნში მოცემულია პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსის, მენანდრე პროტექტორის, თეოფილაქტე სიმოკატას, თეოფანე უამთაბაღმწერელის, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და იმპერატორ იუსტინიანეს თხზულებების ნაკვეთები ლაზიკის შესახებ.

სამეცნიერო რედაქტორი პროფესორი ი. გორგიძე

© მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, 2011

საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2011

ISBN 978-9941-20-***-*

<http://www.gu.ge/publ/ishighouse/>

ყველა უფლება დაცულია. ამ წიგნის არც ერთი ნაწილი (იქნება ეს ტექსტი, ფოტო, ილუსტრაცია თუ სხვა) არანაირი ფორმით და საშუალებით (იქნება ეს ელექტრონული თუ მექანიკური), არ შეიძლება გამოყენებულ იქნას ავტორის დამოწმების გარეშე.

საავტორო უფლებების დარღვევა ისჯება კანონით.

პროკოპი კესარიელი (VI ს.) ლაზიკის შესახებ

Prokopios Kaesariensis

პროკოფი წერს – „ყველა ადამიანს მეტწილად სჩვევია, რომ, თუ კი მათ ერთხელ შეითვისეს რაიმე აზრი, ისინი აღარ ცდილობენ ჭეშმარიტება გამოიკვლიონ, არც რაიმე ახალ აზრს იღებენ, არამედ მათ ძველი აზრი მიაჩნიათ საღად და პატივსაცემად, ხოლო თანამედროვე აზრს სათაკილოდ და სასაცილოდაც კი თვლიან“ (პროკოფი, გეორგიკა, II, 1965, გვ. 139)

პროკოფი კესარიელმა, რომელიც მოღვაწეობდა იუსტინიანეს დროს (VI ს-ის I ნახევარი) დაწერა სამი თხზულება: „პოლემიკა“, „შენობათა შესახებ“ და „ანექდოტა“. ჩვენს წიგნში განხილულია პროკოფის ამ ნაშრომებიდან ის თავები, რომელნიც ეხებიან ლაზიკას. მათ შორისაა „პოლემიკის“ I-II თავი – „ომი სპარსელებთან“ და V-VII თავი – „ომი გუთებთან“, რომელნიც ს. ყაუხჩიშვილმა თარგმნა და დაბეჭდა თავის ცნობილ და შესანიშნავ „გეორგიკების“ მეორე ტომში (1965 წ.). ჯ. შოშიაშვილმა თარგმნა და გამოსცა პროკოფის წიგნი „შენობათა შესახებ“ (2006 წ.), ხოლო ნ. ეფრემიძემ „საიდუმლო ისტორია“ (1989 წ.).

პროკოფის სამივე თხზულებიდან გვერდების მიხედვით მოყვანილია ციტატები, რომელთაც ერთვის შესაბამისი კომენტარები.

I. პროკოპი კესარიელი

„ომი სპარსელებთან“

De Bello Persico (BP)

1. იბერები სპარსეთის მადლიერებად აღიარებულნი არიან

„იბერები ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ, ხოლო ძველთაგანვე სპარსელთა მეფის ქვეშევრდომნი გამხდარან“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 48).

პროკოფი ერთ-ერთი პირველია იმ მრავალ ავტორთა შორის, რომელნიც ქართველთა უძველესი მართლმადიდებლობის შესახებ მიუთითებენ.

მართალია, პროკოფის დროს, იბერია – პოლიტიკურად სპარსეთის ხელთ იყო, მაგრამ ქრისტიანობას მტკიცედ იცავდა.

2. კათოლიკოსი

„ქრისტიანთა მღვდელმთავარსაც კათოლიკოსს უწოდებენ ელინთა ენით, რადგან ის ერთი განაგებს ყველა აქაურ სოფლებს“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 88).

აქაური სოფლების ქვეშ იგულისხმება ჭოროხის ხეობისა და ოფ-რიზეს რეგიონი ისტორიულ ლაზიკაში. აქ, ოფში, IV ს.-ში წმ. ნინოს დაუარსებია საეპისკოპოსო კათედრა (XVII ს.-ის ლაზეთის მიტროპოლიტ გერმანეს იმ ცნობის თანახმად, რომელიც მან რუსეთის ხელმწიფეს მიაწოდა).

IV საუკუნის ერთ პერიოდში ტერიტორია ოფ-რიზედან ჭოროხამდე, ჯერ კიდევ, ქართულ სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, შემდგომ, V ს.-ში, მის დაპყრობას ცდილობდა ბიზანტია, თავისი გაძლიერებ-

ისტანავე ქართველი ხელმწიფეები ამ მხარეს იბრუნებდნენ, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალმა საგანგებოდ ილაშქრა კიდეც აქ და დაუბრუნა ქართლის სამეფოს ეს მიწა-წყალი, აქვე ამავე რეგიონში (კერძოდ, ჭოროხის ხეობაში მან ააგო ეკლესიები და დააფუძნა მონასტრები), შესაბამისად აქაური სოფლები ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა V საუკუნეში, ასევე ყოფილა პროკოფი კესარიელის დროსაც, ამიტომაც აქაური ხალხი (მათზე წერს პროკოფი), ჯერ კიდევ თავისთავს ქართველი კათალიკოსის იურისდიქციას მიაკუთვნებდა ლაზიკისათვის ომების დაწყებამდე, თუმცა ომის შემდეგ ვითარება შეიცვალა.

აქ უნდა გავიხსენოთ გელასი კესარიელის ცნობა, რომ „ტყვე ქალმა“ მოაქცია ანუ გააქრისტიანა პონტოს ნაპირას მცხოვრები იბერები და ლაზები.

ზღვისპირეთში ქართული ეკლესიის იურისდიქციასთან დაკავშირებით უნდა გავიხსენოთ ასევე მოსე ხორენელის ცნობა, რომ წმ. ნინომ იქადაგა „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“, ძველი ქართული წყაროებით კლარჯეთის რეგიონი თავდაპირველად ოფ-რიზესაც მოიცავდა, ხოლო მასქუთების ტომი კასპიის ზღვისპირზე ცხოვრობდა. ამ რეგიონში (კლარჯეთ-ლაზიკიდან კასპიის ზღვამდე) უქადაგნია წმ. ნინოს.

ამ მხრივ, ოთხი წყაროს – პროკოფის, გელასი კესარიელის, მოსე ხორენელისა და ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობები ერთმანეთს ადასტურებენ და აფსებენ. ამ ცნობებიდან, ჩანს რომ IV-V-VI საუკუნეებში ზღვისპირეთი (ოფ-რიზეს რეგიონიდან), ჯერ კიდევ, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა; ხუფათამდე კათალიკოსის იურისდიქცია ვრცელდებოდა, მის ქვემოთ, ტრაპეზუნტამდე კი „ლაზთა ეპისკოპოსების იურისდიქცია გავრცელდა. „ლაზთა“ ეპისკოპოსები ნ. ადონცის კვლევით, ზიგანა-გუმუშხანეს რეგიონის ეპისკოპოსებს ერქვათ

3. იბერთა მარჯვენის მარჯვენის სპარსელთა ტომები

„იბერთა მარჯვენის, აღმოსავლეთით ცხოვრობენ სპარსელთა ტომები“ (იქვე, გვ. 48).

იბერიის მარჯვენის მცხოვრები ალბანელები ნაკლებ სავარაუდოა, რომ პროკოფის სპარსელებად მიეჩნია, ჩანს, მის მიერ იბერების საცხოვრისად მოიაზრებოდა ასევე მიწა-წყალი ვანის ტბის მიმართულელებით (ე.ი. ტაო, ბასიანი და მიმდებარე მხარეები), რომლის იქითაც იყო სპარსეთი – თავისი სპარსული ტომებით.

[ჩანს, პროკოფი ერმანეთისაგან ასხვავებდა ტერმინებს „იბერები“ და „იბერია“, რადგანაც მის დროს იბერები იბერიის გარეთაც ცხოვროვდნენ].

4. იბერთა მარცხენის ლაზიკი

„იბერთა მარცხენის, დასავლეთით მდებარეობს ლაზიკი“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 48).

პროკოფის მიერ იბერიის ქვეშ მოიაზრება მესხეთიც (კოლა-არტაანით), რომლის დასავლეთით – მართლაც იყო ლაზიკი.

5. იბერთა მთელი ზუგბენი ლაზიკეში გაიქცა

იბერთა მეფე გურგენი „ლაზიკეში გაიქცა იბერთა ყველა დიდებულითურთ, თან წაიყვანა ცოლი, შვილები და ძმები, რომელთაგან უხუცესი იყო პერანი“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 50).

გურგენის სამეფოში ასევე კოლა-არტაანიც შედიოდა, რომლის დასავლეთით არტანუჯ-ჭოროხის ხეობა იმჟამად ლაზიკედ იწოდებოდა.

მეფის შემდეგ მეორე პირს – ანუ „უზუცესს“ იბერთა სამეფო სახლში მოიხსენებს სტრაბონიც.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით „I-II სს-ში მეფობის უფლების მემკვიდრეობის რიგი პირდაპირი კი არ არის, არამედ, ეს უფლება უფროსობით გადადის მთელი სამეფო საგვარეულოს ამა თუ იმ წევრზე“ (ქართული სამართლის ისტორია, I, გვ. 180).

6. კოლხიდას - ლაზიკე

პროკოფი წერს: სპარსელთა აზრით „კოლხიდას ახლა ლაზიკე ეწოდება, ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო, რომაელებს უსამართლოდ უჭირავთ“ (გეორგიკა, ტ. 2. 1965 გვ. 47).

სპარსელებმა VI ს-ში დაიქვემდებარეს ისტორიული საქართველო, მის ერთ-ერთ ნაწილად მიიჩნევდნენ ისინი ლაზიკას, ამიტომაც გალიზიანდნენ, როცა ლაზიკა რომაელებმა დაიჭირეს.

7. ლაზიკე მთავრობიანთა

სპარსთა მეფე ხოსრო ამბობს: „ლაზების ქვეყანა საკმაოდ ძნელგასასვლელია მსუბუქად ჩაცმული კაცისათვისაც კი, რადგან ის ზომასზე მეტად დაქანებულია და ხშირად უზარმაზარი ტყეების შემცველი დიდ მანძილზე“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 81).

დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური და ძირითადი ნაწილი მისი ბარია. ამიტომაც ის არ არის „ძნელგასასვლელი დაქანებული“ ფერდობებიანი ქვეყანა, რადგანაც ვრცელი ქვეყანა ფოთიდან შორაპნამდე, სადაც ივარაუდება ლაზიკის ცენტრალური ნაწილის არსებობა – ვაკეა, (ზოლო ტერიტორია სურამიდან შორაპნამდე იბერიის ნაწილად მიიჩნევა).

ლაზიკა არ იყო სწორი ზედაპირის მქონე (ანუ ვაკე) ქვეყანა, არამედ იყო „დაქანებული“ მთიანეთის ფერდობებიანი ქვეყანა, ამიტომ ჩვენ ქვემოთ პროკოფის ცნობებზე დაყრდნობით ვამტკიცებთ, რომ ლაზიკა და დასავლეთ საქართველოს ბარი სხვადასხვა ქვეყნები იყვნენ.

პოლიტიკური ლაზიკა ერგე-ლიგან-ხუფათ-კლარჯეთის მხარეებს მოიცავდა და არა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს ცენტრალურ ნაწილს.

8. კლდეები ფაზისთან

„ლაზიკე ყველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე – გაუვალთ. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია, რომელნიც იქ დიდ მანძილზე ვიწრობებს ქმნიან. ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ ელინური გამოთქმით“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 102).

როგორც ცნობილია, დასავლეთ საქართველოს დაბლობში რიონის სანაპიროებზე არსადაა მსგავსი კლდეები, რომელთაც პროკოფი აღწერს, რაც შეეხება ჭოროხს, მისი სანაპირო მართლაც კლდოვანია.

მაშასადამე, ამ ნიშნითაც პროკოფის „ფაზისი“ არაა რიონი.

მაღალკლდინანობის გამო გაუვალნი ჭოროხისა და მისი შენაკადების სანაპიროების ორსავე მხარეს აღმართული უზარმაზარი კლდეები, შესაძლებელია ყველამ თავისი თვალთ ნახოს ართვინ არტანუჯის რეგიონში.

არტანუჯისაკენ მიმავალი ვიწრო გზას „ჯოჯოხეთის კანიონსაც“ უწოდებენ, რადგანაც გზის ორივე ნაპირზე 200-300 მეტრი სიმაღლის შვეული კლდეებია აღმართული, რომელნიც აქ, მართლაც „დიდ მანძილზე ვიწრობებს ქმნიან“. ასეთ გზას უწოდებდა პროკოფი კლისურას - მისი სიტყვით ასეთი იყო „გზები, რომელთაც რომაელები „კლისურებს“ უწოდებდნენ ელინური გამოთქმით“.

არტანუჯ-ართვინის დამაკავშირებელი ეს გზა რეალურად ამჟამადაც მოქმედია, ამ გზით შედიოდნენ იბერიიდან მომავალი სპარსელები ლაზიკაში.

9. მსჯილი და ღვინო

„ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 96).

აქედან ჩანს, რომ „ლაზიკე“ – ზღვისპირა და მდინარე ფაზისისპირა ზოლია.

„ლაზიკე“ რომ ყოფილიყო დასავლეთ საქართველო, ვთქვათ თანამედროვე თერჯოლის რაიონი, როგორ უნდა შეეტანათ იქ ღვინო, მარილი და ხორბალი ზღვიდან ანუ რომაელთა სანაპიროებიდან „ნავებით“? ამისათვის საჭირო იქნებოდა სახმელეთო ან სამდინარო გზები, გარდა ამისა იქ ღვინის შეტანა ვითომ საჭირო იქნებოდა? ცხადია, რომ არა, თერჯოლა, ზესტაფონი, შორაპანი, ბაღდადი და მიმდებარე რაიონების მომცველო ტერიტორია საქართველოში ღვინის პროდუქციის ძირითადი მწარმოებელია, ამიტომაც პროკოფის ცნობა, რომ იქ „არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან“ – მათ არ ეხება. აქ არა თუ ხორბლისა და ღვინის, არამედ სუბტროპიკული ხილის მოწევაცაა შესაძლებელი, რადგანაც საერთოდ დასავლეთ საქართველო სუბტროპიკული რეგიონია.

რადგანაც „ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან“, ამიტომ „ლაზიკე“ ზღვისპირა და მდინარისპირა განლაგებული ვიწრო ქვეყანა უნდა ყოფილიყო, რომელსაც გრძელი სანაპირო ჰქონდა, და სადაც პროდუქტი შეჰქონდათ ნავებით.

ასეთია მაგალითად, ჭოროხის ხეობა, სადაც პროდუქტის სანაპიროდან ხეობის სიღრმეში შეტანას გრძელი გზები არ ესაჭიროება – სამდინარო გზაც საკმარისია. ჭოროხის სამდინარო გზა აქ იყო ზღვასთან დამაკავშირებელი უპირველესი სავაჭრო არტერია, ასეთივე იყო ამ სამდინარო გზის დანიშნულება XIX საუკუნეშიც კი, თვითმხილველ მეცნიერთა აღწერით.

ეს სავაჭრო-სამდინარო გზა XIX საუკუნეშიც მოქმედებდა, ბაქრადის, ვეიდენბაუმისა და ყაზბეგის აღწერით ართვინიდან ბათუმამდე 200-ზე მეტი სავაჭრო ნავი დაცურავდა. ჭოროხზე „სანავეს“ ახსენებს აშოტ კურაპალატის ცხოვრებაც. ამ ნავებით ზღვიდან ართვინამდე და პირიქით სწორედ ხორბალს, მარილს, სამშენებლო ხე-ტყის მასალებსა და მსგავს ეზიდებოდნენ XIX ს.-შიც კი. ამასვე აღწერს პროკოფიც VI ს-ში.

ჩანს პროკოფის ლაზიკა ძირითადად ჭოროხის ხეობა და ერგე-ლიგანი იყო.

10. ხოსრო კოლხეთში

იუსტინიანეს მეფობის მე-6 წელს სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის დაიდო „უვადო ზავი“. სპარსელებმა რომაელებს დაუბრუნეს ლაზიკის სიმაგრეები, რომლებიც რომაელებს ამ ომამდე ეჭირათ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 62).

შემდეგ, სპარსელთა მეფე „ხოსრო დიდი ჯარით შეიჭრა კოლხეთში“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 63).

ჩვენ ქვემოთ ვამტკიცებთ, რომ ის შეიჭრა არა სურამის უღელტეხილის გზით, არამედ მესხეთის მხრიდან არსიანის ქედის გადამკვეთი ე.წ. კლარჯეთის გზით (არტან-არტანუჯ-ართვინ-ზღვისპირის გზით). ლაზიკასა და სპარსეთს შორის იბერია და პერსარმენია მდებარეობდა.

პროკოფის ნაწერებში სპარსეთ-ბიზანტიის ომის დროს ხშირად, და შეიძლება ითქვას მუდამ, ერთად იხსენიება „არმენია, ჭანეთი, ლაზიკა“ (იქვე, გვ. 64). რადგან ისინი ერთმანეთის მეზობელი ქვეყნები იყვნენ.

11. ხოსროს გზა

„როდესაც ლაზები წინ მიუძღვებოდნენ ხოსროს, მათ გადავლეს მდ. ბოასი და ისე მივიდნენ პეტრაში, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდათ თითქოს იმიტომ, რომ მათ წინასწარ განჭვრიტეს რათა მდინარე ფაზისის გადასასვლელად არც დრო და არც შრომა დასჭირვებოდათ, ხოლო ნამდვილად იმიტომ, რომ არ სურდათ „სპარსელებისთვის ერგებინათ თავიანთი საბინადრო ადგილები“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 102).

დიდი სიგრძის მდ. ჭოროხს, თავისი დინების სხვადასხვა მონაკვეთში, სხვადასხვა სახელი ერქვა. მას სათავეში „აკამფსი“ და „ბოასი“ ერქვა დაახლოებით ართვინამდე, ხოლო ართვინიდან ზღვამდე „ფაზისი“.

პროკოფი ბოასს მდ. ჭოროხს უწოდებდა კარჩხალის მთიანეთამდე (ართვინთან ახლოს), ამიტომაც ხოსრომ ან მდ. ბოასი გადალახა ამ ადგილას, ანდა სახელ „ბოასს“ რომაელები ასევე უწოდებდნენ მდ. იმერხევს, რომელსაც სათავეში გ. ყაზბეგის ცნობით, მართლაც „ყვირილა“ ერქვა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მდინარეები. „სვეტიცხოველი“ 2, 2010, გვ. 46-55).

ქართულ წყაროებში ნახსენები საერთაშორისო მნიშვნელობის „გზა კლარჯეთისა“ არტაანიდან ზღვისაკენ ჯერ თანამედროვე არტანუჯში შედიოდა, შემდეგ გადალახავდა მდ. იმერხევსა და ასევე გადალახავდა მდ. ჭოროხს და შედიოდა ართვინში. იქიდან კი ზღვისაკენ სამდინარო და სახმელეთო გზებიც მიემართებოდა.

„კლარჯეთის გზით“ მავალი ხოსრო ჯერ მდ. იმერხევს გადაკვეთდა, შემდეგ კი ჭოროხს და ამავე გეზით, ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გზით, სვლას გააგრძელებდა ზღვისაკენ, ამიტომაც ის ისე მისულა პეტრაში, რომ ფაზისი (ანუ ჭოროხი) მარჯვნივ ჰქონდა. ართვინიდან ზღვისაკენ ძველად მართლაც არსებობდა გზა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გავლით, რასაც მარცხენა სანაპიროზე არსებული ქვის თაღოვანი ხიდების უამრავი ნაშთი და ადგილობრივ მცხოვრებთა მონათხრობი ადასტურებს, თუმცა ართვინიდან ზღვამდე ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე გამავალი გზა უფრო მნიშვნელოვანი იყო.

მარცხენა სანაპიროს გზით მავალი კაცისათვის, ცხადია ჭოროხი ანუ ფაზისი მარჯვენა მხარეს აღმოჩნდებოდა. ამიტომ წერს პროკოფი - ისე მივიდნენ პეტრაში, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონ-

დათ (პეტრა ხუფათის რეგიონში მდებარეობა, მდინარის მარცხენა ნაპირას. ეს მხარე მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე მოხირისის მხარესთან შედარებით დაუსახლებელი იყო).

კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით ქალაქი არტანუჯი საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრად ამ გზის მეშვეობით იქცა. როგორც ითქვამს, ეს გზა დვინს (ე.ი სპარსეთსა და არმენიას) იბერიის (ანუ ამ შემთხვევაში არტაანის) გავლით ზღვასთან აკავშირებდა. დვინი-არტაან-არტანუჯის გზა ქართულ წყაროებში „კლარჯეთის გზის“ სახელითაა ცნობილი. ეს გზა არტაანთან იყოფოდა. მისი ერთი მთავარი ტოტი მცხეთა-თბილისისაკენ მიემართებოდა. მაშასადამე, ეს გზა ასევე თბილისსა და საქართველოს შავ ზღვასთან აკავშირებდა. ეს ძირითადი გზა იყო, რომლითაც მრავალმა ქართველმა მეფემ ისარგებლა წყაროთა ცნობით. იბერიის, არმენიისა და სპარსეთის ზღვასთან დამაკავშირებელი ეს გზა I საუკუნეშიც კი ფუნქციონირებდა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთავარი სავაჭრო გზები და არტერიები. „სვეტიცხოველი“ 2, 2010, გვ. 40-45).

როგორც აღწერიდან ნათლად ჩანს, ამ გზით შემოსულმა სპარსელთა მეფე ხოსრომ გადალახა მდ. ბოასი (როგორც ითქვამს, ეს ჭოროხის სახელი იყო ამ ადგილებში თანამედროვე ართვინის მაღლა, ხოლო მის დაბლა ვიდრე ზღვამდე ჭოროხს უკვე ფაზისი ერქვა) და ქ. პეტრამდე გაჰყვა მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს, ისე რომ, როგორც პროკოფი წერს „ფაზისი (ე.ი. ჭოროხი) მარჯვნივ ჰქონდათ“. ეს არის ჩვეულებრივი სვლა-გეზი, ანუ ხოსრო პეტრაში მივიდა არა სურამის ქედის გზით, არამედ სპარსეთიდან ქ. პეტრამდე ყველაზე მოკლე გზით – სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მან გაიარა შემდეგდროინდელი კლარჯეთი და მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გზით მივიდა პეტრაში.

12. ღვთის – სპარსეთს ჯარის დასასვენებელი ადგილი ლავიკის ომების დროს

პროკოფი წერს – სპარსელთა სარდალმა სურსათის ნაკლებობის გამო გადაწყვიტა ჯარის მეტი წილი გაეყვანა ქ. პეტრადან, მართლაც მან ქ. პეტრაში დატოვა 5 000 კაცი, „თვითონ კი დანარჩენი ჯარით მივიდა პერსარმენიაში და დაისვენა დვინის მახლობელ სოფლებში“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 115).

კიდევ ერთხელ უნდა დაფიქრდეთ სპარსთა მიერ განვლილ გზას ლავიკისაკენ. ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის თანახმად VI ს-ის დასაწყისში სპარსელთა ჯარი ლავიკაში, კერძოდ კი ქ. პეტრაში შედიოდა დასავლეთ საქართველოში გამავალი ხაშურ-ლიხის ქედის გზით და ამიტომ ზღვისპირას მდებარე პეტრამდე უნდა გაეგლო დასავლეთ საქართველოს ვრცელი ქვეყანა, კერძოდ, თანამედროვე იმერეთი, გურია და აჭარა.

პროკოფის აღწერიდან კი ჩანს, რომ სპარსელთა ჯარი პეტრასთან მივიდა არსებული პირდაპირი პერსარმენია-დვინი-ართვინის გზით, შემდეგ გაყვებოდა მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს და პირდაპირ მიადგებოდა ქ. პეტრას – ეს იყო უმოკლესი გზა პერსარმენიიდან პეტრამდე.

პერსარმენიის მთავარი ქალაქი დვინი კი ლავიკის ომების ეპოქაში ამ ომებში მონაწილე სპარსთა ჯარისკაცების დასასვენებელი ქალაქი, ერთგვარი სარეაბილიტაციო-გამაჯანსაღებელი ცენტრი იყო.

პერსარმენის ამ გზითვე გავიდა ეს ჯარი ერთ-ერთი ბოლო დამარცხების შემდეგ ლაზიკიდან, კერძოდ ლაზიკიდან გასული სპარსთა სარდალი „**დანარჩენი ჯარით მივიდა პერსარმენიაში და დაისვენა დვინის მახლობელ სოფლებში**“

ე.ი. ლაზიკაში მოლაშქრე სპარსთა ჯარის ბანაკი დვინში იყო.

ლაზიკიდან პერსარმენიაში და პირიქით ჯარი მოძრაობდა პირდაპირი გზით: ხუფათი (პეტრა)-ართვინი-არტაანი-დვინი.

როგორც ითქვა, ლაზიკის ქვეშ იგულისხმება არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ისტორიული ქართული ოლქი - „კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა ზღვის პირი“ – ამ ქვეყნის ღერძული უმთავრესი მდინარეა ჭოროხი, რომლის მთავარი ციხეც იმ დროს პეტრა იყო, აქედან პერსარმენიამდე – (დვინამდე) გადიოდა პირდაპირი გზა ჭოროხისა და მისი მომიჯნავე კლდოვანი მთების გავლით. ესაა ართვინ-არტანუჯ-არტაან-დვინის გზა. ასე, რომ **დასასვენებლად პერსარმენიაში პეტრადან ჩასულ ჯარს ხაშურ-ლიხის ქედი და თბილისი არ გაუვლია და არც იყო ამის საჭიროება.**

13. შუბაზი

„ხოსრომ და მიდთა ჯარმა იბერიის გავლის შემდეგ ლაზიკის საზღვრებში მიაღწიეს, მათ დაიწყეს ხეების მოჭრა... ჰყრიდნენ მას ძნელსაგალ ადგილებში... მიაღწიეს შუა კოლხეთს... მოვიდა გუბაზი ლაზთა მეფე, ეთაყვანა ხოსროს, ვითარცა ბატონს და თავისი თავი სამეფო ძალაუფლებითურთ და მთელი ლაზიკე გადასცა მას. პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში...“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 82, 83).

აქედან ჩანს, რომ ხოსრო პეტრაში ჩქარი სვლით შევიდა იბერიის შედარებით მოკლე ე.წ. „კლარჯეთის გზის“, და არა დასავლეთ საქართველოს გრძელი გზის გავლით.

აქ, „შუა კოლხეთის“ ქვეშ, ჩანს იგულისხმება ართვინის მხარე ხოფას მახლობლად.

14. ხოსროს სახომალდე ხე-ტყე ლაზიკაში

რომის ელჩები ხოსროს სთხოვეს რომაელებს დაუბრუნოს ლაზიკა (იქვე, გვ. 91).

ხოსრომ გადაწყვიტა „**ლაზიკიდან კოლხები ყველანი გამოესახლებინა**“ (გვ. 92).

ხოსრომ გადაწყვიტა შავ ზღვაზე საზღვაო ფლოტის აგება, ამიტომაც მან გაგზავნა „**ლაზიკაში აურაცხელი ხე-ტყე**“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 93).

აქედანაც ჩანს, რომ ლაზიკეში არ იგულისხმება დასავლეთ საქართველო, სადაც ხე-ტყის გაგზავნა საჭირო არ იყო, თავისი ტყის სიჭარბის გამო.

ხე-ტყე შეაქვთ იმ ქვეყანაში, სადაც ძნელად მოიპოვება სახომალდე მასალა. ასეთი იყო პეტრა-ხოფა-ხუფათის ზღვისპირი, სადაც პორტი და ალბათ გემთსაშენიც იყო, ეს იყო ისტორიული ლაზიკის საზღვაო ცენტრი ჭოროხის სიახლოვეს. ხოსრომ ალბათ აქ ხე-ტყე ჭოროხის სამდინარო გზით შეიტანა.

აღსანიშნავია, რომ ჭოროხზე ნაგებით დახერხილი ხის მასალა ართვინიდან ბათუმისაკენ XIX ს-შიც კი გადაჰქონდათ ყაზბეგის, ვეიდენბაუმისა და ბაქრაძის ცნობებით. ხოფა-პეტრას რეგიონში ხომალდმშენებლობისათვის მასალის შეტანა საჭირო იყო გარედან, მართლაც ხოსრომ სახომალდე მასალად შეიტანა – „**აუარებელი ხე-ტყე**“.

15. იბერიის საზღვარი

პროკოფი რომაელ სარდალ ბესას შესახებ წერს – „ის რომ მაშინვე, როდესაც გაიმარჯვა, და პეტრა აიღო, ლაზებისა და იბერიის საზღვარზე რომ მისულიყო და დაეცვა იქაური ძნელსავალი ადგილები, სპარსელთა ჯარი, ჩემი აზრით, ლაზიკეში ველარ შემოვიდოდა“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 185).

სკანდა და სარაპანისი საფიქრებელია, რომ არცთუ დიდი მანძილით იყო დაშორებული ქ. პეტრას. ამას მიუთითებს პროკოფი კესარიელის შემდეგი მოსაზრება – რომაელი სარდალი ბესა, როცა ქ. პეტრა აიღო, მაშინვე, უნდა მისულიყო იბერიის საზღვართან და დაეცვა ეს ადგილები, რომ იბერიის (ანუ სკანდა-სარაპანის) გზით სპარსელები ქ. პეტრაში არ დაბრუნებულიყვნენ.

იმერეთის შორაპანი და სკანდე ძალზე შორსაა პეტრადან, ხოლო ართვინ-არტაანის გზაზე იბერიის საზღვარზე მდებარე სარაპანა და სკანდა კი შედარებით ახლო იყო.

16. სკანდა და სარაპანა

„იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზების მიწა-წყალზე ორი სიმაგრე... იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, სხვა ადგილებიდან რისიმე შემოზიდვა, ვიწრობების წყალობით, შეიძლება, მხოლოდ ისე, თუ კაცები თვითონ მოიტანენ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 51).

პროკოფი თავის მეორე წიგნშიც წერს სარაპანისისა და სკანდის შესახებ: „იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზეთთან ორი სიმაგრე სარაპანისი და სკანდა, იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო და არც სხვა რამ სიკეთე, ხოლო სხვა ადგილებიდან რისიმე შემოზიდვა ვიწრობების გამო შეიძლება მხოლოდ ისე, თუ თვითონ კაცები მოიტანენ“ (BG, გეორგიკა, II, 1965, გვ. 110).

ე.ი ამ მაღალ ციხეებში ურმებითაც ვერ აჰქონდათ სანოვაგე მაღალმთიანობის გამო.

პროკოფი სხვაგანაც წერდა, რომ მაღალმთაგორიანობის გამო ლაზიკაში არ მოდიოდა ხორბლეული, ღვინო და სხვა რამ სიკეთე (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 96).

იბერიის ნაწილად მოიაზრებოდა კოლა-არტაანიც, საიდანაც არტანუჯის გავლით ჭოროხის ხეობით ზღვამდე (ანუ ლაზიკამდე) მიემართებოდა ძველი სავაჭრო-საჭაპანო გზა და იბერიის გავლით ლაზიკას ამ გზით უკავშირდებოდნენ.

ამ გზით ლაზიკაში შესვლისას მგზავრს ორი სიმაგრე – სარაპანა და სკანდა შეხვდებოდა.

პროკოფი სკანდასა და სარაპანას ქვეშ არ გულისხმობს იმერეთის სკანდესა და შორაპანს.

ჯერ ერთი, შორაპანისა და სკანდეს ციხეებში ურმები თავისუფლად შედიან, თითქმის ვაკეზე არიან, ზღვის დონიდან მხოლოდ 170-250 მეტრ სიმაღლეზე, მათ ტერიტორიაზე და მათ ირგვლივ მიწა-წყალზე მოდის ყოველგვარი მოსავალი, რაც კი დაითესება (ეს ფაქტი ჩემი თვალთშეწავის, რადგან მათ სიხლოვეს ვცხოვრობდი ათეულობით წელი). მეორეც, პროკოფისთან კარგად ჩანს, რომ პროკოფის მიერ აღნიშნული ორი სიმაგრე ერთ გზაზე – იბერიიდან ლაზიკეში მიმავალზეა, ხოლო რაც შეეხება იმერეთის სკანდესა და შორაპანს, ისინი ერთმანეთისაგან საკმაოდ არიან დაშორებული (მათ შორის მთელი ქვეყანა – ზემო იმერეთია გადაჭიმული) და ერთ გზაზე არ მდებარეობენ. მათთან გამავალი ერთი გზა აკავშირებს ზესტაფონს – ხაშურთან, მეორე კი თერჯოლას – მუხურა-ხრეთის გავლით ჭიათურასთან.

პროკოფის მიერ აღწერილი სკანდასა და სარაპანას გეოგრაფიული აღწერილობა არ შეესაბამება იმერეთის სკანდესა და შორაპნის რეალურ გარემოს, ამიტომ ისინი სხვადასხვა რეგიონში უნდა ვეძიოთ. სკანდე და შორაპანი სხვა პუნქტებია, ხოლო სკანდა და სარაპანა კი სხვა.

სტრაბონის მტკიცებით სარაპანა კოლხეთში მდებარეობდა მის ეპოქაში, ე.ი. I საუკუნისათვის, მაშინ როცა არქეოლოგიური მასალებით იმერეთის შორაპანის დასავლეთ რეგიონში ზღვისაკენ – კლდეეთსა და ბორითში – არმაზულ წარწერებიანი (სტრაბონის ეპოქის) არქეოლოგიური საგანძურები აღმოჩნდა იბერიელი პიტიანშებისა.

ამ ფაქტის გამო XX ს. მკვლევარებმა შორაპანი იბერიაში მოაქციეს, მაგრამ ეს სტრაბონის ცნობის უგულებელყოფაა, რომელიც, როგორც ვთქვით, სარაპანას კოლხეთში ათავსებს.

17. კვლავ სკანდა და სარაპანა

პროკოფი კვლავ იმეორებს: **„იბერიის საზღვრებიდან რომ შედინარ (ლაზიკეში), იქვეა ლაზების მიწა-წყალზე ორი სიმაგრე (სკანდა და სარაპანის), იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო, არც სხვა სიკეთე“** (BP, I, 12) (იქვე, გვ. 96).

ჩანს ეს ორი სიმაგრე მესხეთში არსიანის მთების კალთებზე მდებარეობდა. ისინი ე.წ. კლარჯეთის გზის ცხენები უნდა ყოფილიყვნენ. ეს გზა არტაანის გავლით ზღვასთან აერთებდა იბერიას, სომხეთსა და სპარსეთს. არტაანი კი იბერიის ნაწილი იყო.

პროკოფი წერს ასევე: **„ამას გარდა ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე“**. (BP, II, 28).

აქედან ჩანს, რომ ლაზიკე არ იყო დასავლეთ საქართველო, სადაც თუ საჭიროა ხორბლის და მარცვლეულის მოყვანა ადვილად შეიძლება (ქუთაისის, თერჯოლის, ზესტაფონის, ზუგდიდის და სხვა რეგიონებში), მითუმეტეს აქ ძველთაგანვეა გაშენებული ვაზი. ჩანს ლაზიკე იყო მთიანი მხარე – ჭოროხის ხეობის მომდგამი მთიანეთი, სადაც მაღალმთიანობის გამო ვაზი არც ახლა ხარობს იმ ოდენობისა, რომ მისგან საჭირო რაოდენობის ღვინო დააყენონ.

ლაზიკის მაღალმთიანობა დასტურდება პროკოფის კიდევ ერთი ცნობით – სპარსთა მეფის კიდევ ერთი ლაშქრობის შემდეგ, ლაზეთში სპარსელთა 20 000 ცხენი შიმშილით დაიღუპა. მიზეზი იყო ის, რომ მათ არ ჰქონდათ ცხენის საკვები ბალახი სამყოფად ლაზიკის კლდიანობის გამო: **„როდესაც ლაზიკეში იყვნენ საკვები არც თუ საყოფად ჰქონდათ, და ამრიგად შიმშილით და დაავადებით შევიწროვებულნი, მთლად დავარდნენ“** (გეორგიკა, II, 1965 გვ. 194).

ცხენებისათვის ბალახი დასავლეთ საქართველოს ბარში უამრავია, ხოლო არტანუჯ-ართვინის რეგიონში კი ნაკლები, რადგანაც მაღალმთიან-კლდეებიანი მხარეა. ამიტომაც ამტკიცებს პროკოფი კესარიელი რომ ლაზიკეში არ მოდიოდა ღვინო, ხორბალი „და სხვა სიკეთე“.

ს. ყაუხჩიშვილის თვალსაზრისით ლაზიკე იყო დასავლეთ საქართველო და რადგანაც პროკოფის მიერ აღწერილი დასავლეთ საქართველოში არსებული რეალობა არ ეთანადებოდა აღწერილს და ამიტომ ამ აღწერისას, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, პროკოფი ცდებოდა, მაგრამ რით უნდა აეხსნათ ცნობა იმის შესახებ, რომ ლაზიკეში პირუტყვის საკვები ბალახიც მცირე იყო, იმდენად რომ ცხენები დაიღუპა? ამით კარგად ჩანს, რომ ლაზიკე იყო კლდოვანი ქვეყანა, სადაც ნამდვილად არ მოიძიებოდა ასეთი „სიკეთეები“. ჩვენ ვიცით, რომ ასეთი იყო მესხეთის მთიანეთი, კერძოდ კი კლარჯეთი (მამათა ცხოვრებიდანაც ჩანს).

პროკოფის სიტყვით, მთელ ლაზიკეში ერთადერთი რეგიონი იყო მოხირისი, სადაც „ღვინოც კარგიც მოდის და სხვა ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 194).

ჩვენი კვლევით „სკანდა“ ერქვა პუნქტს თანამედროვე სოფელ ბაგდასენთან არტაანის რეგიონში, რადგანაც მის ახლოსაა „კანდ“ ძირის მქონე ტოპონიმები – ნამონასტრალი „კანდრიდი“, მთა „კანდილი“, ციხე „ქინძოტამალი“ და სხვა, სარაპანა კი ართვინ-არტანუჯის რეგიონში უნდა ვეძიოთ.

18. მონოპოლი

პროკოფის სიტყვით, მოხირისი – ერთადერთი ადგილი იყო ლაზიკეში, სადაც ღვინო მოდიოდა, დანარჩენი მოუსავლიანი იყო (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 96).

ჩანს მოხირისი ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანის ნაყოფიერი საკმაო ზომის რეგიონი იყო ხოლო დანარჩენი ლაზიკა იყო ჭოროხის ხეობის უმოსავლო მთიანეთი და ის არ იყო ბარაქიანი დასავლეთ საქართველო, რომლის ყველა მხარე ნაყოფიერია.

19. პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში

„პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში“, ის იუსტინიანემდეც არსებობდა, მაგრამ უმნიშვნელო იყო. იუსტინიანემ შემოზღუდა და გაამშვენა (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 83).

პეტრა დგას კლდეზე (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 85).

ხოსრომ პეტრა აიღო – (მეორე შემოჭრის დროს, იქვე, გვ. 87).

20. ციხეს მონოპოლია პეტრაში

„იონე ციხემ (პატრიკიოსმა) იმპერატორი იუსტინიანე დააჯერა ლაზების ქვეყანაში ზღვისპირა ქალაქი აეშენებინა სახელად პეტრა“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 74).

სტრატეგიოსმა ციხემ იუსტინიანეს გაამაგრებინა ციხე-ქალაქი პეტრა და შემოიღო ე.წ. „მონოპოლია“, რაც გულისხმობდა ძირითადად მარილითა და პირველადი საჭიროების საქონლით ვაჭრობის ცენტრალიზაციასა და სტრატეგიოს ციხეს ხელში თავმოყრას (იუსტინიანეს დროს მონოპოლია ბიზანტიის სხვა ადგილებშიც არსებობდა).

ეს ნამდვილად შეეძლო ციხეს, რადგანაც ციხე-სიმაგრე პეტრა იყო ერთადერთი ჩამკეტი ვრცელი ოლქისა, რომელსაც ქმნის მდ. ჭოროხის ხეობის ვრცელი ქვეყანა. მდ. ჭოროხის აუზი ბუნებრივად გარშემორტყმულია ყოველი მხრით უზარმაზარი „ცამდე აზიდული“ (როგორც პროკოფი ამბობდა) მთებით (3000 მ. სიმაღლისა), და ხეობის ძირითადი ბუნებრივი გასასვლელი გადიოდა ციხე-სიმაგრე პეტრაზე – მდინარე ჭოროხი იყო არტერია მთელი ხეობისა.

რაც შეეხება მთელ დასავლეთ საქართველოს, მისი მონოპოლიის ხელში ჩაგდება არავითარ შემთხვევაში არ შეეძლო ბიზანტიელ სტრატეგიოსს, რადგან დასავლეთ საქართველოში ზღვა მთელ მის სანაპიროს უვლის გარს და მისი ზღვისპირის გაკონტროლება XX საუკუნეში საბჭოთა კავშირსაც კი უჭირდა. ხოლო ჭოროხის დიდი ხეობის გაკონტროლება ადგილი შესაძლებელია მის შესართავში მდებარე ერთი-ორი ციხე-სიმაგრით, რადგანაც ეს ხეობა კლდეების ბუნებრივი საზღვრითაა ჩაკეტილი.

ლაზების ქვეყნის ამ ძირითად ხეობას აკონტროლებდა ციხე.

21. ბოასო-ფაზისი, „ნაცვლელ ბოასისა ამომბოღან
ფაზისად წოდებულნი“ მდინარე

„მდინარე ბოასი გამოდის ჭანეთის საზღვრის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში... თავში ის კარგა მანძილზე... თხელია... იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრებია, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება... მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიაღწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია, აქ რადგან მას ბევრი წყალი ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცვლელად ბოასისა ამიერიდან ფაზისად წოდებული განაგრძობს მდინარეებას, ნაოსნობისათვის გამოსადეგი... ზღვამდე და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის, მაგრამ მარჯვნივ მთელი ის ქვეყანა დიდ მანძილზე, ვიდრე იბერიის საზღვრამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით. ლაზთა სოფლები, ხომ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ, მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი – იბერიის საზღვრებისკენ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 100).

„ჭანეთიდან გამომავალი ბოასი“, ცხადია, არის ჭოროხი, რომელიც ბოასად იწოდებოდა კარჩხალის მთებამდე, ხოლო შემდეგ ის „ფაზისად“ იწოდებოდა და ნაოსნობისათვის გამოსადეგი იყო.

პროკოფისათვის კარჩხალთან მთავრდებოდა „კავკასიის მთა“ (ე.ი. მცირე კავკასიონი), (ის „კავკასიის მთად“ იწოდებოდა, რადგანაც მას 3000 მ. სიმაღლის მწვერვალები აქვს), ამის ქვემოთ ჭოროხს უკვე ფაზისი ერქვა, აქვე, მახლობლად, იყო კიდევ იბერიის საზღვრები (კოლა, არტაანი, შავშეთი და სხვა).

მართლაც, ართვინის მარჯვნივ, არტანუჯის იქით იწყებოდა არტაან-კოლას რეგიონი ანუ იბერია.

აქვე მდებარეობდა ისტორიული პროვინცია „საკავკასიძეო“ და კარჩხალის ერთ მთას ამჟამადაც „კავკასორი“ ჰქვია. ანუ მდინარეს აქ ესაზღვრებოდა კარჩხალ-კავკასიის მთა, რომელიც ჩრდილოეთისაკენ მიმართულ მის (ფაზისის) დენას დასავლეთისაკენ უცვლიდა გეზს.

ასე აღიწერება ავტორთა მიერ ფაზისის დინება და ზუსტად ასე მიედინება ამჟამადაც ჭოროხი.

მდინარის „აქეთა ნაპირას“ ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს განლაგებული იყო ლაზთა ქალაქები ფაზისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი და პეტრა, რომელნიც ჩვენ რუკაზეცაა აღნიშნული (ქ. ფაზისის ადგილმდებარეობის შესახებ იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „სტრაბონი კოლხეთის შესახებ“, 2011, გვ. 5-11).

22. ბოასი, კავკასიის მთა, ფაზისის სათავე

პროკოფი წერს მდ. ბოასის შესახებ – „თხელია და არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს ფონში გასასვლელად ვიდრე იმ ადგილამდე სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 106).

მართლაც, ჩვენთვის ცხადია, რომ აქ ლაპარაკია მდ. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე, მდ. ჭოროხი მიემართება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ერთ ადგილას, სადაც სხვა შენაკადებიც უერთდება მას, ეღობება მესხეთის მთები, ესაა კარჩხალის ქედი, რომელიც წარმოქმნილია აჭარა-შავშეთ-მესხეთის მთების ერთობლიობით. სწორედ იქ, სადაც ეს მთაგრეხილი „თავდება“ (პროკოფის სიტყვით), აქ მდინარე ჭოროხი, თითქმის, 90 გრადუსით უხვევს მარცხნივ და წყალსავსე მიემართება ზღვისაკენ.

ჩანს, კარჩხალის ამ მთაგრეხილს პროკოფი მიიჩნევს „კავკასიის მთად“, რაც ბუნებრივია. საქმე ისაა, რომ ბერძენი და ლათინი ავტორები იმ ქვეყანას, რომელსაც რუსები „ზაკავკაზიას“ უწოდებენ,

აღიქვამდნენ არა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, არამედ პირიქით – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ამიტომაც, თუ რუსისათვის „კავკასიის“ მთები – არის დიდი კავკასიონის მთაგრეხილი, ბერძენ-ლათინი ავტორებისათვის ის არზრუმ-კლარჯეთ-მესხეთის მთებით იწყება.

ს. ყაუხჩიშვილი ამ საკითხს განიხილავს, ასე ვთქვათ, რუსული თვალთახედვით. მისთვის კავკასიონის მთა – დიდი კავკასიონია. ამიტომაც ის წერს: – „კავკასიისა და იბერიის საზღვრები ჭოროხის ხეობაში საძიებელი არ არის“ (იქვე, გვ. 107), ჩვენი თვალთახედვით კი პირიქით – იბერიის ნაწილად მოიაზრებოდა შემდეგდროინდელი არტაანი, რომლის ერთი ბოლო კავკასიის ქედით, კერძოდ კი კარჩხალის ქედით თავდებოდა, და ასე ესაზღვრებოდა ლაზიკას – ანუ ქ. პეტრასკენ მიმავალ გზას. ასეთი თვალთახედვით აღწერს პროკოფი მეორეჯერ სპარსთა ჯარის გზას ქ. პეტრასაკენ.

მართლაც ჭოროხის ხეობაში არსიანის ქედის ბოლოსაკენ იყო კიდევ ძველი ქართული საერისთავო, სახელწოდებით – „საკავკასიძეო“, როგორც ითქვა, ართვინთან ახლოს კარჩხალის ერთ-ერთ მთის წვერს ამჟამადაც „კავკასორი“ ეწოდება (ის იმითაა სახელგანთქმილი, რომ იქ დიდი სახალხო ზემი იმართება).

რომაელებისა და ბერძენებისათვის კავკასია იწყებოდა მესხების მთებთან და ჭანების ქვეყანაში. მესხების მთების დასაწყისი სპერის რეგიონსა და მის არეს მოიცავდა. აქვე იღებდა სათავეს მდ.ჭოროხი. ეს მაღალი მთიანეთი ზემოდან დაჰყურებდა, როგორც კოლხიდას (ე.ი. რეგიონს ტრაბზონიდან ხუფათამდე და მის იქით, ოფ-რიზე-ათინას ჩათვლით), ისე იბერიას (ე.ი. ამ შემთხვევაში კოლხ-არტაანის რეგიონს). ჭოროხი ანუ ფაზისი გამოედინებოდა ჭანებისა და მესხების მთებიდან, იბერიის მაღლა აღმართული რეგიონიდან. ამასთანავე სტრაბონის ცნობით ეს რეგიონი არმენიის მიერ იყო ხელდებული ძვ. წ. II საუკუნეიდან არტაქსიასა და ზარიადრეს ეპოქიდან.

„პლინიუსი (გარდ. ახ. წ. 79 წ.) და სოლინი (ახ. წ. III ს.) მდ. ფაზისის სათავეს დებენ მოსხების ანუ მესხების მთებში. პირველი ამათვანი აღნიშნავს, რომ „ფაზისი სათავეს იღებს მოსხების სამფლობელოებში“, ხოლო მეორე წერს სურათოვნად – „მოსხების მთები გადმონათხვეს ფაზისს“ (მ. ბერძნიშვილი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ. 96). მოსხების მთების დასაწყისი სპერის ის მთიანეთია, საიდანაც იღებს სათავეს ჭოროხი. მ. ბერძნიშვილის კვლევით კავკასია და მისი მთები მიაჩნდა ფაზისის სათავედ არისტოტელეს და ასევე ეკლესიის უდიდეს მღვდელთმთავრებს ბასილი დიდსა და ამბროსი მედიოლანელს (იქვე, გვ. 97). ჭოროხის სათავეს ოლქი, როგორც ითქვა ძვ.წ. II ს-ში, სტრაბონის ცნობით, არმენიამ მიიტაცა იბერებისაგან, პარიადრეს კალთების, ხორძენასა და გოგარენას მიტაცების დროს, ამიტომაც ჭოროხის სათავეს ეს რეგიონი სტრაბონისა და სხვა ცნობილ ავტორთა ეპოქაში არმენიაში შედიოდა, თუმცა კი მესხებითა და ჭანებით იყო დასახლებული (საერთოდ კი ამ ეპოქაში მესხებით დასახლებული ვრცელი რეგიონი, სტრაბონისავე ცნობით, სამად იყო გაყოფილი, ერთი ნაწილი მიტაცებული იყო არმენიის მიერ (იგულისხმება სპერი, ტაო და ბასიანი), მეორე ნაწილი შედიოდა იბერიაში (კოლა, არტაანი, შავშეთი, სამცხე), მესამე კი იმ დროს რომაელთა იყო ხელდებული ანუ ამ შემთხვევაში კოლხეთს ეკუთვნოდა (ლიგანი, ართვინი და არტანუჯი). ჭოროხი იმჟამად არმენიის მიერ ხელდებულ მესხთა ქვეყნიდან გამოედინებოდა, ამიტომაც წერდნენ კიდევ ამის შესახებ სტრაბონი, ერატოსთენე (ძვ.წ. II ს.), დიონისე (ახ.წ. II ს.), არისტარხე (V-VI ს.), სტეფანე ბიზანტიელი (VI ს.) და სხვები (იქვე, გვ. 95). ისპირში ანუ ჭანიკა-კოლხეთის თავზე მდებარეობდნენ „ამარანტოს“ სახელით ცნობილი მთები, ამიტომაც ზოგიერთი ავტორი უფრო აზუსტებდა ცნობას და ამ მთებს მიიჩნევდა ფაზისის სათავედ (კტეზია კნიდოსელი (V-IV ს.), აპოლონიოს როდოსელი (ძვ. წ. III ს.) და სხვები (იქვე, გვ. 96).

23. მემკვიდრეობის მარცხნობა

„ხოლო მერმეროემ, როდესაც მან მიდთა მთელი ჯარით განვლო იბერიის საზღვრები, წინ გასწია, ისე, რომ მდინარე ფაზისი მარჯვენაჲ ჰქონდა. იმან არ მოინდომა ლაზიკის სოფლებზე გაეარა სადმე, რათა იქ მას რაიმე დაბრკოლება არ შეხვედროდა. ის ეშურებოდა გადაერჩინა ქალაქი პეტრა“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 107).

თუკი სპარსთა ჯარმა გადმოიარა სურამის ქედი და შევიდა დასავლეთ საქართველოში, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილის აზრით „ლაზიკა“ ეწოდებოდა, ქ. პეტრამდე ანუ ბათუმის სანაპირომდე მთელი დასავლეთ საქართველოს გადალახვას როგორ შეძლებდა ისე, რომ „ლაზიკის სოფლებზე არ გაეარა“? ეს შეუძლებელი იყო, მაგრამ თუკი არტაანის მხრიდან შემოსვლის შემდეგ ართვინის გავლით ჭოროხის მარცხენა დაუსახლებელ სანაპიროს გაუყვებოდა, ის პირდაპირ მოადგებოდა ზღვას და ქ. პეტრას.

პროკოფი ხშირად წერს, რომ ჭოროხის ანუ ფაზისის მარცხენა უშუალო სანაპიროს მთიანეთი ნაკლებ დასახლებული იყო, რაც ისტორიულადაც დადასტურებული ფაქტია, თუმცა კი ზღვისპირა ვიწრო ზოლში ქალაქები მდებარეობდა. ეს ახლაც ასეა.

24. პეტრის კრიტიკა ს. ყაუხჩიშვილის მიერ

პროკოფის ცნობით იბერიიდან მომავალი სპარსელთა ჯარი ბოასის გადალახვის შემდეგ პირდაპირი გზით მივიდა პეტრაში, ისე რომ ფაზისის მარცხენა მხარეს გაჰყვა და ის არ გადაულახავს (გეორგიკა, 2, 1965, გვ.108).

ს. ყაუხჩიშვილი, მდ. ფაზისის მიიჩნევს მდ. რიონად, ბოასს კი – ყვირილად. ამიტომ, მისთვის პროკოფის აღწერილობა ხშირად არ ეთანხმება რეალურ სურათს, რის გამოც ს. ყაუხჩიშვილი პროკოფის ხშირად აკრიტიკებს.

მაგალითად ს. ყაუხჩიშვილი წერს - „იბერიიდან მომავალი ჯარი მდინარეზე გადაუსვლელად და მის მარცხენა ნაპირას სვლით პეტრაში ვერ მივიდოდა“ (იქვე, გვ. 108),

ჩვენი აზრით, ეს შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუთუკი ფაზისად მივიჩნევთ ჭოროხს, კერძოდ, ჭოროხთან ახლოს მდებარე იბერიის ერთი კუთხიდან – არტაანიდან მომავალმა სპარსელთა ჯარმა ფეხით ან ცხენებით გადალახა მდინარის ფონი სადღაც ართვინის მაღლა (რადგანაც აქ ბოასად სახელდებული ჭოროხი წყალმცირეა) გადავიდა მდინარის მარცხენა სანაპიროზე, გაჰყვა მას (ე.ი. მდ. ჭოროხს, დაახლოებით ართვინიდან მას უკვე ფაზისი ერქვა) და პირდაპირ მიადგა ქ. პეტრას – ესაა სრულიად ბუნებრივი გზა, ხოლო ნამდვილად არაბუნებრივი და შეუძლებელი გზა იქნებოდა სპარსთა ჯარისათვის თუ ის სურამის ქედის გადალახვით გაივლიდა უვრცელეს დასავლეთ საქართველოს ქვეყანას, გაივლიდა რიონის ჭაობებს და შემდეგ მივიდოდა მდ. ჭოროხთან ახლოს ქ. პეტრაში – აი, სწორედ ეს გზა იქნებოდა არაბუნებრივი. ასე რომ XX ს. ქართული ისტორიოგრაფია ამ საკითხს, ვფიქრობ, არასწორად აშუქებს.

რუსულ ჯარს XIX ს-ში ნამდვილად სურამის ქედის გავლით უხდებოდა მდ. ჭოროხამდე მისვლა, ხოლო სპარსულ ჯარს ეს გზა არ ესაჭიროებოდა, რადგანაც სპარსული ქვეყანა (ე.ი. პერსარმენია) – ლაზიკის (ჭოროხის ხეობის) გვერდით იყო, გზად პერსარმენიასა და ლაზიკას შორის იბერია (კერძოდ, კოლა-არტაანის თემი) იყო მოქცეული, რომელიც გადაკვეთა ხოსროს ჯარმა და მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გზით პირდაპირ მივიდა ქ. პეტრაში. ასე, რომ ხოსროს ჯარს ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველო არ გაუვლია.

25. აკამფსისი

მდ. ბოასს (ანუ მდ. ფაზისს) სათავეში „ადგილობრივი მცხოვრებნი უწოდებენ აკამფსისს“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 108).

ჩვენი აზრით, ბუნებრივია, რომ ადგილობრივი მცხოვრებლები თავიანთ მდინარეს არა ბერძნულ „ბოასს“, არამედ თავიანთი ენის შესაფერის სახელს აკამფსისს უწოდებდნენ.

პ. ინგოროყვას აზრით „ფს“ – თანხმოვანთკომპლექსით ქართველები წყალს აღნიშნავდნენ. ამიტომ ბუნებრივია მათ თავიანთი მდინარეებისათვის სუფსა, აკამფსისი და მსგავსი სახელები ეწოდებინათ.

„ბოასი“ ერქვა არა მდინარე რიონის შენაკად „ყვირილას“, არამედ ჭოროხის (ფასისის) ერთ-ერთ შენაკადსა და ასევე ამ მდინარეს სათავეში.

სხვათაშორის, როგორც აღინიშნა, მდ. „ყვირილას წყალი“ გაედინება გურიაშიც, ის სუფსის შენაკადია. ასევე მდ. ყვირილად იწოდება იმერხევის ერთ-ერთი შენაკადი შავშეთშიც.

26. მდ. ფაზისი ახლოა კეტიკისთან

რომაელთა ჯარის ერთი ნაწილი აკავებს მტერს ზღვასთან ახლოს ფაზისის კლდოვან „ვიწროებში“ (ასეთი კლდოვანი ვიწროები ზღვასთან მხოლოდ მდ. ჭოროხის სანაპიროზეა და არა მდ. რიონისა), ბოლოს, სიჭარბის გამო, სპარსელები იმარჯვებენ, ამის გამო ბერძნებმა (რომაელებმა) მოხსნეს ქ. პეტრას ალყა და მდ. ფასისისაკენ გასწიეს თავიანთი ჯარის ნაწილის დასახმარებლად, ეს რომ დაინახეს ქალაქში, იქამდე ალყაში მყოფმა სპარსელებმა კარები გახსნეს და უპატრონოდ მიტოვებულ (ე.ი. ფასისისკენ უკანდახეულ) რომაელთა ბანაკს თავს დაესხნენ. თავის მხრივ, იქვე დაბანაკებულმა რომაელთა მომხრე ჭანებმა სპარსელებს შეუტყიეს, უკუაქციეს და თვითონ დაარბიეს უპატრონოდ მიტოვებული რომაელთა ბანაკი, დაიტაცეს ქონება, ამის შემდეგ უკან დაბრუნდნენ თავიანთ სამშობლოში რიხესა და ტრაპიზონის გავლით (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 110).

პროკოფი კესარიელის აღწერიდან ნათლად ჩანს, რომ მდ. ფაზისი ახლოა ქ. პეტრასთან.

აქედან, გარდა იმისა, რომ ჩანს ფაზისის და პეტრას სიახლოვე (ე.ი. ფაზისი ჭოროხია), ჩანს ისიც, რომ ჭანების სამშობლო ჭოროხთან შედარებით ახლო მდებარე რიხეს იქით იყო.

27. ფაზისი ზღვაში ჩაჩაა შემდინება, ზოგნი კი ნელს

პროკოფი წერს - „მდინარე (ფაზისს) ხომ სიღრმე აქვს სხვებზე არანაკლები და სიგანითაც დიდ მანძილზეა გადაჭიმული, სისწრაფეც მას ისეთი აქვს, რომ ზღვაში ჩასული ის კარგა მანძილზე ცალკე მიმდინარეობს“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 113).

სხვა წყაროებშიც აღინიშნება, რომ ფაზისი როცა ზღვას ერთვოდა, ის შერთვის შემდეგაც ძალზე დიდი სისწრაფის გამო ზღვის ზედაპირზეც მიედინებოდა და ზღვაში ცალკე ნაკადს ქმნიდა, - „ზღვაში ჩასული ის კარგა მანძილზე ცალკე მიმდინარეობდა“. ასეთივე მნახველთა თქმით ამჟამადაც ჭოროხი.

ზღვაში მდინარისა და ზღვის წყლები ერთმანეთს არ ერეოდა ფაზისის ჩქარი ნაკადის გამო.

რიონის ბუნება კი სხვაგვარია - XIX-XX სს-ში საგანგებო არხების გაკეთებამდე მდ. რიონი ზღვის შესართავთან ძალზე ნელა მიედინებოდა, რადგანაც ის უგრცელეს თითქმის ზღვის დონეზე

მდებარე ვაკეს – „რიონის დაბლობს“ გაივლიდა, სადაც ქმნიდა უამრავ და დაუსრულებელ მუხრებს, ნარიონალებსა და ჭაობებს. ამ ჭაობებში ინთქმებოდა და იკარგებოდა მდ. რიონი იმდენად, რომ ზღვის შესართავთან არავითარ სწრაფ ნაკადს არ ქმნიდა.

მისი ბუნებისაგან დიდად განსხვავება ჭოროხი, მართალია, XIX-XX სს-ში მისი სიჩქარე, პირიქით, ხელოვნურად შეზღუდეს სხვადასხვა ჯებირ-კაშხალით და დამჭერი საშუალებებით, დააგუბეს წყალსაცავებში, მაგრამ მიუხედავად ამისა მაინც, ახლაც სწრაფი ნაკადით ჩაედინება ზღვაში.

მისი მდინარეების სახე ემთხვევა ძველი ავტორების აღწერებს ფაზისთან დაკავშირებით, ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ფაზისი არის არა მდ. რიონი, არამედ ჭოროხი.

28. ლაზიკის მიწობლება

„ლაზიკე“ მდებარეობდა კაპადოკიის, გალატიისა, ბითინიის მეზობელად, პროკოფი კესარიელის სიტყვით „ლაზიკეს შემოერთება ხოსროს უნდოდა კაპადოკიის, გალატიისა და ბითინიის დასამორჩილებლად (იქვე, გვ. 95)“.

ლაზიკე – დასავლეთ საქართველო რომ ყოფილიყო მისი ხელში ჩაგდებათ ხოსრო კაპადოკიას ან გალატიას ვერ დაიმორჩილებდა, კაპადოკიასა და დასავლეთ საქართველოს შორის გადაჭიმული იყო დიდი ქვეყანა ქალდეა-ჭანეთი-ტრაპიზონის რეგიონი – ამ რეგიონშივე მდებარეობდა „ლაზიკე“ და ის არ იყო დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილი.

29. ჭანებო და ფაზისი

„არმენიის მოსაზღვრედ ცხოვრობენ ჭანები მთაგორიან ქვეყანაში, საიდანაც გამოედინება ფაზისი. ჭანები ადრე იწოდებოდნენ სანებად. მიწა მათ არაფერს აძლევს სარჩოდ. ისინი ცხოვრობენ მუდამ ნისლით და თოვლით დაფარულ მთიანეთში. რომაელთა მეფე მათ ფულს უგზავნიდა, რათა მათ არ გაეძარცვათ არმენიელები და რომაელები – „ვიდრე ზღვამდე მათი მეზობლები“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 53).

მაშასადამე, ფაზისი – ჭანების ქვეყნიდან გამოედინება.

აქედან ჩანს, რომ პროკოფისათვის ფაზისი იყო არა რიონი, არამედ ჭოროხი, რადგანაც ჭოროხი გამოედინება ჭანების მთაგორიანი ქვეყნიდან. ჭანები ცხოვრობენ ჭანიკაში და არა დასავლეთ საქართველოში.

მდ. ბოასის სათავესაც პროკოფი აჩვენებს ჭანებისა და პერსარმენიელების მეზობლად, ე.ი. ბოასი არაა იმერეთის ყვირილა.

VI ს-ის დასაწყისში ბიზანტიელმა სარდალმა სიტტამ დაამარცხა ჭანები, ამის შემდეგ ისინი გაქრისტიანდნენ (ე.ი. VI ს-ში).

30. ჭანეთი და ლაზეთი

„იუსტინიანე მეფემ ლაზების დასახმარებლად გააგზავნა სარდალი დაგისტე და 1000 ჭანი, ისინი კოლხეთში (კოლხიდაში) მივიდნენ და დაიბანაკეს“ (იქვე, გვ. 99).

ლაზები და ჭანები პროკოფის სიტყვით სხვადასხვა „ხალხია, რადგანაც ლაზები ქრისტიანები არიან ყველაზე მეტად, სპარსელების სარწმუნოებრივი შეხედულებები სრულიად ამათი საწინააღმდეგოა“ (იქვე, გვ. 95).

31. ლაზები - კოლხები

„ლაზები თავიანთ თავს კოლხებს უწოდებენ სპარსი ხოსრო მეფის წინაშე, თვითონაც ჰყავთ მეფე. მუდამ სპარსელების მოკავშირეები იყვნენ, რომაელებმა ჯარი ჩაუყენეს, მეფე დაუმცირეს. ითხოვენ სპარსელთა ჯარით დახმარებას რომაელთა წინააღმდეგ“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 76).

პროკოფი აღნიშნავს რომ ჭანებმა, მთიელმა ხალხმა, ქრისტიანობა მიიღო VI ს-ში მის დროს, ხოლო მისი დროის ლაზები „ყველაზე უფრო მეტი (კარგი) ქრისტიანები იყვნენ“, მამასადაძე ჭანები სხვა ხალხია, ხოლო ლაზები სხვა.

თუმცა ლაზებიც და ჭანებიც ერთი რეგიონის, ერთი მთიანეთის ხალხია. ოღონდ ლაზების წინ – ზღვაა.

32. ქაქეთა

პროკოფი გარკვევით წერს, რომ ფასისის მარჯვნივ იყო ქალაქები მოხირისი და როდოპოლისი, ასევე სკანდასა და სარაპანის სიმაგრეები, ხოლო სებასტოპოლისი და პიტიუნტი მარცხნივ – „**აქეთა ნაპირას**“ (გვ. 101).

პროკოფისათვის, როგორც ითქვა, ფასისი ჭოროხია (ხოსროსთან ომის აღწერისას), ხოლო ქალაქები პიტიუნტი (არა ბიჭვინთა, რომელიც აფხაზეთში იყო) და სებასტოპოლისი (ასეთ სახელს მრავალი ქალაქი ატარებდა) – ჭოროხის მარცხნივ მდებარეობდნენ.

კონსტანტინოპოლში მჯდომი კაცისათვის „აქეთა სანაპირო“ მდ. ჭოროხის მარცხენა მხარეა, ე.ი. რიზე-ოფი-ხოფას (ხუფათის) რეგიონი.

ს. ყაუხჩიშვილის აზრით პროკოფის არ აწვდიდნენ სწორ ცნობებს და სინამდვილეში თითქოსდა ქალაქები არქეოპოლისი, პიტიუნტი, სკანდა, სარაპანი, როდოპოლისი და მოხირისი მდ. ფასისის მარჯვნივ მდებარეობდა

ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო „**ადგილობრივი მცხოვრებლებით**“ – მესხებით იყო დასახლებული, ხოლო მარცხენა ანუ პროკოფისათვის „**მდინარის აქეთა ნაპირი**“ კი – ლაზებით.

ეს ასეა ამჟამადაც კი – თანამედროვე მკვლევარის აღწერით, რომელიც ქვემოთაა მოყვანილი, ართვინთან ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო ქართულად, ხოლო მარცხენა სანაპირო – ლაზურად მეტყველები მოსახლეობით იყო დასახლებული. მამასადაძე, ლაზების სოფლები და ქალაქები მდინარის „აქეთა ნაპირას“ ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს მდებარეობდა. მართლაც, პიტიუნტი პ. ინგოროყვას კვლევით იყო ქ. ოფი, იქვე იყო სებასტოპოლისიც.

მის საპირისპირო მხარეს, ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს მომცველ რეგიონში – „**იბერიის საზღვრებისაკენ**“ ანუ არტაანისაკენ მიმავალ გზაზე მაღალმთაში იდგა სკანდისა და სარაპანისის ციხე-სიმაგრეები (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 100).

33. ბოლოკოლისი, მოხიკისი და ლაზიკის საზღვრები

„ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის როდოპოლისი და მოხირისი. მდინარის მარცხნივ, ერთი დღის მანძილზე მსუბუქად დატვირთული კაცისათვის ლაზიკის საზღვრებია. ამ მხარის მეზობლად რომაელები ცხოვრობენ, რომელთაც პონტოელები ეწოდებათ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 100).

სად გადიოდა საზღვარი ლაზიკასა და რომის იმპერიას შორის? პროკოფი ძალზე გასაგებად წერს, რომ საზღვარი ლაზიკისა იმპერიასთან გადიოდა მდინარე ფაზისის „მარცხნივ ერთი დღის მანძილზე“. რამდენი კილომეტრია ერთი დღის გზა? როგორც ცნობილია ესაა დაახლოებით 20-25 კმ. მაშასადამე, საზღვარი გადიოდა მდ. ფაზისიდან, ჭოროხიდან 30-იოდე კმ-ში. საზღვარი საქართველოსა და ბიზანტიას შორის ხუფათთან გადიოდა, რომელიც მართლაც დაახლოებით ამ მანძილითაა დაშორებული ჭოროხს. იმჟამად ის ყოფილა ლაზიკისა და იმპერიის საზღვარი,

პროკოფის აღწერიდან შეიძლება შევიტყუოთ, რომ რომაელებს შავი ზღვის ნაპირებიდან გაუძევე-ბით იბერიის სამეფო, წაურთმევიათ მისთვის სამხრეთის მხარე, კერძოდ არიანეს დროს ძიდრიტე-ბით დასახლებული ტერიტორია (გვ. 25). ამ ტერიტორიაზე დაუარსებიათ ბუფერული სახელმწი-ფოებრივი ერთეული, შემდეგ იბერიის საზღვრები კვლავ შემცირდა, იბერიამ დაკარგა კლარჯეთი თავისი ზღვისპირით, რაც ეთანადება ქართულ წყაროებს. პროკოფის ფაზისი – ჭოროხია. პიტიუნ-ტი და სებასტოპოლისი – ტრაპეზუნტსა და პეტრას შუა მდებარეობდნენ.

34. როდოპოლისი

„დაბლობში ერთი ქალაქი იყო, სახელად როდოპოლისი, რომელიც ყველაზე უწინარეს ხვდე-ბოდა გზაზე იბერიიდან კოლხიდაში შემოსულთ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 185).

ქ. როდოპოლისი სკანდა-სარაპანისთან ახლოს მდებარეობდა – ეს ქალაქი როდოპოლისი უნდა იყოს დღევანდელი ართვინი ან ახლო მდებარე ადგილი ჭოროხზე.

„სარაპანა“ ერქვა საერთაშორისო გზაზე, ყოველი „ერთი დღის“ (20-25-30 კმ) გზაზე მდგარ მგზავრთა მოსასვენებელ პუნქტებს (ციხე-სიმაგრეს ან დასახლებას). სტრაბონის დროს ართვინი ჩანს ერთ-ერთი ასეთი სარაპანა იყო. პროკოფის დროს კი სარაპანა მთაში იდგა.

35. ქალაქი ფაზისი და ქალაქი ფასიდა

ამჟამად აღიარებული თვალსაზრისით, ფაზისი და ფასიდა იყო ერთიდაიგივე ქალაქი, ამიტომაც მიუხედავად იმისა, რომ 787 წლის VII მსოფლიო საეკლესიო კრების აქტებს მღვდელმთავარმა ქრისტეფორემ ხელი მოაწერა, როგორც „ფასიდისა და ტრაპეზუსის ეპისკოპოსმა“, ჩვენში მიიჩნევა რომ მან თითქოსდა ხელი მოაწერა, როგორც „ფაზისისა და ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსმა“ (მ. ბერძნიშ-ვილი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ. 186).

სინამდვილეში ფაზისი და ფასიდა სხვადასხვა ქალაქები იყვნენ.

ფასიდა ანუ ფადისა ერქვა ქალაქ პოლემონიონს, რომელიც იქამდე პოლემონის ეპარქიის დედაქალაქი იყო და ტრაპეზუნტთან ახლოს მდებარეობდა.

ძველ პოლემონს ამჟამად ფადისა რომ ჰქვია ეს ნათქვამია 2001 წელს ვაშინგტონში დაბეჭდილ წიგნშიც “Byzantine Seals”.

30. Polemonion

Polemonion, a twin town with Fadisane/Fatsa, gave its name the rivier Boleman”(Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton oaks and in the Fogg Museum of art, volume 4, the East, 2001, 83).

ფადისა-ფადსასთან გამავალ მდინარეს ამჟამადაც ბოლემონი/პოლემონი ჰქვია.

VIII საუკუნისათვის პონტოს რეგიონის ეკონომიკურმა ცენტრმა ტრაპეზუსში (ტრაპეზუნტში) გადაინაცვლა, ამიტომაც ამ ოლქის (პოლემონის ეპარქიის) მღვდელმთავარმაც იქ გადაიტანა თავისი კათედრა, თუმცა თავისი პრეტენზია პოლემონიონ-ფასიდზე ანუ ფადისაზე კვლავ ჰქონდა, ამიტომაც ეს თავისი პრეტენზია გამოხატა ხელმოწერით- „ქრისტეფორე, ეპისკოპოსი ფასიდისა და ტრაპეზუსისა“, ასე, რომ მას თავის ხელმოწერაში ქალაქი ფაზისი არ უხსენებია.

ხოლო რაც შეეხება ქალაქ ფაზისს, მისი არსებობა ფაქტიურად VII საუკუნეში შეწყდა ლაზიკისათვის ბიზანტია-სპარსეთის ომების დამთავრებისა, ჰერალე კეისრის სპარსეთში ლაშქრობისა და არაბთა შემოსევების შემდეგ.

ქალაქი ფაზისი მდებარეობდა ჭოროხის ანუ მდ. ფაზისის შესართავთან ზღვისპირას მთა-გორაკებით შემოსაზღვრულ, შესანიშნავი კლიმატის მქონე ადგილთან, დაახლოებით იქ, სადაც ამჟამად გონიოა.

ფაზისი ითვლებოდა დასასვენებელ, გრილ, საზაფხულო კურორტად პინდარის (ძვ.წ. VI-V სს.) იმ ცნობით, რომელიც მან ერთ მდიდარ ქსენოკრატეს შესახებ დაწერა. ის „ზაფხულობით ფაზისისაკენ მიცურადა, ზამთარში კი ნილოსისკენ“ (იქვე, გვ. 122). ზაფხულობით, როცა საბერძნეთში ცხელა, მ. ბერძნიშვილის თქმით, ეს ქსენოკრატე თავს ქალაქ ფაზისის ანუ ფოთის სიგრილეს ფარებდა და ამისთვის საკუთარი გემით მოცურავდაო, მაგრამ გრილა ზაფხულობით ფოთში? წყაროებით ზაფხულობით ფოთი საშიში იყო მალარიის, დიდი სიცხისა და ტენიანობის გამო, მაგრამ ახლაც კი სარფი და გონიო კარგი საზაფხულო კურორტია.

მ. ბერძნიშვილი ასევე წერს „აგათიას მონათხრობით რაიონი, რომელიც ქ. ფაზისს ემიჯნებოდა მოფენილი ყოფილა სოფლებით, მგზავრთა გასაჩერებელი სადგომებით და სხვა ბინებით“ (იქვე, გვ. 174), ისმის კითხვა ფოთის ირგვლივ დაუსრულებელ ჭაობებში ოდესმე იყო სოფლების სიჭარბე? ეს შეუძლებლად მიგვაჩნია შეუსაბამო გეოგრაფიული პირობების გამო.

მამასადამე, ფასიდა და ფაზისი სხვადასხვა ქალაქები იყო, თუმცა კი ისინი ორივენი ქართველთა ისტორიულ ოლქებში მდებარეობდნენ, ფასიდი მდებარეობდა ტრაპეზუნტის მარცხნივ და მას ასევე პოლემონიონი ერქვა, [ფადისაში(ფატსაში) ამჟამადაც უამრავი ქართველი ცხოვრობს], ხოლო ქ. ფაზისი მდებარეობდა ტრაპეზუნტის მარჯვნივ, ზღვისპირას, ჭოროხის შესართავთან, დაახლოებით იქ, სადაც ამჟამად გონიოა.

36. სვანეზი და ალანეზი

სპარსეთის მეფე კავადმა რომაელთა ქვეყნის წინააღმდეგ გააგზავნა ჯარი შემდგარი პერსარმენიელების. „და აგრეთვე სუ(ა)ნთაგან, რომელიც ალანთა მეზობლად ცხოვრობენ. მათთან იყვნენ ჰუნებიც, საბირებად წოდებულნი“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 55).

აღსანიშნავია, რომ რადგანაც დასავლეთ საქართველოს ხალხი (აღნიშნული სვანები) ემხრობოდნენ სპარსელებს, გასანიჭრალეზლად ბიზანტიამ მათ ტერიტორიაზე (ე.ი. დასავლეთ საქართველოში) შეიყვანა ალანთა მეომარი რაზმები ჩრდილო კავკასიიდან ზღვისპირეთის (შემდგომი აფხაზეთის) გზით, გადასცა მათ მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეები VI საუკუნეში.

ალანთა მეომრები დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილიდან მხოლოდ ბიზანტიის დასუსტების შემდეგ საზართა შემწეობით გააძევეს VII ს. ბოლოს.

ქართული წყაროებიც იმ ტერიტორიას, რომელსაც შემდგომ საკუთრივ აფხაზეთი ეწოდა – ალანიას უწოდებდნენ. ეს იყო კლისურას იქით ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

თამარის ისტორიკოსი წერს: – გიორგი III „ჟამსა ზამთრისასა გარდავიდის ლიხთიმერეთს და მიუწიოს ზღვად პონტოსად და მოინადირის ალანთა ქვეყანა, რომელიც არს აფხაზეთი“ („ისტორიანი და აზმანი“, ქ.ც. II, 1959, გვ. 15).

ალანია – გვიან შუა საუკუნეებშიც კი ერქვა აფხაზეთის ერთ ნაწილს.

ჩრდილო კავკასიის, დონის, დუნაისა და დნეპრისპირეთში ალანთა ძალზე მრავალრიცხოვანი მომთაბარე ხალხი ისე იყო გაძლიერებული V-VI საუკუნეებში, რომ ისინი ევროპაშიც კი ლაშქრობდნენ.

არაა გასაკვირი, რომ მათ მეტოქეებს VI ს.-ში დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებში (ბიზანტია-სპარსეთის ომისას ბიზანტიელთა ნებით) ფეხი ჰქონდათ მოკიდებული, ე.ი ციხე-სიმაგრეები და მნიშვნელოვანი პუნქტები ეჭირათ გარკვეული დროით.

ალანთა შემდგომ, არაბების შემოსევების ეპოქაში, აქ, ხაზართა გავლენა გაძლიერებულია.

II. პროკოფი კონსტანტინე

„ომი ბოთოგოთას“

De Bello Gothico (BG)

პროკოფი კესარიელი თავის სხვა წიგნში – De Bello Gothico-შიც ეხება ლაზიკას.

წიგნში – „სპარსელებთან ომი“, პროკოფი უფრო გამოწვლილვით და დამაჯერებლობით აღწერს ლაზიკას, ვიდრე სხვა წიგნებში, „გოთებთან ომში“ ცნობები ლაზეთის ქალაქების ადგილმდებარეობის შესახებ უფრო ნაკლები ინფორმაციის მქონეა. მიზეზი ამის ის უნდა ყოფილიყო, რომ წიგნი „სპარსელებთან ომი“ ბიზანტია-რომის ომის უშუალო მიზეზს – ლაზიკას აღწერს. სხვა წიგნებში ლაზიკა უკვე მეორეხარისხოვანია და ალბათ ამიტომაც ლაზეთის შესახებ თავის ცნობებს პროკოფი ვეღარ აქცევს ისეთ ყურადღებას, როგორც „სპარსელებთან ომში“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 118), თუმცა ამ წიგნშიც ის კვლავ ეხება ლაზიკის იმ ტომებს, პუნქტებსა თუ მდინარეებს, რომელნიც აღწერა „სპარსელებთან ომში“, ამიტომაც ჩვენ კვლავ, კიდევ ერთხელ, ვუბრუნდებით მას.

37. ზეზინიანის კლემენტის სანკრიტა ახალი აზრი

პროკოფი, როგორც აღინიშნა, წერს – „ყველა ადამიანს მეტწილად სჩვევია, რომ, თუ კი მათ ერთხელ შეითვისეს რაიმე აზრი, ისინი აღარ ცდილობენ ჭეშმარიტება გამოიკვლიონ, არც რაიმე ახალ აზრს იღებენ, არამედ მათ ძველი აზრი მიაჩნიათ სალად და პატივსაცემად, ხოლო თანამედროვე აზრს სათაკილოდ და სასაცილოდაც კი თვლიან“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 139).

პროკოფის სიტყვებიდან გამომდინარე, ალბათ, ჩვენი ახალი აზრი, რომ ლაზიკა ერქვა არა რიონის ხეობას, არამედ ჭოროხისას, ნაკლებ პატივსაცემად გამოჩნდება, რადგანაც ამჟამად ყველა დარწმუნებულია, რომ ლაზიკა – დასავლეთ საქართველოა.

ლაზიკა კლდოვანი ქვეყანაა, სადაც ზღვისპირა მაღალი კლდეებია და არა დაბლობი – წერს პროკოფი (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 142).

38 ლაზთა ეპისკოპოსობა

პროკოფი კესარიელი წერს - ტრაპეზუნტელებსა და ლაზებს შორის ცხოვრობს ერთი ტომი, ის არც რომაელებს და არც ლაზთა მეფეს ექვემდებარება, მაგრამ „ისინი ქრისტიანები არიან, ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელმსახურებს“ (გეორგია, 2, 1965, გვ. 125). მათი ქვეყნის „მარჯვნივ აღმართულია მეტად ციცაბო მთები... ამის გადაღმა ცხოვრობენ ე.წ. პერსარმენიელები და არმენიელები“. ისინი ლაზიკის ომებამდე კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ, შემდეგ კი „ლაზთა ეპისკოპოსებს“.

ლაზთა ეპისკოპოსების ქვეშ იგულისხმება ნოტიცებში მოხსენიებული პეტრას, ზიგანას, საისინის, ფასისისა და როდოპოლისის ეპისკოპოსები.

საეჭვოა, რომ პროკოფი კესარიელის დროს, ან მანამდე, ჭოროხის სიმაგრე პეტრაში ეპისკოპოსი მჯდარიყო, რადგანაც პეტრა იყო მეციხოვნეთა (ხან სპარსელთა, ხან კი რომაელთა) ციხე-სიმაგრე, რომელიც VI ს.-ში თვით რომაელებმა დაანგრეს და აღარც აღდგენილა, რადგანაც სტრატეგიული ფუნქცია დაკარგა, ხოლო, როგორც წესი, ბიზანტიაში საეპისკოპოსო კათედრებს დიდ ქალაქებსა და ეკონომიკურ (ხალხმრავალ) ცენტრებში აარსებდნენ.

ფეიქრობთ, პეტრას კათედრა სხვაგან, ისტორიული ლაზიკის სხვა პუნქტშია საძებნი. ნ. ადონცს პეტრას კათედრა პაიპერტთან (ბაიბურდთან) ეგულებოდა.

რაც შეეხება ზიგანას ეპისკოპოსს, ნ.ადონცის კვლევით, ის იჯდა პუნქტ ზიგანაში, ტრაპიზონის მხარეს, მდებარეობდა მნიშვნელოვან გზაჯვარედინზე. იქვე - ტრაპეზუნტის მხარესაა საძებნი სხვა კათედრებიც. ქ. ფასიდა ერქვა ასევე ისტორიული ლაზიკის ქალაქ პოლემონიონს. თავდაპირველად ის ყოფილა ლაზთა საეპისკოპოსოების საეპარქიო ცენტრი (VII საუკუნემდე), შემდგომში ცენტრად ტრაპეზუნტი იქცა.

ჩვენი დაკვირვებით, შეცდომაა, საისინის - ცაიშად, როდოპოლისის - ვარციხედ, ზიგანას - გუდაყვად (ზიგინევად), ფასისის - ფოთად მოხსენიება (იხ. ქართიზაციის თეორიის კრიტიკა და ასევე საპატრიარქოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისიის დასკვნა ე.წ. „ქართიზაციის თეორიის“ შესახებ).

პროკოფი ნათლად მიუთითებს თუ სად, რომელ ქვეყანაში ვრცელდებოდა აღნიშნულ „ლაზთა ეპისკოპოსების“ გავლენა - ეს იყო ზიგანას მხარეს რეგიონში (სუფათიდან ტრაპიზონისკენ) მცხოვრები ერთი ტომი, რომელიც პერსარმენიელებს ესაზღვრებოდა, მათი ქვეყნის „მარჯვნივ აღმართულია მეტად ციცაბო მთები... ამის გადაღმა ცხოვრობენ ე.წ. პერსარმენიელები და არმენიელები“.

ესაა რიზე-ათინა-ხოფას რეგიონი, ძიდრიტების ტომის ძველი საცხოვრისთან, რომელიც I საუკუნისათვის იბერიის მეფე ფარსმანს ემორჩილებოდა, ახლა კი VI საუკუნისათვის ბიზანტიელთა ხელქვეშ იყო.

(ძიდრიტები ან ზიდრიტები, ძველი ქართული ტომი, მცხოვრები შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდ. ჭოროხის შესართავთან ახ.წ. II ს.-ში. ივანე ჯავახიშვილი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თსუ, 2002, გვ. 734).

39. ლაზიკე კლდოვანი ქმეყანას

„ლაზიკეში კი მიწა ყოველგნით ზღვიდანაა წარმოჩენილი და მის დენას აფერხებს, ქმნის ზღვის სასრულს, აქ შემოქმედს ზღვისთვის საზღვარი დაუდგენია, რადგან აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მალა აწევას ახერხებს, არამედ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება, იცავს მიჩენილ საზღვარს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 142).

ე.ი. ლაზიკის სანაპირო არის კლდოვანი, ეს კლდეები ზღვის დონეზე მალაა, ამიტომაც ვერ ახერხებს ზღვა „მალა აწევას“. თვალნათელია, რომ ეს არის ბათუმ-ტრაპიზონის სანაპირო და არა რიონისა დასავლეთ საქართველოში, სადაც რიონის ვაკე ზღვის დონეზეა, ზღვა მას წარსულში ტბორავდა და მუდმივ ჭაობს ქმნიდა, იქ არ იყო კლდოვანი ზღუდე ზღვისათვის. ეს ვაკე რიონის შესართავიდან თითქმის ქუთაისამდე ვრცელდება.

პროკოფის ამ აღწერიდან ჩანს, რომ მისი ლაზიკა იყო არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ხუფათიდან ჭოროხამდე გადაშლილი ქართული მხარე, რომელსაც ზღვისაგან მალაკლდოვანი სანაპირო მიუხანვდა.

40. ჭეშმარიტების გამომკვლევა მხედა აზა რაიმე მოჩვენებითს, ან ბუნდოვან რასმეს, არამედ მდინარეს და ქვეყანას, რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 140).

პროკოფი წერს მდ. ფაზისის შესახებ: – „სხვათა შორის საკითხი ეხება არა რაიმე მოჩვენებითს ან ბუნდოვან რასმეს, არამედ მდინარეს და ქვეყანას, რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 140). მდ. ფაზისი კლდოვანი სანაპიროს მქონე ლაზიკაში მიედინება: „აშკარად მისდევს ზღვისგან გამოჭრილ ხმელეთის ნაკვეთს“.

რიონი ზღვისაკენ მისდევს არა „ხმელეთის კლდოვან ნაკვეთს“, არამედ თითქმის ზღვის დონეზე მდებარე სწორი ზედაპირის მქონე ხმელეთს, ხოლო ჭოროხი „გამოჭრილ, გამოკვეთილ ხმელეთში“ ანუ ღრმა ხეობაში მიედინება, ზათქით და გრუხუნით უერთდება ზღვას – ასეთივე იყო ფაზისი პროკოფის მრავალმხრივი აღწერით.

ახლაც კი XXI ს-ში თვალნათელი ჩანს, რომ რიონი ბარის მდინარეა, ხოლო ჭოროხი კი – მთისა, ისეთივე ბუნებისა, როგორსაც აღწერდა ფაზისს ყველა ძველი ავტორი, ესაა არა მოჩვენებითი ანდა ბუნდოვანი რაიმე, არამედ ფაქტი რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც ამის საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული.

41. წონახკომოლბას

„ლაზებს უნდოდათ ეჩვენებინათ სპარსელებისათვის თავიანთი სივაჟაკე... ძალიან უნდოდათ, რომ პირველნი სძგერებოდნენ მარტონი მტერს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 147).

მესხების ცნობილი წინამბრძოლობა – „მარტოდ პირველი შებრძოლება“ – აღწერილი ქართულ წყაროთა მიერ, იდენტურია ლაზების ამავე იშვიათი ქართული თვისებისა, რომელიც დაფიქსირებულია პროკოფის მიერ. მემატინანეს ცნობით, ქართველთა ეს თვისება მონღოლებსაც კი აოცებდათ.

42. მსგავსი ტოპონიმები

საქართველოს კუთხეებსა და ლაზიკეში მრავალი ერთნაირი ტოპონიმი და ჰიდრონიმი იყო. მაგალითად, ეგრისწყალი აფხაზეთში (ბედიასთან) და „ეგრეს-სუ ანუ ეგრისწყალი ტრაპიზონის მხარეს“ (ივ. ჯავახიშვილი, 1983, ტ. II, გვ. 123), კლისურა (ცხუმთან) და „კლასური“ ტრაპიზონისაკენ (იქვე, გვ. 23). „პიტი“ – „ტრაპიზონთან“, „პიტიუნტი“ ცხუმთან, სებასტოპოლისი, ტრაპიზონის ოლქში და სებასტოპოლისი აბხაზეთში. „ზეგანა“ („ზეგანთა სოფელი“) XI ს-ში შიდა ქართლში (თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 33) და „ზიგანა“ ქალღიაში (ტრაპიზონის მხარეს), ასევე ზიგინევი (აფხაზეთში) და ზეგანი სოფ. კლდეეთთან, ზესტაფონში. ქ. ფაზარი (ძველი ათინა) ტრაპიზონთან (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102) და ფაზისი. ფაზისი ერქვა ჭოროხსაც, არაქსაც, კელკიტს, რიონსა და ფიქრობენ ყუბანსაც.

43. ლაზიკას კლდოვანი სანაპირო ნაშენი

და სანაპირო კლდოვანი ქვეყანას

პროკოფი კესარიელი ლაზიკის კლდოვანობის შესახებ, როგორც ითქვა, წერს: „ლაზიკაში კი მიწა ყოველგნით ზღვიდანაა წარმოჩენილი და მის დენას აფერხებს. ამრიგად, ის ერთადერთია, რაც ზღვის საზღვარს ქმნის და ცხადად მოწმობს, რომ შემოქმედს აქ ზღვისთვის საზღვარი დაუდია, რადგან აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება. ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მალა აწევას ახერხებს, თუმცა კი აქ ერთვის ურიცხვი მდინარეების ნაკადები. ზღვა აქ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება. ის იცავს მიჩენილ საზღვარს“ (პროკოფი კესარიელი, გეორგიკა, ტომი II, 1965, გვ. 142).

სხვა ადგილას მაგალითად, პროკოფი კესარიელი ლაზიკას ასე აღწერს – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალა. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც იქ ვიწრობებს ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102).

მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, ის არის ჭოროხის სანაპიროებზე, ისტორიულ ლაზიკეში.

პროკოფის ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ლაზიკაში არამარტო ზღვის სანაპირო იყო კლდოვანი, არამედ მდინარე ფაზისისაც.

დასავლეთ საქართველოში არც ზღვის სანაპიროა კლდოვანი და არც რიონისა ქუთაისიდან ფოთამდე. აქ არც კლდეებს ეხეთქება ზღვის ტალღები, როგორც აღწერს პროკოფი, და არც მდინარე მიედინება კლდეთა შორის.

პირიქით, რიონის შესართავთან სანაპირო, როგორც ვიცით, არის ზღვის დონეზე გადამილი ვრცელი ვაკე და კლდოვანი არ არის.

ეს რეალური ფაქტი ლაზიკის აღწერას არ ეთანადება.

მაშასადამე, პროკოფისთვის ლაზიკა არის ჭოროხის რეგიონი – აჭარა კლარჯეთთან ერთად, სადაც ნამდვილად არის მეტნაკლებად კლდეები ზღვის სანაპიროზე.

თანამედროვე ავტობანი მოითხოვს ფართო გზებს. ამის გამო ზღვის სანაპიროზე ხოფის მიმართულებით, საითაც გვეგულება ლაზიკის სანაპირო, კლდე-ქარაფები უახლესი ტექნიკით არის გაჭრილი, ასევე კლდოვანია ჭოროხის სანაპიროები.

ამიტომაც წერდა პროკოფი – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალა. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც იქ ვიწრობებს

ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგიკა II, 1965, გვ 102). როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, ის არის ჭოროხის სანაპიროებზე, პროკოფის ლაზიკეში.

ლაზიკის კლდეებისა და ვიწრო გასასვლელების შესახებ პროკოფი კესარიელი სხვაგანაც ლაპარაკობს. მაგალითად, მერმეროეს სპარსული ჯარი რომაელთა პეტრას მცველ რაზმს ფაზისის კლდე-თა „ვიწროებში“ დახვდა.

პროკოფის მიერ მრავალჯერ გამეორებული ცნობა, რომ ლაზიკის მთელი ქვეყანა კლდოვანი იყო, გარდა მისი ერთი პროვინცია მოხირისისა, ჩემი აზრით, ნათლად გვიხსნის თუ რომელ ქვეყანას უწოდებდა ის „ლაზიკას“ ანუ „კოლხიდას“.

ლაზიკა, ანუ ლაზიკე იყო კლდოვანი ქვეყანა.

მსგავს კლდოვან - „ღრანტეებიან“ ქვეყად აღწერდნენ ქართული წყაროები „კლარჯეთს, ბოლო კლარჯეთისა ზღვის-პირს“.

კლარჯეთი, აჭარის ერგე და მისი ზღვისპირი ოდესლაც ქმნიდა ერთ მთლიან რეგიონს, რომელსაც უცხოელები „ლაზიკას“ უწოდებდნენ, რადგანაც მიიჩნევდნენ დიდი ისტორიული ლაზიკის ნაწილად, რომელიც სინოპიდან იწყებოდა.

პროკოფის ლაზიკის საზღვრები ჩრდილოეთით თითქმის აღწევდა სუფსამდე და რიონამდე, სამხრეთ-აღმოსავლეთით ლაზიკის ბუნებრივი საზღვარი იყო არსიანის უზარმაზარი, 3000 მეტრზე უფრო მაღალი მთაგრეხილი, სამხრეთით კი მისი საზღვარი მდ. ჭოროხიდან ერთი დღის გზაზე იყო ანუ ხუფათამდე აღწევდა.

ამ ლაზიკის უმთავრესი მდინარე იყო ჭოროხი ანუ ფაზისი.

ყველაზე უმთავრესი, რაც ადასტურებს, რომ პროკოფის „ლაზიკა“ ერგე-ლიგან-კლარჯეთ-ხუფათის რეგიონი იყო, ის არის, რომ პროკოფის დაჟინებული მითითებით, ლაზიკაში არ მოდიოდა ღვინო, გარდა ერთი რეგიონისა – მოხირისისა. მართლაც, თუ კი „ლაზიკა“ კლარჯეთია – კლარჯეთში ნამდვილად არ მოდის კარგი მოსავალი და მათ შორის ღვინო მაღალმთიანობის გამო, გარდა ლიგანის ზღვისპირისა, რომელიც ერგესთან ერთად ნაყოფიერი ადგილი იყო და ღვინოც მოდიოდა. ასე იყო წარსულშიც და ასეა ამჟამადაც. საერთოდ კლარჯეთი – დაბალმოსავლიანია გარდა ერგე-ლიგანისა. ეს უკანასკნელი კი უზემოსავლიანი ქვეყანაა.

ასე, რომ პროკოფის აღწერა სამართლიანია და სამწუხაროა, რომ საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსები მის ცნობებს არასერიოზულად მიუდგნენ.

44. „მეწილეობა ფაზისთან“

პროკოფი კესარიელის თქმით მდ. ფაზისის სანაპიროების გარკვეულ მონაკვეთზე მდინარის როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა სანაპიროს ძალზე უახლოვდებოდა მათა ქედები, რის გამოც მდინარის სანაპიროზე იქმნებოდა ბუნებრივი „ვიწროები“, რაც ძალზე მოსახერხებელი იყო სტრატეგიული თვალსაზრისით. თუ ამ „ვიწროებს“ დაიცავდა ჯარისკაცების თუნდ მცირერიცხოვანი ჯგუფი, მათ შეეძლოთ მტრის უფრო მეტი რაოდენობის შეჩერება.

ასეთი ბუნებრივი ანუ მთებისაგან (კლდეებისაგან) შექმნილი ვიწროები მდ. რიონის სანაპირო დაბლობში არ არის, მაგრამ მრავალი ასეთი „ვიწრობია“ მდ. ჭოროხის მთელ სიგრძეზე – ზღვის შესართავიდან ვიდრე ბორჩხამდე, ართვინამდე და კიდევ უფრო მაღლა.

მაგალითად, ასეთი „ვიწროები“, რომელსაც კარჩხალისა და ორჯოხის ქედების გამონაზარდები ქმნიან თითქმის მდინარემდე ჩადიან.

ისინი არიან ართვინის მალლა, ასევე ართვინსა და ჭოროხ-ბერთას შესართავს შორის (ართვინსა და შაგაირას შუა), აქვე, მარცხენა მხრიდან მდინარესთან ახლოს ჩამოდის ორჯოხის ქედის ერთ-ერთი გამონაყოფი ქედი, ამ პატარა ქედის მწვერვალი 1984 მ. სიმაღლის მთაა. ამ ორ ქედს შუა მიემართება ჭოროხი. ესაა ბუნებრივი ვიწრობი. ამგვარი კი ჭოროხთან უამრავია.

45. სანჯანისი და სკანდა

პროკოფი, როგორც ითქვა, წერს: „იბერიის საზღვრებიდან რომ შედინარ, იქვეა ლაზეთთან ორი სიმაგრე სარაპანისი და სკანდა, იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო და არც სხვა რამ სიკეთე, ხოლო სხვა ადგილებიდან რისიმე შემოზიდვა ვიწრობების გამო შეიძლება მხოლოდ ისე, თუ თვითონ კაცები მოიტანენ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 110).

პროკოფი სხვაგანაც წერდა, რომ მთაგორიანობის გამო ლაზიკაში არ მოდიოდა ხორბლეული, ღვინო და სხვა რამ სიკეთე (იქვე, გვ. 96).

46. იპიპიას – კოლხიძის გზა

სპარსთა ჯარმა გაიარა „იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა“, (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 182). როგორც ითქვა, აქ იგულისხმება დვინი-არტაან-არტანუჯ-ართვინ-ჭოროხის ხეობის დამაკავშირებელი გზა, რომელიც გადადის არსიანის მთის მაღალ უღელტეხილზე.

არტაანი – იბერიის ქვეყანა იყო, არტანუჯი იმჟამად ლაზიკის ნაწილი იყო.

იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა, ყველგან დაქანებული ნაპრალებითა და ძნელსავალი ადგილებით დასერილი და დაფარული უღრანი ტყეებით, ისე გაასწორეს რომ არა თუ მთელმა მათმა ცხენოსანმა ჯარმა გაიარა იქ დაუბრკოლებლად, არამედ სპილოებიც გაატარეს – წერს პროკოფი.

მასასადამე, იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა „გაასწორეს“.

აქედან ჩანს, რომ გზა იყო მოკლე და არა გრძელი.

თუ კი ლაზიკა იყო მთელი დასავლეთი საქართველო და იბერია კი აღმოსავლეთი, მათი შემადგურებელი გზის „გასწორება“ ნამდვილად არ იქნებოდა ადვილი, რადგანაც ეს გზა გრძელია, ხოლო არტაანიდან კლარჯეთში ე.ი. იბერიიდან კოლხიდაში გამავალი გზა, მართალია ძალზე ძნელ, მაგრამ მხოლოდ ერთ უღელტეხილს გადადიოდა, რომლის გასწორებაც სიმოკლის გამო ალბათ შესაძლებელი იყო.

აქ უნდა ყოფილიყო (და არა ლიხის ქედზე) „ლაზებისა და იბერების საზღვრები“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 185), აქვე, ახლომანლო უნდა ყოფილიყო სკანდისა და სარაპანისის ციხეები (ე.ი. არსიანის ქედზე და არა ლიხის მთაზე).

47. პტოპოფის „აქმის“

„ლაზთა სოფლები ხომ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას (მხარეს) და ქალაქებიც ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ. მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანა იბერიის საზღვრებისკენ. ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხირისი“ (გეორგიკა, II, გვ. 101).

აღსანიშნავია, რომ ლიგანში ეთნიკური ლაზები ცხოვრობენ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე, მესხები კი მარჯვენაზე.

თუ რა იგულისხმება „აქეთა მხარედ“ და „იქითა მხარედ“, დავას იწვევს მეცნიერთა შორის, თუ თანამედროვე გაგებით მივუდგებით ამ გამონათქვამს, ნიშნავს, რომ მდინარის მარცხენა სანაპიროზე იყო ყველა დიდი ქალაქი, მაშინ, როცა რეალურად მარჯვენა სანაპირო არანაკლებ იყო დასახლებული, ამიტომ ს. ყაუხჩიშვილი ფიქრობდა, რომ „ის ადამიანი, რომლისგანაც პროკოფის აუღია აღნიშნული ცნობა, იდგა მდინარის ჩრდილო მხარეს, მდინარის ჩრდილოეთ მხარეს არის დაბანაკებული“ (იქვე, გვ. 101. შენიშვნა 2). მაგრამ პიტიუნტის სიმაგრე და სევასტოპოლი, მართლაც, რიზესა და ხუფათს შუა იყვნენ განლაგებულნი. სკანდა და სარაპანა არტაანთან (იბერია-სთან) ახლოს მდებარეობდა. პროკოფის ცნობაში, მხოლოდ არქეოპოლისის მდებარეობაა ბუნდოვანი, რადგანაც ის სხვა ცნობით ფაზისის მარჯვენა მხარეს მდებარეობდა. ამ შემთხვევაში „აქეთა“, ხომ არ ნიშნავს ზღვისპირას ახლოს მდებარე ქალაქებს, ხოლო „იქეთა“ – კი ხმელეთის სიღრმეში მდებარეს?

48. აბოზოვო (ბოზჩხა?) – ბოლოპოლისი

„დაბლობში ერთი ქალაქი იყო, სახელად როდოპოლისი, რომელიც ყველაზე უწინარეს ხვდებოდა გზაზე იბერიიდან კოლხიდაში შემოსულთ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 185).

თუ კი იბერიიდან ლაზიკაში შესასვლელი გზა არტაანსა და ართვინს აერთიანებდა, შესაძლოა სწორედ ამ უკანასკნელს (ართვინს) ერქვა – როდოპოლისი. პროკოფი კესარიელის თქმით, როდოპოლისი მდებარეობდა იბერია-ლაზიკის გზაზე, დაბლობში –

როდოპოლისი იყო ჭოროხზე (ფაზისზე) მდებარე ქალაქი, ზღვიდან დაშორებული დაახლოებით 50 კმ-ით. ასევეა ართვინი. 600 წლით ადრე, სტრაბონის დროს მას „სარაპანა“ ერქვა.

ართვინი მდებარეობდა მეტად მნიშვნელოვანი გზების შესაყარზე, ერთმანეთთან აკავშირებდა ერთი მხრივ არზრუმს, არტაანს, არტანუჯსა და მეორე მხრივ პეტრას.

ის იყო კოლხეთის ბრინჯაოს მეტად მნიშვნელოვანი „კერა“ (ქსე, II, გვ. 563) – იქ აღმოჩენილია ძვ.წ. XII-XI სს მიჯნაზე მნიშვნელოვანი განძი, კოლხური ცულები, თოხები, ზოდები, ასევე ისინი აღმოჩნდა მთელ ჭოროხის ხეობაში.

ართვინი VIII-IX სს-ში იყო „ქართველთა საკურაპალატოს“ ქალაქი.

ეტიმოლოგიურად სახელი ართვინი სახელ „ვარდთან“ უნდა იყოს დაკავშირებული, და აქედან უნდა იყოს მიღებული მისი ბერძნული შესატყვისი სახელი – „როდოპოლისი“.

ვ. კოტეტიშვილის ლექსიკონის თანახმად „არდ“ იგივეა, რაც „ვარდი“.

„არდ“ – ვარდკაჭკაჭა, ვარდი“ (ვ. კოტეტიშვილი, „კარაბადინი“, 1936)

ართვინი – არდვინი – ვარდ-ვინი – ვარდოვანი ანუ როდოპოლისი.

იბერია-ლაზიკის გზაზე მდებარე ქალაქის „ართვინის“ სახელი შეიძლება ბერძნის ყურს ჩასმენოდა როგორც „ვარდანი“ ანუ „ვარდიანი“, „ვარდების ქალაქი“ ანუ „როდოპოლისი“. აღსანიშნავია, რომ არც თუ დაშორებით, მდ. კოლოპოტამისზე იყო სწორედ ამ სახელის მქონე ქალაქი – „ვარდა“, ვარდიანი, პონტოს რეგიონში, რიზესთან ახლოს.

49. აზქმოპოლისი

სპარსთა სარდალმა მერმეროემ შეიტყო - „მოწინააღმდეგენი მდ. ფასისის შესართავთან დაბანაკებულანო, გაემართა მათ წინააღმდეგ. ის უმჯობესად თვლიდა ჯერ ისინი გაენადგურებინა და ისე შემოერტყა ალყა არქეოპოლისისათვის, რათა ისინი ზურგში არ მოქცეოდნენ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 187).

მართლაც, მერმეროე გაემართა ფასისის შესართავისკენ, გზად მან გაუარა არქეოპოლისს, მის ციხეს რომაელები იცავდნენ.

მერმეროე მათ დაემუქრა - **ჯერ მდინარე ფასისთან დაბანაკებულ თქვენიანებს დავამარცხებ და „მალე მოგიბრუნდებით თქვენო“** (გვ. 187).

აქედან ჩანს, რომ არქეოპოლისი ახლოს მდებარეობდა ფასისის შესართავთან (ესე იგი ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს მხარეს).

როცა მერმეროე მიუახლოვდა მდინარის მარჯვენა პირზე დაბანაკებულ რომაელებს, მათ მიატოვეს ბანაკი და ნაგებობით მდინარის მეორე ნაპირზე გადავიდნენ.

არქეოპოლისი **„ქუმ სერზეა, ჩამოუდის მდინარე“** - წერს პროკოფი.

მართალია ნოქალაქევის აღწერაც მსგავსია, მაგრამ მსგავსია ბათუმისა და ციხისძირ-ჩაქვის სანახებიც.

არქეოპოლისს ჰქონია ორმაგი კედელი.

მართალია მსგავსია ნოქალაქევის კედელი, მაგრამ ეს ქალაქი გამონაკლისი არ ყოფილა, იმდენად ხშირი ყოფილა ორკეცი (ერთმანეთის პარალელური ორი კედლის) აგება, რომ ქართულში მას სპეციალური ტერმინიც კი ჰქონია: ს. ს. ორბელიანის სიტყვით **„ასეთ ორ კედელს სოხანო ერქვა „ორკეცი კედელი ზღუდესთან, რომელთა საშუალებით კაცმან გაიაროს ფოლორცის მსგავსად“** (იქვე, გვ. 189).

სავარაუდოდ არქეოპოლისი მდებარეობდა ქობულეთ-ბათუმის რეგიონში, სადაც აღმოჩენილია მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ნაშთები.

სავარაუდოდ ტაბულა პევტინგერიანას რუკაზე აღნიშნული სავაჭრო პუნქტი - „პორტუს ალტუს“ („ძველი ქალაქი“ (ლათინურად) ს. ყაუხჩიშვილის სიტყვით ბერძნულად შესაძლოა არქეოპოლისად გამოითქმოდა (ბერძნულად „ძველი ქალაქი“ არქეოპოლისი, გვ. 22).

არქეოპოლისი ნოქალაქევი რომ არ არის იქიდან ჩანს, რომ თურმე არქეოპოლისთან სპარსელებს ცხენის საკვების სიმცირის გამო ცხენები დაეხოცათ. აქ - **„დაილუბა სპარსელთა ცხენები არა ნაკლებ ოცი ათასისა... - მათ შორი გზა გამოიარეს, რომლის განმავლობაშიც ძალიან დაილაღნენ, თანაც როდესაც ლაზიკეში იყვნენ, საკვები არც თუ ისე სამყოფად ჰქონდათ, და ამრიგად, შიმშილითა და დაავადებით შევიწროებულნი, მთლად დავარდნენ** (გეორგიკა, II, 1965, გვ.194).

დასავლეთ საქართველოს ბარში, როგორც ცნობილია, ცხენის საკვები ბალახი მრავლადაა, რადგანაც წვიმიანი სუბტროპიკული ზონაა და ზოგადად ბალახი აქ ძალზე მრავლადაა და ასევეა ამ ზონაში მდებარე ნოქალაქევიც, მაგრამ ნაკლებია კლარჯეთ-ჭოროხის ხეობაში, საიდანაც მივიდოდა დაღლილი და დამშეული ჯარი არქეოპოლისთან. ამ საკითხს სხვაგანაც ვეხებით.

50. მონიშნის

სპარსელები დამარცხდნენ არქეოპოლისთან და დაიხიეს მოხირისისკენ.

„მოხირისი ერთი დღის სავალ გზაზე არქეოპოლისიდან და შეიცავს მრავალ მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 194).

ერთი დღის გზა, დაახლოებით, 20-25 კმ-ია.

თუ არქეოპოლისი იყო ჩაქვ-ციხისძირთან, აქედან მოხირისამდე ყოფილა 20-25 –მდე კმ. ანუ „ერთი დღის სავალი გზა“, რაც უდგება თვალსაზრისს, რომ მოხირისი ერგე-ხელვაჩაურ-ლიგანია. რადგანაც ჩაქვი-ციხისძირი მართლაც დაახლოებით „ერთი დღის სავალზე“ ერგე-ხელვაჩაურიდან ანუ, ჩვენი აზრით, მოხირისიდან.

ხოლო ციხე-გოჯიდან ქუთაისამდე – მეტი მანძილია, მის გავლას ერთი დღის გზა არ ეყოფოდა.

პროკოფის ცნობით, არქეოპოლისსა და მოხირისს შორისი შეიცავდა „მრავალ მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს“ ანუ ჩაქვ-ციხისძირსა და ლიგანს შუა მრავალი კარგი სოფელი ყოფილა VI ს-ში.

ჩვენი ვარაუდით ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ტერიტორია ჩაქვსა და ლიგანს შორის უხვმოსავლიანია, სუბტროპიკული ზონაა, თავისი მთა-გორიანობის გამო დაცულია „მაღარიისაგან“ ანუ ციებ-ცხელებისაგან, რაც მომხიბვლელს ხდიდა მას დასასახლებლად.

ხოლო, XIX ს-შიც კი, რიონის ხეობა უვარგისად ითვლებოდა სამოსახლოდ. აქ იყო ჭაობები, რაც მოსახლეობას აფრთხობდა, თავისი ციებ-ცხელება-მაღარიით მუსრს ავლებდა მათ დ. ბაქრაძის ცნობით.

ტერიტორია ციხისძირ-ჩაქვსა და ლიგანს შუა, ანუ არქეოპოლისსა და ლიგანს შორის **„კოლხიდის მიწა-წყალზე საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს, ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას“** (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 194)

მოხირისი იყო ერგე-ხელვაჩაურის ქვეყანა. „ლაზიკის სხვა ადგილები“ კი – კლდიან-ხრიოკი ჭოროხის ხეობა და კლარჯეთი.

51. კოტაიონი – ქუთათისი, მმკმ – უქიმეიონი, ლავიბის დილექტი

(მოხირისს) **„ამ მხარეს ჩამოუდის ერთი მდინარე სახელად რეონი. მის სანაპიროებთან ძველადვე კოლხებს აუგიათ ციხე, რომელიც შემდეგ ხანებში მათ მეტწილად მიწასთან გაუსწორებიათ, რადგან ის მეტად დაბალ ვაკეზე მდებარეობდა და მათი აზრით ადვილად მისასვლელი იყო, მაშინ ამ ციხეს კოტაიონს უწოდებდნენ ელინური ენით, ამჟამად კი მას ლაზები ქუთათისს ეძახიან“** (გვ. 194).

შეიძლება პროკოფის მდინარე რეონი არის მარადიდთან ჩამავალი მდ. ღრემში-ღელე ანუ ღრემის (ღრეონის) წყალი, ან სხვა რომელიმე შენაკადი ჭოროხისა, და მარადიდთანვე, ჭოროხისპირზე უნდა ყოფილიყო ძველი „ქუთათისიც“, „მეტად დაბალ ვაკეზე“.

მართლაც, სოფელ მარადიდში (ჭოროხის პირას) ახლაცაა უბანი სახელწოდებით – „ქუთურეთი“.

ქუთათისის ახლოს ვაკეზე ყოფილა „უქიმერიონის მაგარი ციხე“.

უქიმერიონის ადგილსამყოფელი დღესაც სადავოა.

შეიძლება გვეფიქრა, რომ „უქი-მერი-ონი“ სახელი დღეს ჟღერს ვითარცა „მერია“. ასეთი სახელის მქონე პუნქტები ნამდვილად არის ლიგანში და მის მახლობელ კუთხეებში. რადგანაც აჭარულ დიალექტში „მერე“ ნიშნავს მდინარისპირა ვაკეს, ასეთსავე დაბალ ადგილას მდგარა უქიმერიონი.

რაც შეეხება სახელ ქუთათისს, „ქუთ“ ფუძის მქონე სახელები მრავლად ყოფილა ჩვენშიც და სხვაგანაც.

ს. ყაუხჩიშვილი მრავალჯერ აღნიშნავს, რომ „კოტაის“, „ქოთაის“ სახელის მქონე ქალაქები ყოფილა ფრიგიასა და ბერძნული სამყაროს სხვადასხვა ქვეყანაში. ამჟამად შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ლიგანშიც იყო პუნქტი ასეთი სახელით, **„ბერძნული ტრადიციისათვის საკმაოდ ცნობილი“ (გეორგიკა, 2, გვ. 196).**

ლაზებს სახელი „კოტაიონი“ შემდგომში „ქუთათისად“ უქცევიათ.

„ქუთათისი“ ძველი ანუ სალიტერატურო ქართულის ენობრივი ნორმების მიხედვითაა ნაწარმოები, მაგრამ პროკოფის დაჟინებული მითითებით სიტყვა „ქუთათისი“ ნაწარმოებია ლაზების ენობრივი ნორმების შესაბამისად, მაშასადამე ლაზების ენა იყო ქართული, ამის მიზეზი შეიძლება ისიც ყოფილიყო, რომ პროკოფის ეპოქაში ქართულ-მეგრული ენობრივი დიფერენციაცია შედარებით ახალი დაწყებული იყო და ის, ჩანს, იმ, ანუ პროკოფის დროისათვის არ იყო დასრულებული. ე.ი. VI საუკუნისათვის არ იყო დასრულებული. ენობრივი დიფერენციაციის შესახებ წყარო ან მინიშნება არ მოიპოვება და მის შესახებ მხოლოდ ანალიტიკური ვარაუდები გამოითქვა XX ს.-ში.

ჩვენი, ზემოთ აღნიშნული, ვარაუდი კი ეფუძნება მნიშვნელოვან წყაროს – პროკოფის ცნობას, სიტყვა „ქუთათისი“ ლაზური ენობრივი ნორმების მიხედვით იყო ნაწარმოები, მაგრამ „ქუთათისი“ ძველი ქართული ენის ნორმებითაა ნაწარმოები ისევე, როგორც „მოხირისი“, „მუხურისი“, რაც უნდა დაიშალოს ასე – „მუ-ხურ-ის“, მო-მუ წინსართი – გაწარმოებულია, ხოლო „ხურ“ იგივეა რაც სახლი (სა-ხლ-ი), ხულა, ხუხულა, აქედან ხურო, ხუროთმოძღვარი, სა-ხურ-ავი, მ-სა-ხურ-ი, მო-სამსა-ხურ-ე. ქუთათისი და მოხირისი – ქართული ენობრივი ნორმებითაა ნაწარმოები.

როცა უქიმერიონის ციხე სპარსელებს აუღიათ, **ამით მათ გაუკონტროლებიათ „კოლხიდის საუკეთესო ნაწილი“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 197).**

კოლხიდის საუკეთესო ნაწილი იყო „მოხირისი“, ჩვენი აზრით, თანამედროვე აჭარა-ლიგანის მთისწინეთი, კოლხეთად კი, როგორც ითქვა, პროკოფი მიიჩნევდა არა თანამედროვე რიონის ვაკეს, არამედ ერგე-ლიგან-ჭოროხის ხეობას.

52. ღაბალო ვაპის ციხე კოტაიონი

„რეონი“ მოხირისის ქვეყანაში შეედინებოდა: **„მის სანაპიროებთან კოლხებს აუგიათ ციხე, რომელიც შემდეგ ხანებში მათ მეტწილად მიწასთან გაუსწორებიათ, რადგან ის მეტად დაბალ ვაკეზე მდებარეობდა და მათი აზრით ადვილი მისასვლელი იყო, მაშინ ამ ციხეს კოტაიონს უწოდებდნენ ელინური ენით, ამჟამად კი მას ლაზები ქუთათისს ეძახიან, ბერძნული ენის უცოდინარობით მოსდით, რომ ამ სახელწოდების ნამდვილი სახე შერყვნეს. ასე აქვს ეს მოთხრობილი არიანეს“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 125).**

ს. ყაუხჩიშვილის ცნობით „არიანეს ჩვენამდე მოღწეულ თხზულებებში ამის შესახებ არაფერი მოიპოვება“ (იქვე. გვ. 125).

მაშასადამე, კოტაიონის ციხე მეტად დაბალ ვაკეზე იდგა.

„კოტ“ ფუძით, როგორც გამოკვლეულია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, მრავალი ქალაქი იწოდებოდა ბერძნულ სამყაროსა და მცირე აზიაში. ამიტომაც, შესაძლებელია, ამჟამინდელი ქუთათისის გარდა, ქუთათისი სხვა რომელიმე პუნქტსაც რქმეოდა.

ლიგან-ერგესა და აჭარისწყლის ხეობაში, რომელიც „დაბალი ვაკეა“ (პროკოფის გამოთქმას თუ ვიხმართ), ამჟამადაცაა სოფელები და პუნქტები ამ ფუძით, მაგ.- „კვატია“, (იგივე „კოტ“ ფუძის მატარებელი), „ქუთურეთი“ – ტბეთის სულთა მატინანეში მოხსენიებული სოფელი, ამჟამად კი ქუთურეთი სოფელ მარადიდის უბანია. „ქიფაისი“, სოფელი ჭოროხის სათავეებთან, „კვაშტა“, სოფელი ერგე ლიგანთან და სხვები. ასევე, მაგ. „ქუთაპია“ ეწოდება ქალაქს თურქეთში, ოდესღაც ხალიბების საცხოვრისად მიჩნეულ მხარეში.

53. მემკე – უქიმერიონი

„უქიმერიონი იყო ქუთათისის მახლობლად ერთი მეტად მაგარი ციხე“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 196).

ს. ყაუხჩიშვილი არ ეთანხმება იმ აზრს, რომ „უქიმერიონი“ ერქვა ქუთათისის ე.წ. „არქიელის გორას“, სადაც ციხე იყო აღმართული. მისი აზრიდან გამომდინარე მოხირისი მდებარეობდა მდ. რიონის მარცხენა მხარეს, სადაც არის სოფელი „დაბლაგომი“. (იქვე, გვ. 210). ჩვენი აზრით, სიტყვა უქიმერიონში გამოიყოფა ფუძის ნაწილი „მერი“. აჭარულ-შავშური დიალექტით, „მერე“ ეწოდება მდინარისპირა მოვაკებულ ადგილს, ანუ გაშლილ ვაკეს. უქიმერიონი, მართლაც, „გაშლილ ვაკეზე მდებარეობდა“ – პროკოფის ცნობით, ისევე როგორც, კოტაიონის ციხე იდგა „მეტად დაბალ ვაკეზე“ – ასეთ ადგილს, აჭარულ დიალექტში, ამჟამადაც კი „მერე“ ადგილი ჰქვია. უკი-მერი შესაძლოა აქედან იყოს წარმომდგარი.

54. მონიკისი, კომნი

მთელ ლაზიკეში, ერთადერთი მოხირისია მოსავლიანი რეგიონი, „ამ მხარეს ჩამოუდის ერთი მდინარე სახელად რეონი“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 194).

მოხირისად ჩვენ, როგორც აღინიშნა, ერგე-ლიგანის მაღალმოსავლიან, სუბტროპიკულ მხარეს მივიჩნევთ, ხოლო მდ. რეონი ჭოროხის ერთ-ერთი შენაკადი უნდა ყოფილიყო ერგე-ლიგანის რეგიონში.

55. კომნი ან იმთი ფაზისი

პროკოფი წერს: – მერმეროემ „სადაც ფაზისის გადალახვა შეიძლება ფონში, გადალახა ეს მდინარე ფეხით, გადალახა აგრეთვე მეორე მდინარეც, სახელად რეონი – არც ეს არის სანაოსნო და ფაზისის მარჯვენა მხარეს რომ აღმოჩნდა, წაიყვანა ჯარი ერთი ქალაქის – არქეოპოლისის წინააღმდეგ, რომელიც არის მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 182).

პროკოფი პირდაპირ მიუთითებს, რომ სხვაა მდინარე ფაზისი და სხვაა მდ. რეონი, რომ ისინი ორი სხვადასხვა მდინარეა (ს. ყაუხჩიშვილი მათ ერთ მდინარედ მიიჩნევს).

ამჟამად, საყოველთაო თვალსაზრისით მდ. რეონის ქვეშ მოიაზრება მდ. რიონი. ჩემი აზრით, ის უნდა იყოს ჭოროხის რომელიმე შენაკადი, სადაც გაიარა კლარჯეთიდან არქეოპოლისისაკენ (ბათუმ-ჩაქვ-ქობულეთის სანახებისკენ) მიმავალმა სპარსთა ჯარმა, რომელიც იქ ე.წ. „კლარჯეთის გზით“ შევიდა.

ტრაპეზუნტის „მარჯვნივ აღმართულია ჭანეთის მთები, რომელთა გადაღმა რომაელთა ქვეშევრდომი არმენიელები ცხოვრობენ. ამ ჭანეთის ქვეყნიდან ჩამოდის მდინარე, სახელად ბოასი... ადგილობრივი მცხოვრებნი მას აკამფსისს უწოდებენ, იმის გამო – მისი დამორჩილება, ზღვასთან შეერთების ადგილას შეუძლებელი ხდება, ვინაიდან ისეთი სისწრაფით და სიმწვავეთ უერთდება და ისეთი დიდი ხმაურობით მიიწევს წინ“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 123).

ერთი სიტყვით ბოას-აკამფსისის აღწერისას სიტყვა-სიტყვითაა განმეორებული პროკოფის მიერვე აღწერილი ფასისი, ესაა მდ. ჭოროხი და არაა რიონი, რადგანაც რიონი ზღვასთან შეერთების ადგილას არ ქმნის მსგავს სურათს და რიონი, არც „არმენიდან“ გამოედინება.

„მდინარე ბოასი გამოდის სადღაც ჭანეთის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში, რომლებიც ფარანგიონის გარშემო ცხოვრობენ... მას შემდეგ, რაც ეს მდინარე მიაღწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია... ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისად წოდებული, განაგრძობს მდინარებას ნაოსნობისთვის გამოსადეგი... ზღვამდე... მის ორივე მხრივ ლაზიკა არის... მარჯვნივ... იბერიის საზღვრამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით. ლაზთა სოფლები მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას (გეორგიკა, II, გვ. 101).

„მაშინ რომაელებმა დაიჭირეს პერსარმენიელთა ქვეყანაში... ფარანგიონი, სადაც სპარსელები ოქროს თხრიან... დაიმორჩილეს ჭანების ტომი... თოვლით დაფარული მთები, საიდანაც გამოდის მდ. ფაზისი“ (გეორგიკა, II, გვ. 52).

„ჭანების მთებიდან ჩამოდის მდინარე ბოასი“ (გეორგიკა, II, გვ. 122).

მდინარე ფაზისის მარცხენა სანაპიროზე ლაზები ცხოვრობდნენ, მარჯვენაზე კი მესხები. მარჯვნივ... იბერიის საზღვრამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით, ხოლო ლაზთა სოფლები მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას

აქედან გამომდინარე, თუ ფაზისი რიონია, მაშინ მის მარჯვენა სანაპიროზე მცხოვრები ეგრისელები ყოფილან მესხები, ხოლო მარცხენა სანაპიროზე მცხოვრები გურულები – ლაზები, რაც არასწორია, მაშასადამე რიონი ფაზისი არაა.

ბოასი ანუ ფაზისი გამოედინებოდა ჭანების ადგილებში, პერსარმენიაში, ფარანგიონის მახლობლად. ამის შესახებ სამჯერ წერს პროკოფი კესარიელი.

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ VI ს-ის დასაწყისში, სპარსეთმა შეარყია ქართლის სახელმწიფოებრიობა და თავისი ბატონობა გაავრცელა ტაოსა და მის მომიჯნავე მიწა-წყალზე. ამის წყალობით ტაო-ბასიანის მიმდგომი ქართული მხარეები მან ეკლესიურად დაუქვემდებარა იმჟამად პროსპარსული ორიენტაციის სომხურ ეკლესიას. ამის გამო აქ მცხოვრებ მოსახლეობას უცხოელებიც, ზოგჯერ, პერსარმენიელებად ან არმენიელებდ მოიხსენიებენ. ამ ქვეყნიდან გამოდიოდა მდ. ფასისი, სათავეში ბოასად, ქართველთა მიერ კი „აკამფსისად“ წოდებული (ჭოროხი). „აკამფსისი“ შეიძლება ეტიმოლოგიურად, ქართულ „ფსმა“- სთან – წყლის დენასთან იყოს დაკავშირებული, ამიტომ პროკოფის ეს ცნობა არ არის უგულვებელსაყოფი – როგორც ითქვა, პ. ინგოროყვა „ფს“-ს აკავშირებს წყალთან.

57. ჰიპოსი

ქალაქ მოხირისთან (ლაზიკაში) ჩამოდის მდ. ჰიპოსი, ე.ი. ცხენისწყალი (იქვე, გვ. 119).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოში რამდენიმე მდინარე ატარებს ამ სახელს – ცხენისწყალი, ერთია სამეგრელო-იმერეთში, მეორე კი აფხაზეთში. ჩანს, ასთი სახელის მდინარე ყოფილა ერგე-ლიგანშიც.

58. მთის მწვერვალები ფაზისის ჰიპოზი

ფაზისისაკენ უკან დახეული ჯარი თავს შველოდა „იქაური მთების მწვერვალებზე გაქცევით“ (იქვე, გვ. 110).

პროკოფის ცნობებიდან ჩანს, რომ მდ. ფაზისის ახლოს ყოფილა მთები და კლდეები, რომელთა მწვერვალებზე გაქცევით თავს უშველა უკან დახეულმა ჯარმა.

თუ კი მდ. რიონი ძველად ფაზისად იწოდებოდა, ისმის ბუნებრივი კითხვა, სად არის რიონის დაბლობზე მთების მწვერვალები?

ამ დაბლობზე ასეთი მთები არ არსებობს.

აქედანაც ჩანს, რომ პროკოფი კესარიელი რიონს არ უწოდებდა ფაზისს, არამედ ის ფაზისად მიიჩნევდა ქალაქ პეტრასთან ახლოს გამავალ მდინარეს, რომლის სეობაში მთების მწვერვალები იყო. ასეთი ჭოროხია.

59. კაპკასია

„მესხეთის მთები არც მწირია და არც ნაყოფიერებას მოკლებული, არამედ სავესა ყოველგვარი სიკეთით, რადგან მესხებიც მარჯვე მიწის მუშები არიან და იქ ვენახებიც არის. ამ ქვეყანაში მთები მეტად მაღალია, უზარმაზარი და საშინლად მიუვალი. და ისინი გავრცელებულია ვიდრე კავკასი-ის მთებამდე. ამათ უკან აღმოსავლეთით არის იბერია, რომელიც პერსარმენიელებამდე აღწევს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 128).

მესხეთის მთები აქ სპერისა და არსიანის მთებია, სადაც მესხები ყოველთვის ცხოვრობდნენ. არსიანის ეს მთიანეთი კარჩხალის უფრო მაღალ მთიანეთს უერთდება, რომელსაც პროკოფი „კავკასიას“ უწოდებს. მესხების ეს საცხოვრისი (შავშეთ-არტანუჯ-არტაან-კოლა) იბერიის ნაწილი იყო და ის ტაოსთან პერსარმენიას ესაზღვრებოდა.

60. მებამკოე

ზოგჯერ პროკოფი კესარიელი მდ. ფაზისს უყურებს საკუთარი თხზულების პერსონაჟის თვალთ. მაგალითად, ასეთია სპარსთა სარდალი მერმეროე.

როცა ის შეიტყობს რომ პეტრა რომაელებმა დაიკავეს, გადაწყვეტს ლაზიკის სხვა ქალაქებისა და სიმაგრეების დაჭერას.

პროკოფი წერს: „მან კარგად იცოდა, რომ მდინარე ფაზისის იქითა მხარეს ლაზებს, პეტრას გარდა, სხვა არც ერთი დასახლებული ადგილი არ მოეპოვებოდათ, ის გაბრუნდა და დაიჭირა იბერიიდან კოლხიდის ქვეყანაში გადასასვლელი ადგილები“ (იქვე, გვ. 182).

აქ იგულისხმება, რომ ფაზისის, ანუ ჭკოროხის მარცხენა (მერმეროესათვის „იქითა“) მხარეს ლაზებს პეტრას გარდა სხვა დასახლებები არ ჰქონდათ. რაც მართლაც ასე იყო, რადგანაც უფრო სამხრეთით მდებარე ოფ რიზეს რეგიონი უშუალოდ ბიზანტიელთა ხელში იყო და არა ლაზებისა.

მართლაც, ჭკოროხის მარცხენა სანაპირო გონიოდან ქ. ხოფამდე მთა-კლდოვანია და საქალაქო ცხოვრებისათვის უვარგისია, მხოლოდ ჭკოროხის მარჯვენა სანაპიროს ზღვისპირეთი (თანამედროვე ქობულეთ-ბათუმ-ერგე-ლიგანის ვაკე) იყო მიწათმოქმედებისა და ცხოვრებისათვის გამოსადეგი, სადაც მდებარეობდნენ კიდევ ქალაქები – არქეოპოლისი, როდოპოლისი, მოხირისი და სხვა.

61. ფაზისი – ნახევარმთავართა სანაპიროს უშაშო

ფასისი „ერთვის ევქსინის პონტოს იქ, სადაც ეს უკანასკნელი თავდება“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 128). „ნახევარმთავარა ნაპირის შუაში“ და იქ, „სადაც ევქსინის პონტო თავდება, ქმნის ნახევარმთავარის მსგავს ნაპირს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 126).

„ნახევარმთავარას იმ ერთ დასაწყისში, რომელიც აზიისა არის მდებარეობს ქალაქი პეტრა, ხოლო მის პირისპირ მეორე ნაპირას, ევროპის ნაწილში – აფსილების ქვეყანაა. აფსილები ლაზების ქვეშევრდომნი არიან და ისინი ძველთაგანვე ქრისტიანები არიან“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 128).

პეტრა მდებარეობდა მდ. ჭკოროხის შავ ზღვასთან შესართავის ახლოს, რიონს კი დაშორებული იყო, ასევე მდ. ფასისიც პეტრასთან ახლოს გაედინებოდა. აქედან გამომდინარე, ფასისი იყო მდ. ჭკოროხი.

62. ევროპისა და აზიის ჰელოს ფაზისი

„აზიასა და ევროპას კოლხეთის ფაზისი ჰყოფს“ (იქვე, გვ. 140).

„მარცხნივ აზიაა, მარჯვნივ ევროპა“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 127).

პროკოფის ცნობით მდ. ფასისი ორად ჰყოფდა ქვეყანას, მისი მარჯვენა სანაპიროდან იწყებოდა ევროპა ხოლო მარცხნივ აზია მდებარეობდა, მის მარჯვნივ, ანუ ევროპაში ცხოვრობენ აფსილები. აღსანიშნავია, რომ ამ ტომს არიანეც ამ მიდამოებში ახსენებს – ფაზისის მარჯვნივ.

63. აფსილები

ფასისის მარჯვენა სანაპიროს მხარე. „ევროპის ნაწილში – აფსილების ქვეყანაა. აფსილები ლაზების ქვეშევრდომნი არიან და ისინი ძველთაგანვე ქრისტიანები არიან“

აფსილებისაგან განსხვავებით აბაზგები წარმართები იყვნენ – „ეს ბარბაროსები ჩვენს დრომდისაც თაყვანს სცემდნენ ჭალებსა და ტყეებს, ხეები ბარბაროსს, რაღაც გულუბრყვილობის გამო ღმერთებად წარმოედგინა“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 133).

ეტიმოლოგიურად „აფსილი“ და „ფასისი“ შეიძლება ერთმანეთს ფუძეებით „ფ(ა)ს“, „ფას“ დაუკავშიროთ. ჩვენი აზრით, აფსილთა ქვეშე იგულისხმება სუფსის ხეობის და მომიჯნავე მიწა-წყლის, შესაძლოა რიონსა და ჭკოროხს შუა მდებარე დაბლობის მდინარეებით გაჯერებული და ფართოდ გადაშლილი ვაკე ადგილების მცხოვრებნი. აქაა, თანამედროვე ეპოქაშიც ჰიდრონიმი – „სუფსა“. წყლიანი ადგილების აღმნიშვნელი სიტყვების ძირი – ფმა-ფმანი ასევე წყლიანობის აღმნიშვნელი

„ფს“ (აფს) ძირთან უნდა იყოს კავშირში. აქ ჩვენ უნდა გვექონდეს დაკავშირება „ფშ“ „აფს“ ფუძესთან, რომელიც წინარექართულში, როგორც აღვნიშნეთ, წყალს (გაშლილ წყალს) აღნიშნავდა. მამასა-დამე, აფშილები – გაშლილი, წყლიანი ადგილის ტომი, დაბლობის მცხოვრები იყო, ხოლო მთიანი ადგილების მცხოვრებნი, ჩანს, „გრ“ ფუძით (გორა-მთა) აღინიშნებოდნენ (მარგველები, გურულე-ბი, ეგრისელები) (როგორც მაგალითად, სლავებში – „ტყის ხალხი“, „ჭაობის ხალხი“ და ა.შ.). ამის გამო (ე.ი. წყალთან, ზღვასთან სიახლოვის გამო) შესაძლოა, მთელი ზღვისპირეთის მოსახლეობას „აფსილები“, „აფშილები“ ერქვა.

პროკოფი ერთნაირად აღწერს ჭანებისა და აბაზგების წარმართობას. თუ გავითვალისწინებთ ჭანებისა და მესხების მეზობლობას სამხრეთ საქართველოში, ჭანებისა და აბაზგების ეთნიკური სიახლოვეც არ მოგვეჩვენება უცხოვრ.

პ. ინგოროყვას აბაზგები მესხებად მიაჩნდა.

მესხების ცხოვრების შესახებ ამ არეალში მიგვითითებს სტრაბონიც, თუმცა კი ის საერთოდ არ ახსენებს სიტყვა „აბაზგს“ (ჩანს იმიტომ, რომ უკვე ნახსენები ჰქონდა მესხები, იგივე მნიშვნელობის ეთნოსახელი).

აბაზგების ქართულენოვნებას მიგვითითებს სხვადასხვა ფაქტი: პირველი ის, რომ მათ თითქმის გაქრისტიანებისთანავე გააჩაღეს ქართულენოვანი ღვთისმსახურება ე.ი. გაქრისტიანდნენ VI ს-ში, ხოლო მათი ქართულენოვანი სამეფო უკვე VIII ს-ში ჩამოყალიბდა.

აბაზგების ქართულენოვნებას მიგვითითებს აფხაზეთის ტოპონიმებიც, რაც პ. ინგოროყვას ცნობით, ხეების თაყვანისცემასთან იყო დაკავშირებული. ეს ტოპონიმები ნამდვილად ადასტურებენ პროკოფი კესარიელის ცნობებს, რომ ისინი ხეებს ეთაყვანებოდნენ – „ბზიფი“ (ბზა), ბიჭვინთა (ფიჭვი), ცხუმი (რცხილა), გაგრა (კაკალი), სოჩა (სოჭი), წიბელი (წიფელი), ჭუბერი (წაბლი), და ა.შ. ამ ცნობიდან მართლაც ჩანს რომ მათ, ამ ქართულენოვან ტომს „ხეები ღმერთებად ჰქონდათ წარმოდგენილი“.

პროკოფის სიტყვით აბაზგებმა იუსტინიანეს დროს მიიღეს ქრისტიანობა. მან აბაზგების ქვეყანაში ღვთისმშობლის ტაძარიც ააშენა. **გ. ჩუბინაშვილის აზრით აქ იგულისხმება ნოქალაქევის (და არა ბიჭვინთის) ძველი ეკლესია (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 135).** სიტყვა აბაზგი შეიძლება სიტყა ბაშთან იყოს დაკავშირებული მ. ქურდიანის კვლევით.

პუნქტები „ბაში“, „ქვემო ბაში“, „შუა ბაში“, „ზემო ბაში“ რიონის დაბლობის გაშლილ ვაკეზე მდებარეობენ, თუმცა „აბაშა“ სამეგრელოშია, „შუა ბაში“ სამტრედიის რაიონში, „ქვემო ბაში“ ფოთის რაიონში, და „ზემო ბაში“ ქუთაისის ოლქში.

როგორც ჩანს, ძველად „ბაში“ ერქვა გაშლილ ვაკეს (აღსანიშნავია, რომ XX ს-ის დასაწყისში ქართველები ი. გედევანიშვილის ცნობით „ბაშს“ უწოდებდნენ ე.წ. „ბრეზენტს“, ანუ გაშლილ გადასაფარებელს. გაშლილ სიბრტყეს). „ფაშ“ (ბაშ) წყალთანაც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული – (ფშა, ფსორი) ამ ფუძით აღნიშნული ქვეყნის (აფშილ-აფსილ) გარდა სხვა ქართული ქვეყანებიც – ფშავი, ბასიანი (არაქსზე) და ბასიანი დვალეთთანაც იხსენიებოდა. რადგანაც ძირი „ბას“, „ბაშ“, „ფას“, „ფაშ“ დაკავშირებული აღმოჩნდა წყლიან, გავაკებულ ქვეყანასთან, ასეთი სახისა იყო სწორედ ჩირდილოკავკასიის ის მხარეები, რომლებიც როგორც პროვინცია ბასიანთან ისე მიმდებარე რეგიონებში მდებარეობდნენ ჩრდილო კავკასიის ვრცლად გაშლილ, მდინარეებითა და წყლებით გაჯერებულ ტერიტორიაზე. ეს მხარეები უძველესი ხანიდანვე, როგორც ჩანს, ქართულენოვანი ტომებით ყოფილა დასახლებული, რასაც აღნიშნული ტოპონიმაცა მიუთითებს. ვითარება შეიცვალა

გვიან შუა საუკუნეებში, როდესაც თემურ ლენგმა ჩრდილო კავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობა გაანადგურა ანდა დათრგუნა, მას ასევე აქ შემოუყვანია ადიღეური, ჩრდილოკასპიისპირეთისა და ციმბირული წარმოშობის ტომები. „პრავასლავენაია ენციკლოპედია“ ცნობით, ადიღეური ტომები ჩრდილო კავკასიაში პირველად გამოჩნდა თემურ ლენგის ლაშქრობების შემდეგ. როგორც ცნობილია მრავალ ადიღეურ ტომს არ გააჩნდა საკუთარი სახელი და მათ სახელს ანიჭებდნენ მათ მიერ დაპყრობილი და ასიმილირებული იმ ტომის სახელის მიხედვით, რომლის მიწა-წყალზეც ისინი ესახლებოდნენ. ამიტომაც საფიქრებელია, რომ როცა ერთ-ერთი ასეთი უსახელო ადიღეური ტომი დასახლდა ჩრდილო კავკასიაში „ფას“ ან „ბას“ ქვეყანაში, ამ ტომსაც უწოდეს ეს სახელი „აფსუა“ ან „აბაზი“, ე.ი. მათ მიერ დაპყრობილი და ასიმილირებული ტომის სახელის მიხედვით. შემდგომ ეს ადიღეური ტომები, ძირითადად XVII ს-ის შემდგომ, გადმოსახლდნენ სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი, აფხაზეთში და როგორც ჩანს მათ თან გადმოიტანეს მათ მიერ მითვისებული ახალი სახელი „აფსუა“ ან „აბაზი“. ასე რომ, სულ სხვა ტომი იყო ძველი ავტორების (პროკოფის თუ აგათიას) ნახსენები „აფსილები“ და სულ სხვა ტომია „აფსუები“ და „აბაზები“. ეს უკანასკნელები არიან ადიღეური ტომები, ხოლო „აფსილები“ და ძველი „აბაზგები“ როგორც ჩანს იყვნენ ქართული წარმოშობის ტომები.

აფსილთა მეზობელი აბაზგები, პ. ინგოროყვას კვლევით იგივე მესხები იყვნენ „ბას-ხი“, „ბა-სხი“, „მე-სხი“, ასევე, არაქსის, ანუ ფაზისის ხაობაში მცხოვრები ბასიანელები – იგივე მესხებია. მათი სატომო სახელები, ჩანს, მსგავსი ფუძით იყვნენ ნაწარმოებნი.

იქამდე, VI ს-ში, პროკოფი პოლიტიკური თვალსაზრისით თითქოსდა ორ ნაწილად ჰყოფდა საქართველოს: სპარსულ-იბერიულად (იბერები, მესხები) და რომაულ-ლაზურად (ლაზები, აფსილები, აბაზგები, სკვიმები, სვანები). პროკოფისათვის, როგორც პოლიტიკური მოღვაწისათვის მნიშვნელოვანია საქართველოს რომაული (ლაზური) ნაწილი. ეს თვალსაზრისი აისახება კიდევ სპარსეთის სამეფო კარზე ბიზანტიელი ელჩების ვიზიტისას გამართული კამათის დროს.

64. ხასკუნებო ალანთაში

ს. ყაუხჩიშვილს მოჰყავს VI ს.-ის ცნობები ქართლის ცხოვრებიდან, რომელიც შეეხება ალანურ ტომებსა და აფხაზეთს.

იუსტინიანე „ბრძოდა კერძოთა ოვსეთისათა, საზღვარსა ავაზგიასსა ნათესავსა ხასკუნთასა“.

VI საუკუნისათვის შემდეგდროინდელ აფხაზეთში (შავი ზღვისპირეთში) ბიზანტიელებმა სპარსელებთან ლაზიკისათვის ომში დასახმარებლად ჩრდილოკავკასიიდან შემოიყვანეს თავიანთი მოკავშირე ალანური ტომები და მათ გადასცეს მნიშვნელოვანი სიმაგრეები დასავლეთ საქართველოში. ამიტომაც იმჟამად „საზღვარი ავაზგიისა“ დროებით იწოდა „კერძოთა ოვსეთისათა“.

ჩანს ალანებს ჩრდილოკავკასიიდან ბიზანტიისათვის არასასურველი ზოგიერთი სხვა ტომიც შემოჰყოლია, მათ შორის ჩანს აღნიშნული ხასკუნებიც.

იუსტინიანემ ამ „ოვსეთში“ რომელიც იმჟამად „საზღვარსა ავაზგიასსა“ (აფხაზეთის საზღვართან) ხასკუნთა ტომს ებრძოდა, თხოვა იბერიის მეფე ფარსმანს დახმარება.

ფარსმანი შებრძოლებია ხასკუნებს, გაუმარჯვნია და მისი მთავრები შეპყრობილი გაუგზავნია იუსტინიანესთვის.

ჩვენი აზრით იბერიელი მეფე ფარსმანი ვერ დაეხმარებოდა იუსტინიანეს ჯარს, იბერიის დაქვემდებარებაში რომ არ ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალი საზღვარსა ავაზგიასსა.

ქართული წყაროებით ქართლის სამეფოს იმჟამინდელი საზღვარი მდ. კლისურაზე გადიოდა, ხოლო ტერიტორიას კლისურიდან ყუბანამდე ბიზანტია ფლობდა.

ლაზიკის ომების დროს, როგორც აღინიშნა, დამხმარე ძალად, სპარსელებთან საომრად ამ მიწა-წყალზე თვით ბიზანტიელებმა შემოიყვანეს ალანური ტომები. ისინი იქ (კლისურიდან ყუბანამდე) დროებით გაბატონდნენ კიდევ (ხაზარებამდე), რაც ტოპონიმიკაშიც აისახა, „ალანია“ და „კერძო ოვსეთისა“ ბიზანტიის მიერ ხელდებულ ამ მხარეებს ეწოდა (მდ. ეგრისწყალ-კლისურას იქით).

როგორც აღინიშნა, ქართული წყაროებიც იმ ტერიტორიას, რომელსაც შემდგომ საკუთრივ აფხაზეთი ეწოდა – **ალანიას** უწოდებდნენ. ეს იყო კლისურას იქით მდებარე ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

თამარის ისტორიკოსი, როგორც აღინიშნა, წერს: – „გიორგი III „უამსა ზამთრისასა გარდავიდის ლიხთიმერეთს და მიუწიოს ზღვად პონტოსად და მოინადირის **ალანთა ქვეყანა, რომელიც არს აფხაზეთი**“ („ისტორიანი და აზმანი“, ქ.ც. II, 1959, გვ. 15).

ალანია – გვიან შუა საუკუნეებშიც კი ერქვა აფხაზეთის ერთ ნაწილს.

V-VI საუკუნეებში ალანების ძალზე მრავალრიცხოვანი მომთაბარე ხალხი ჩრდილო კავკასიისა, დონის, დუნაისა, დნეპრისპირეთსა და ევროპაშიც კი ლაშქრობდნენ.

ამიტომ, მათ მეტძობლებს VI ს.-ში დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებში (ბიზანტია-სპარსეთის ომისას ბიზანტიელთა ნებით) ფეხი ჰქონდათ მოკიდებული, ე.ი ციხე-სიმაგრეები და მნიშვნელოვანი პუნქტები ეჭირათ გარკვეული დროით.

ალანთა შემდგომ აქ ხაზართა გავლენა გაძლიერებული არაბების შემოსევების შემდგომ.

65. აფსილეები და აბაზგები ქართულენოვანი ხალხი იყო

ძველად აფსილეები იყვნენ „**ლაზების ქვეშევრდომები**“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ.165)..

შემდეგში „**აფსილეები კოლხებს გადაუდგნენ და ამბობდნენ კოლხებმა არ ისურვეს დახმარება აღმოეჩინათ მათთვის**“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 164).

ბიზანტიელები (ალანთა დახმარებით) და სპარსელებიც აფსილებს სასტიკად ებრძოდნენ. მათ თავიანთი თანამოძმე ლაზების დახმარების იმედი ჰქონდათ, მაგრამ ომით ლაზარალებულმა ლაზებმა ეს ვერ შეძლეს. აფსილეები განაწყენდნენ.

ლაზთა ქვეშევრდომებისაგან განდგომის შემდეგ, შესაძლოა, ზედაფენა აფსილებისა VII-VIII სს-ში აბაზგების ზედაფენასთან ერთად გადასახლდნენ უფრო ჩრდილოეთით, ცხუმისაკენ და მიიტანეს იქ, აფხაზეთში, ქართულენოვანი სახელმწიფოებრიობა და ეკლესია. ჩრდილოეთის ეს მხარეები საომარ მოქმედებათა ცენტრებს უფრო დაშორებული იყო, ამასთანავე VII ს. ბოლოდან ასპარეზზე გამოჩენილმა **ხაზარებმა საქართველოს ზღვისპირეთიდან გააძევეს ალანური ტომები** – ბიზანტიელთა მიერ მოწვეულნი სპარსეთთა ომისას. გამოთავისუფლებულ არეალზე, შესაძლოა, ეს ქართული ტომები წანაცვლდნენ, თუმცა ეს ტერიტორია (შემდგომი აფხაზეთი) მათი ისტორიული სამშობლო იყო, ეგროსის წილხვედრი ქვეყანა.

აფსილეები და აბაზგები ქართულენოვანი ხალხი იყო, რატომ?

აბაზგებს ბერძნებთან ჰქონდათ ურთიერთობა, ბერძნებისაგან მიიღეს ქრისტიანობა და რადგანაც ამის მიუხედავად ჩამოყალიბებისთანავე, VIII საუკუნიდანვე, აფხაზეთის სახელმწიფო და საეკლესიო ენა იყო ქართული, ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ ეს ენა მათი მშობლიური ენა იყო.

66. ბრუქსელი

აბაზგების საცხოვრისის შემდეგ ალანების საცხოვრისამდე პროკოფის სიტყვით „ბრუქსელის“ (ბრუქსელის, ბრუქსელის) ტომი ცხოვრობდა (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 135).

მე ვფიქრობ, რომ ეტიმოლოგიურად ეს სიტყვა (ბრუქსელი) ახლოა სიტყვა „იბერთან“ (ბრუქსელი).

67. გუთები

გუთები იუსტინიანეს უგზავნიან ოთხ მოციქულს და ითხოვენ მათთვის ეპისკოპოსს, რადგანაც გაეგოთ, რომ იუსტინიანეს აბაზგებისათვის მოძღვარი გაეგზავნა (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 138).

გუთებმა მეორეჯერაც VIII ს-ში გაგზავნეს ბიზანტიაში თავიანთი ელჩები ეპისკოპოსის მოთხოვნით და ამჯერად აფხაზურ ანუ იბერიის ეკლესიაში მიიღო კურთხევა გუთების ეპისკოპოსმა იოანემ.

აქედანაც ჩანს, რომ გუთებისათვის აბაზგები იბერიელები იყვნენ.

68. საზინები, სებასტოპოლი, პიტინტი, ტრაპეზუნტი

„ხოლო სპარსთა მეფემ, ლაზები რომ წარმოუძღვნენ მას პეტრასკენ, გადაწყვიტა იქ სპარსთა ჯარის გაგზავნა ამ სიმაგრეების ასაღებად“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 137).

ე.ი. სებასტოპოლისისა და პიტინტის ასაღებად.

პროკოფის „საგინების“ (სანიგების) ტომი შავიზღვისპირეთში ეგულება ორ ადგილას (იქვე, გვ. 136), ერთი ტრაპეზუნტის სიახლოვეს, მეორე კი აბაზგებისკენ.

ჩანს, ორივე ადგილას ყოფილა პუნქტები სებასტოპოლისი და პიტინტი, ამიტომაც აბაზგების, ბრუქსელის, ალანებისა და ჰუნების აღწერისას კვლავ უბრუნდება ტრაპეზუნტს (საგინების ხსენების გამო), იქვე მდებარე სებასტოპოლისსა და პიტინტს.

პეტრას სიახლოვეს ოფ-რიზესკენ მდებარე მეორე პიტინტისა და სებასტოპოლისის ციხეები ტრაპეზუნტს იცავდნენ და ამიტომაც მათ დიდი სტრატეგიული დანიშნულება გააჩნდათ.

69. აფსარუნი ჩოქისთან

პროკოფის სიტყვით, ქ. რიზეს ახლოსაა პუნქტი „აფსარუნი“ „აფსურტა“ - სადაც იასონმა და მედეამ მოკლეს აიეტის ვაჟი აფსურტე (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 124), აქაა ლაზებისა და სანიგების (საგინების) ქვეყანა (იქვე, გვ. 125). სხვა ადგილას პროკოფი ამ ქალაქს - „აფსარუნტს“ უწოდებს.

ქ. ფაზისი ერქვა ფაზის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ქალაქს მდინარის შესართავთან. (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 126).

პროკოფი კესარიელი და სხვა ძველი ავტორები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ერთ ნაწილს აღნიშნავენ საგანგებო ტერმინით - „ნახევარმთვარის მსგავსი ნაწილი“. აფსარუნტიდან პეტრამდე 20-25 კმ. მანძილი ყოფილა.

70. მანძილი ავსარუნტიდან პეტრამდე, კამბრამდე,

სკვიმონა და სვანია

პროკოფი წერს: „ქ. ავსარუნტიდან პეტრამდე (ლაზთა საზღვრებამდე), სადაც ევქსინის პონტო თავდება, ერთი დღის სავალი გზა არის. პონტო რომ თავდება, აქ ქმნის ნახევარმთვარის მსგავს ნაპირს. ამ ნახევარმთვარის გადასავალი უდრის 550 სტადიონს (დაახლ. 100 კმ.), ხოლო მის უკან მდებარე ქვეყანა არის ლაზური და ასეც იწოდება. ამათ შემდეგ შიდა ხმელეთში მოდის სკვიმონა და სვანია. ეს ტომები ლაზთა ქვეშევრდომები არიან... ამ ქვეყნის გვერდით, სახელდობრ იბერიის გასწვრივ, ცხოვრობენ ძველთაგანვე იბერთა ქვეშევრდომი მესხები, რომელთაც მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები. მესხეთის მთები არც მწირია და არც ნაყოფიერებას მოკლებული, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით, რადგან მესხებიც მარჯვე მიწის მუშები არიან და იქ ვენახებიც არის. ამ ქვეყანაში მთები მეტად მაღალია, უზარმაზარი და საშინლად მიუვალი. და ისინი გავრცელებულია ვიდრე კავკასიის მთებამდე. ამათ უკან აღმოსავლეთით არის იბერია, რომელიც პერსარმენიელებამდე აღწევს“. (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 127).

ჩვენი ხედვით, იმ ქვეყანას, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ კოლას და არტაანს – პროკოფი კესარიელი უწოდებს იბერიას (ე.ი. იბერიის ერთ-ერთ ნაწილს), სადაც მესხები ცხოვრობენ, მის იქითა ქვეყანას კი – „პერსარმენიას“ (არმენიის სპარსულ ნაწილს), ლაზიკა ქართული წყაროების – „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირია“ ერგე-ლიგანთან ერთად, ხოლო სკვიმონა-სვანიას ჩანს უწოდებს იმ ქვეყანას, რომელსაც, ამჟამად გურიის მთიანეთი – სამცხე-საგურეთ-ზემო აჭარა ეწოდება. აქაური მთები, მართლაც, მაღალი, უზარმაზარი და მიუვალია, მით უმეტეს, რომ ამ მთების ნაწილია კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი, იმერეთის მთები კი – დაბალია.

აქ, სამცხე-კოლა-არტაან-ტაოსკენ, მართლაც, (კლარჯეთისაგან ანუ ლაზიკის გულისაგან განსხვავებით) მიწა ნაყოფიერია, არის ბაღები და ვენახები. მისი მცხოვრებნი, ანუ მესხები იბერი ხალხის ნაწილია. თუ ამ კუთხით განვიხილავთ საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიას, პროკოფი კესარიელის ცნობები ეჭვს ნაკლებად გამოიწვევს და მეტად სანდო ხდება.

წიგნის ამ ნაწილში „პერსარმენიის“ ხსენებისას პროკოფის კიდევ ერთხელ აგონდება მდ. ფაზისი და კიდევ იმეორებს – მესხების „უკან აღმოსავლეთით არის იბერია, რომელიც პერსარმენიელებამდე აღწევს. ამ მთებით რომელიც აქ არის, ჩამოდის მდინარე ფაზისი, რომლის სათავე კავკასიის მთებშია და პონტოს ერთვის ნახევარმთვარა ნაპირის შუაში“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 127). ესაა, ჭოროხისა და მისი რეგიონის აღწერა.

71. კოლხები – ლაზები

პროკოფის მტკიცებით, კოლხები შეუძლებელია არ იყვნენ იგივე ლაზები, ვინაიდან მდინარე ფაზისზე მოსახლეობენ, ხოლო სახელი კოლხი, როგორც სხვა მრავალი ტომისა ამჟამად „ლაზთა სახელით შეიცვალა“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 120).

აქედან ნათლად ჩანს, რომ უკვე ძველ სამყაროში არ იცოდნენ, თუ კონკრეტულად რომელი ტომი იყო ძველი, ლეგენდარული კოლხების პირდაპირი ეთნიკური შთამომავალი. ასეთებად ზოგს ერთი, სხვებს კი სხვა ტომი მიაჩნდა. პროკოფიც ინტერესდება ამ საკითხით და რადგანაც ცნობილი იყო, რომ კოლხები ძველად მდ. ფაზისთან ცხოვრობდნენ, ხოლო მის დროს ამ მდინარეზე ლაზები მოსახლეობდნენ, ამიტომაც დაწერა – „კოლხები იგივე ლაზები არიან“. ასე, რომ ეს ცნობა ეჭვ-

მიუტანელი არ იყო თვითონ პროკოფისთვისაც, მიუხედავად, რომ სპარსთა მეფის წინაშე ლაზები თავიანთ თავს კოლხებს უწოდებდნენ. თანაც სახელი „ლაზი“ ამ ტომს პროკოფის დროს შერქმევია, მათი ძველი სახელი „ლაზთა სახელით შეიცალა“.

72. ფანისის ჩიტობიპოეპი სკოლა

პროკოფი კესარიელი ახსენებს მდ. თერმოდონტსა და მდ. თემისკურას, ქ. ამისიასთან (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 122).

პროკოფი წერს – „ამისიის მახლობლად არის ეგრეთწოდებული თემისკურე და მდინარე თერმოდონტი, სადაც, როგორც ამბობენ, ამაზონთა ბანაკი იყო. ტრაპეზუნტელთა საზღვრები ვრცელდება სუსურმენემდე და ეგრეთწოდებულ რიზემდე, რომელიც ლაზიკაში მიმავალთათვის ორი დღის საგალი გზით არის დაშორებული ტრაპეზუნტამდე“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 122).

მიუხედავად იმისა, რომ ძველი წყაროები ზოგჯერ დაბეჯითებით იძლევიან გეოგრაფიულ მინიშნებებს, ჩვენი ზოგიერთი მკვლევარი, მაინც, ამ ცნობათა საწინააღმდეგო დასკვნებს აკეთებს. მაგალითად, სრულიად გასაგებად წერს თემისტიოსი, რომ ქ. ფასისის რიტორიკული სკოლა მდებარეობდა „მდ. თერმოდონტთან, მდ. თემისკურასთან, არმენიელებისა და კოლხების ქვეყანაში“, მაინც ჩვენში დამკვიდრებული აზრით, ფასისის ქვეშ, თითქოსდა, ქ. ფოთი მოიაზრება, მაშინ, როცა, ფოთს არაფერი აკავშირებს არც არმენიელების, არც პერსარმენიელების მხარესთან და მის სიახლოვეს არ გაედინება მდ. თერმოდონტი და არც მდ. თემისკურა.

მისგან განსხვავებით კი, ქალაქი ფასიდი, „ფადისსა“ ახლოა ამ მდინარეებთან (ქ. „ფადისსა“ მდებარეობდა კოლხების ძველ სამშობლოში). ფადისა, ამჟამად, ფატსად იწოდება ტრაპეზუნტის დასავლეთით.

73. ჭანებო

პროკოფის თქმით, ჭანები ზღვისპირეთს ძალზე არიან დაშორებულნი და არმენიელების გვერდით ცხოვრობენ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 120).

74. სვანთა – სკვიმთა

პროკოფის სიტყვით სკვიმთა და სვანთა მდებარეობდა იბერიასა და მოხირისს შორის (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 202).

პროკოფი წერს – „ასე ჩაიგდეს ხელში სპარსელებმა უქიმერიონის ციხე და მტკიცედ დაეპატრონნენ ლაზიკეს. მაგრამ მარტო ეს ლაზიკე კი არ ჩაიგდეს ხელთ სპარსელებმა, არამედ სკვიმთა და სვანთა და ამრიგად მოხირისიდან იბერიამდე მთელი მიწა-წყალი გამოეცალათ ხელიდან რომაელებს და ლაზთა მეფეს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 202).

ჩვენ ვსვამთ ასეთ კითხვას – თუ კი „სკვიმთა“ და „სვანთა“ თანამედროვე ლეჩხუმ-სვანეთია, „მოხირისი“ კი – თანამედროვე ქუთაისის რეგიონი, როგორ მოექცეოდნენ ისინი (სკვიმთა და სვანთა) ასეთი განლაგების შემთხვევაში მოხირისსა და იბერიას შორის?

ასეთი გეოგრაფიული განლაგების შემთხვევაში სვანეთი და ლეჩხუმი აღმოსავლეთ საქართველოსა და ქუთაისს შორის მოექცეოდა.

სკვიმნია და სვანია კი მდებარეობდა იბერიასა და მოხირის შორის.

მაგრამ, თუ სკვიმნია და სვანია VI საუკუნეში ერქვა ვრცელ ვიწრო მთიან ზოლს ლანჩხუთის მთიანეთიდან აჭარა-შავშეთის მთიანეთის ჩათვლით, ხოლო მოხირისი ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანს, მაშინ სკვიმნია და სვანია მოექცეოდა იბერიასა და ლაზიკას შორის, რადგანაც ლაზიკად ძირითადად ჭოროხის ხეობას მივიჩნევთ.

პროკოფის სიტყვით სპარსთა მთავარსარდალმა უქიმერიონის სიახლოვეს ააშენა ლაზთა ციხე, რომელსაც „სარაპანის ეძახიან და რომელიც ზედ ლაზიკის საზღვრებთან მდებარეობს“. ესაა სულ სხვა სარაპანა.

გ. გრიგოლიას სიტყვით – სარაპანა ერქვა მნიშვნელოვანი გზის დასაცავად აგებულ ციხეს (სპარსულად), ამიტომაც იყო კოლხეთ – ლაზიკაში და საერთოდ საქართველოში მრავალი სარაპანა (იხ. გეორგიკა, II, 1965, გვ. 204).

III. პროკოფი კოსტომელო „შენობათა შესახებ“ (2006) (მიმოხილვა)

75. კლისურები ლაზიკის შესასვლელში

ბიზანტიელებისთვის ლაზიკის „შესასვლელი“ მდებარეობდა შავ ზღვასთან, ხოლო მისი „გასასვლელი“ სპარსეთის მხარისაკენ იყო მიმართული.

პროკოფი კესარიელის ცნობით, კლისურები ანუ ერთმანეთთან მიჯრით მდებარე მთების ვიწრო ხეობები ლაზიკის „შესასვლელში“ მდებარეობდნენ ანუ შავი ზღვის სიახლოვეს.

ის წერს – იმპერატორმა იუსტინიანემ „ამ ქვეყანაში გაამაგრა ხეობებიც კი, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, კლისურებს უწოდებენ, რათა ლაზიკეს შესასვლელი მტრისთვის ჩაკეტილი ყოფილიყო“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 107).

ეს არის მნიშვნელოვანი ცნობა, სხვა წყაროებში პროკოფი ასევე წერს, რომ ეს კლისურები ლაზიკაში მდ. ფაზისის სიახლოვესაც იყო.

მაშასადამე, ლაზიკის კლისურები ერთდროულად ზღვისა და მდინარის პირას მდებარეობდა.

ასეთი მდინარე ჭოროხია და არა მდ. რიონი, რადგანაც მდ. რიონის პირას არასოდეს არსებულა ერთმანეთის პარალელურად მდებარე მთებით წარმოქმნილი ხეობები (კლისურები), რომელნიც ამავე დროს ზღვის სიახლოვესაც მდებარეობდნენ.

ვისაც უხილავს ართვინიდან არტანუჯისაკენ მიმავალი გზა მისვდება თუ როგორ ხეობებს უწოდებდა პროკოფი კლისურებს.

აღსანიშნავია, რომ ბორჩხასა და მდ. აჭარისწყალს შუა ჭოროხის მარჯვენა შენაკადს „კლისკურისუ“ ჰქვია, რაც ეტიმოლოგიურად „კლისურას“ მსგავსია.

ჭოროხისპირა ამ ადგილებშია მდინარემდე ჩაჭრილი ქედები, რომლებიც ახლოა ზღვასთანაც, ხოლო მდ. რიონის ზღვისპირა ნაწილი ვრცლად გადაჭიმული ველია.

76. ჭანუბო

ჭანები იყვნენ არმენიელთა მეზობლები, აღმერთებდნენ ჭალებს, ფრინველებს, ზოგიერთ ცხოველს, ცხოვრობდნენ „ცამდე აზიდულ უზარმაზარ მთებში და მიწას კი არასოდეს ამუშავებდნენ“ (პროკოფი კესრიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 104)

ჭანეთში „უმეტესად ხრიოკი, სრულიად მწირი და უნაყოფო ადგილებია, აქ არც მიწის მოხვნაა შესაძლებელი, არც ნათესის მომკა და არც თიბვა“ (იქვე, გვ. 105).

მამასადამე, ჭანეთში ცხოველთათვის საკვები ბალახი მცირეა. პროკოფი სხვა ნაშრომში აღწერს, რომ ლაზიკეში სპარსელებს 20 000-მდე ცხენი დაეხოცათ მიმშლით, ანუ უბალახობის გამო, მამასადამე, ლაზიკეც ჭანეთის მსგავსი, უმოსავლო ქვეყანაა.

ასეთი კი შეუძლებელია იყოს დასავლეთ საქართველო მთლიანად და განსაკუთრებით კი რიონ-ისპირა ბარი, სუბტროპიკული ზონა, სადაც ბალახიც და ყოველგვარი ნაყოფიც უხვად მოდის.

ჭანები იუსტინიანეს დროს გაქრისტიანდნენ და რომაელებთან ერთად ლაშქრობდნენ.

ჭანეთი ყოველი მხრიდან კლდოვანია, ძნელადსავალი ქვეყანაა ცხენოსნისთვისაც კი. იუსტინიანემ მათ ეკლესია აუშენა სქამალიხონში; ციხეები ააშენა ჰორონონში, განაახლა სისილისონში. ჭანეთს ჩრდილოეთით ესაზღვრებოდა ქალაქი ტრაპეზუნტი.

ჭანეთსა და ლაზიკეს შუა პროკოფი ასახელებს ტრაპეზუნტსა და რიზეს.

77. ლაზი მუხამბის სამეფო შესამოსელი

ზოგიერთი ისტორიკოსი ლაზიკას ძლიერ სახელმწიფოდ მიიჩნევს, რადგანაც ბიზანტიის იმპერატორები ლაზეთის მეფეებს სამეფო შესამოსელს უგზავნიდნენ.

პროკოფი კესრიელის ცნობით კი პირიქით, მსგავსი შესამოსლები ეგზავნებოდათ იმპერიისადმი დაქვემდებარებულ ე.წ. „სატრაპებს“.

პროკოფი აღწერს ერთ ასეთ მაგალითს – იუსტინიანეს ეპოქაში ბიზანტიისადმი დაქვემდებარებულ არმენიის ერთ ნაწილს მართავდა ხუთი სატრაპი (ერისთავი). მათ ჩამორთმეული ჰქონდათ ქვეყნის სუვერენული მართვის უფლება, მაგრამ მმართველის წოდება შენარჩუნებული ჰქონდათ იმპერატორის მიერ. ისინი მხოლოდ გარეგნული ნიშნებით იყვნენ აღჭურვილნი, ამიტომაც წერს პროკოფი – ამათ „მხოლოდ ზოგიერთი სამეფო ნიშანი ენიჭებოდათ რომელი იმპერატორისგან. ღირსი კია ეს ნიშნები სიტყვით მოვიხსენიო, რადგან ადამიანის თვალი მათ ვერასოდეს იხილავს: ესენია: ქლამიდა, იქსოვებოდა ზღვის ცხოველის ბეწვისაგან... პორფირის ჩამოშვებული ნაწილი იქ, სადაც მეწამული ნაკეცებია, ოქროთია ნაკერი, ქლამიდას ჰკრავს ოქროს ბალთა, რომლის შუაში ჩასმული იყო რომელიღაცა პატიოსანი ქვა, აქედან ეშვებოდა სამი იაკინთის ქვა წვრილი ოქროს ძეწკვით. ქიტონი აბრეშუმისაა, ყოველი მხრიდან ოქრომკედით შემკული, რომელსაც პლუმბებს ეძახიან, ფეხსაცმელი მუხლამდე მეწამული ფერისა, რომელსაც მხოლოდ რომელი იმპერატორებსა და სპარსელ მეფეებს შეუძლიათ ჩაიცვან“ (პროკოფი კესრიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 98).

მამასადამე, რომელი იმპერატორებისა და სპარსეთის მეფეების მსგავსად არმენიის სატრაპებიც (ანუ ერისთავებიც) იცვამდნენ წითელ (მეწამულ) ფეხსაცმელს, მაგრამ ეს ფაქტი არ გამოდგება იმის სამტკიცებლად, რომ ისინი ძლიერი ანდა სუვერენული სახელმწიფოს მმართველები იყვნენ.

საფიქრებელია, რომ ლაზეთის მეფეებიც არმენიის აღნიშნული „სატრაპების“ მსგავსი მმართველები იყვნენ ანუ შეესატყვისებოდნენ ქართველ მთავარს ან ერისთავს.

აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული სატრაპების გარდა, ერთ-ერთ არმენიას საკუთარი მეფეც ჰყავდა, რომელთა გავლენის ქვეშ მყოფი.

78. ციხე-სიმაგრეები ლაზიკეში (ავტორი, პიტოუნტი, სებასტოპოლისი)

იუსტინიანემ ლაზიკეში ააგო ციხე-სიმაგრე ლოსორიონი (შეიძლება შევადაროთ, რომ არმენიაში არსებობდა პუნქტი ლისიორმონი), გაამაგრა ლაზიკის შესასვლელში ხეობები (კლისურები), აღადგინა ლაზიკის ძველი, ნანგრევებადქცეული ეკლესია (კლარჯეთში ეკლესიები IV-V სს-ში აიგო).

იუსტინიანემ ააშენა ქ. პეტრა. იქ ლაზებმა სპარსელთა ჯარი შეიყვანეს, ამიტომაც ბიზანტიელებმა ეს ქალაქი „**მიწასთან გაასწორეს, რათა ბარბაროსები კვლავ არ მოსულიყვნენ**“ (პროკოფი კესრიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 107).

„გადაღმა ხმელეთზე, მეოტის ტბის მიმართულებით არის ორი ციხე-სიმაგრე – სებასტოპოლისი და პიტიუნტი. ისინი **„რომაელებმა დაანგრიეს, როცა შეიტყვეს, რომ ხოსრო ჯარის გაგზავნას აპირებდა ამ ციხეების ასაღებად**“ (იქვე, გვ. 107).

ხოსროს, პეტრას აღების შემდეგ, სურდა, რომ ტრაპეზუნტიც აეღო. მის გზაზე, ტრაპეზუნტისაკენ, რიზეს რეგიონში იდგა სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის ციხეები, ამიტომაც ისინი თვით რომაელებმა დაანგრიეს, რათა ტრაპეზუნტი დაეცვათ.

ტრაპეზუნტი, ანუ ტრაპეზუსი იყო ბიზანტიელთა უმთავრესი სამხედრო საზღვაო პორტი შავ ზღვაზე. ლაზიკისათვის ომისას პეტრას დანგრევის შემდეგ მას უდიდესი ფუნქცია მიენიჭა.

ამიტომ, ხოსრომ დააპირა თავისი ლაშქრით წასულიყო პეტრადან ტრაპეზუნდისაკენ ზღვისპირეთის გზით და აეღო ზღვაზე ბიზანტიელთა უმთავრესი საზღვაო-სტრატეგიული ეს ბაზა.

ტრაპეზუნტზე ლაშქრობისას გზაზე მას შეხვდებოდა პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის სიმაგრეები, რომელთა წინააღმდეგობის დაძლევის შემდეგ უკვე ადვილად შეძლებდა ტრაპეზუნტზე გამარჯვებას. ამიტომაც სებასტოპოლისი და პიტიუნტი **„რომაელებმა დაანგრიეს, როცა შეიტყვეს, რომ ხოსრო ჯარის გაგზავნას აპირებდა ამ ციხეების ასაღებად**.

მამასადამე, ის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი რომელთაც ახსენებს პროკოფი, პეტრასა და ტრაპეზუნტს შორის მდებარეობდა.

ცნობილი „პიტია“ (პიტიუნტი) თავისი საეპისკოპოსო ცენტრით მდებარეობდა რიზესთან ახლოს, რაც რუკებზეცაა აღნიშნული.

ეს პიტიუნტი VI საუკუნის დანგრევის შემდეგ აღარასოდეს აღდგენილა თავისი ძველი მნიშვნელობით.

სებასტოპოლისი იუსტინიანემ აღადგინა და აქცია ღირშესანიშნავ ქალაქად (იქვე, გვ. 107). აღსანიშნავია, რომ სახელი სებასტოპოლისი სხვადასხვა საუკუნეებში სხვადასხვა ქალაქს ენიჭებოდა შავი ზღვისპირზე. მაგალითად, ქ.ფაზისს ერთ პერიოდში სებასტოპოლისი ერქვა.

მამასადამე, თვით რომაელებმა დაანგრიეს **„მიწასთან გაასწორეს“** იქამდე ცნობილი ციხე-ქალაქები პეტრა, პიტიუნტი, სებასტოპოლისი და სხვები, რომელნიც აღარასოდეს აღდგენილან, თუმცა მათ სახელებს შემდეგ სხვადასხვა ქალაქებს უწოდებდნენ ძველი სახელის სიდიადის გამო.

79. კლისურები

პროკოფი კესარიელი თავის ნაშრომებში საკმაოდ ხშირად ხმარობს სიტყვას „კლისურა“, „კლისურები“.

კლისურა, მისი განმარტებით, არის ვიწრო ბუნებრივი ხევი ორ (თითქმის პარალელურ) ქედს შორის მოქცეული. თუ ამ ქედთაშუა ხევზე გზა გადიოდა, მის გასაკონტროებლად რომაელები აგებდნენ სიმაგრეს.

პროკოფის ცნობით კლისურა (კლისურები) ყოფილა არა მარტო ლაზიკაში, არამედ თრაკიაში (აე, IV, 11), არმენიაში (აე, III, 3,2) და საბერძნეთში (აე, IV, 2,17).

პროკოფის ცნობით, იმპერატორმა იუსტინიანემ ლაზიკეშიც „გაამაგრა ხეობებიც კი, რომლებსაც ჩვეულებრივ კლისურებს ეძახიან, რათა ლაზიკეს შესასვლელი მტრისთვის ჩაკეტილი ყოფილიყო“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 107).

პროკოფი კესარიელი თვითონვე განმარტავს, თუ რას წარმოადგენს „კლისურა“ („კლისურები“) ის წერს: „ამ მხარეში (ე.წ. „სოფანენეში“) რვა მილის მანძილზე აღმართულია ციცაბო მთები, ყოველი მხრიდან გაუვალი, ერთმანეთთან მჭიდროდ მიჯრილი, ქმნიან ორ ვიწრო ხეობას, რომელსაც კლისურებს უწოდებენ. პერსარმენიიდან სოფანენისაკენ მიმავალი შეუძლებელია არ მოხვდეს ამ ორ ხეობაში. აქაურები ერთ მათგანს ილირისონს, მეორეს კი – საფხაზს უწოდებენ. მტრებისათვის გზების გადაკეთვის თვალსაზრისით ეს ადგილები მეტად საყურადღებო იყო... იმპერატორმა ამ ხეობებში აღმართა ძლიერი სიმაგრეები და ჩააყენა სამხედრო ჯარი“ (პ. კესარიელი, შენობათა შესახებ, თარგმნა ჯულიეტა შოშიაშვილმა, 2006, გვ. 100).

ასე რომ, კლისური ეწოდება ორ ერთმანეთთან მიჯრით მდებარე ქედთა შუა ხევს, ანუ კლისურის პირდაპირი ქართული თარგმანი ხევია. რომაელების ყურადღებას ეს ხევი ანუ კლისურა იპყრობდა, იმ შემთხვევაში, თუ იქ გადიოდა გზა. ამ გზაზე რომაელები ციხე-სიმაგრეებს აგებდნენ.

პროკოფი სხვა ნაშრომში წერს, რომ ლაზიკაში ასეთი კლისური მდებარეობდა პეტრასთან ანუ ზღვასთან ახლოს მდ. ფაზისის სანაპიროზე.

ამ შემთხვევაში მდ. რიონი არაფრით არ შეიძლება იყოს ფაზისი, რადგანაც ზღვის სიახლოვეს მდ. რიონთან არავითარი მთის ხეხები (კლისურები) არ არის, ესაა დაჭაობებული გამლილი ბარი, ხოლო თუ კი ჭოროხი არის ფაზისი, ამ შემთხვევაში პროკოფის გაგება ადვილია.

ჭოროხზე, ზღვის სიახლოვეს არტანუჯ-გონიოს (პეტრას) გზაზე უამრავი მთის ხეობა ანუ პროკოფისეული კლისურაა.

ასე რომ, ცხადია, პროკოფისათვის ჭოროხია ფაზისი და არა რიონი.

80. ჭაობი ჰელოპოლის ცნობით

რიონის დაბლობის ჭაობი მოიცავს უვრცელეს რეგიონს და შეადგენს მთელი დასავლეთ საქართველოს დაბლობის მნიშვნელოვან ნაწილს.

ჭაობი იწყება ზღვისპირეთიდან და გრძელდება თითქმის სამტრედიამდე, სიგანითაც ის ძალზე დიდია და ვრცლადაა გადაჭიმული ურეკ-ქობულეთიდან ვიდრე ოჩამჩირემდე.

ჭაობი ყოველთვის დაუსახლებელი იყო, თუ არ ვიგულისხმებთ ძალზე იშვიათ გამონაკლისებს.

აღსანიშნავია, რომ როგორც ხმელთაშუა ისე შავიზღვისპირეთის უმუშალოდ ზღვასთან მიმდებარე სანაპირო ზოლი ქალაქებით და სოფლებით იყო (და არის) დასახლებული, გარდა ჭაობიანი ადგილებისა.

რომაელები ერიდებოდნენ ჭაობიან ადგილებში ქალაქებისა და სოფლების დაარსებას, საერთოდ ერიდებოდნენ ჭაობებს.

ამის შესახებ გვამცნობს პროკოფი კესარიელი. მისი ცნობით, იმპერატორი იუსტინიანე, რომელმაც თავის იმპერიაში მრავალი ქალაქი, ციხე-სიმაგრე და ნაგებობა ააგო, მოერიდა ერთ-ერთ შესანიშნავ ადგილს მისი დაჭაობების გამო და იქ არაფერი არ ააგო.

პროკოფი გვიხსნის ამის მიზეზს:

„იმის მიზეზი, თუ რატომ არაფერი ააშენა იმპერატორმა ბიზანიაში, შემდეგი რამ იყო: აქ, ვაკე ადგილზე გაშლილია ცხენოსნობისთვის ხელსაყრელი ველ-მინდვრები, ბევრია დაჭაობებული ადგილებიც. მტრისთვის ეს ტერიტორია ადვილად დასაპყრობია, აქაურებისთვის კი ავადმყოფობის საშიშ კერას წარმოადგენს, ამიტომაც იმპერატორმა უყურადღებოდ დატოვა იგი, ქალაქი სულ სხვა მხარეს გააშენა და თავისი სახელიც უწოდა... დგას ციცაბო კლდეზე და შესანიშნავი კლიმატით გამოირჩევა“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, თარგმნა ჯ. შოშიაშვილმა, გვ. 104). (აე, III, V, 13-15).

მასასადამე, რომაელები ქალაქ-სოფლებს აგებდნენ კლდოვან და კარგი კლიმატის მქონე ადგილზე, ერიდებოდნენ ჭაობებს, ამიტომაც მათ არც რიონის დაბლობის ჭაობებში შეეძლოთ ქალაქების აგება. აღსანიშნავია, რომ დაჭაობების გამო ურეკიდან – ოჩამჩირემდე ზღვისპირას ქალაქები და სოფლები ახლაც არ არიან (ფოთის გარდა).

81. ზზა ჰმზსარმენ00ღან ბიზანტი00საჰმს

იმპერატორმა იუსტინიანემ ჭანეთში რომაელთა და პერსარმენიელთა საზღვრების გასაყარზე ააგო მტკიცე ციხე-სიმაგრეები. მათი დანიშნულება იყო დაეცვა გზები. პროკოფი წერს – „ეს ქვეყანა სამი გზაჯვარედინით არის დანაწილებული. აქედან იწყებენ გაყრას რომაელთა, პერსარმენიელთა და თვით ჭანთა საზღვრები. აქ იუსტინიანემ ააგო ძალიან მტკიცე ციხე-სიმაგრე ჰორონონი და ამით დაადგა თავი ზავის საქმეს. პირველად აქედან გახდა შესაძლებელი რომაელთათვის ჭანეთში შესვლა“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 106).

ციხე-სიმაგრის დანიშნულება ძირითადად იყო გზის დაცვა ანუ ძლიერი ციხე-სიმაგრე მნიშვნელოვანი გზის დაცვის საქმეს ემსახურებოდა. შესაბამისად, სკანდა და სარაპანა – სპარსეთიდან რომის მიწებისკენ (ბიზანტიისკენ) მიმავალ გზაზე უნდა აგებულიყო – რათა მტრისთვის გზა გადაეკეტათ.

პროკოფი წერს – იუსტინიანემ „აღმართა ძლიერი სიმაგრეები“ (იქვე, გვ. 100) იმ ადგილებში, რომელნიც „მტრებისთვის გზის გადაკეტვის თვალსაზრისით მეტად საყურადღებონი იყვნენ“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 100).

აქედან გამომდინარე, ჩვენთვის საინტერესო სკანდას ციხე-სიმაგრე, სადავო ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის, მნიშვნელოვან გზაზე მდებარეობდა.

ასეთი გზა, თუ კი დასავლეთ საქართველოში შორაპნის მხრიდან შედიოდა, მაშინ უშუალოდ ამ გზისპირაზე უნდა ყოფილიყო კიდევც სკანდას ციხე. რეალურად კი, იმერეთის სკანდე სულ სხვა რეგონში მდებარეობს.

ბიზანტიელები სპარსეთთან დამაკავშირებელ გზაზე აგებდნენ ციხე-სიმაგრეებს, ასევე იქცეოდნენ სხვა ქვეყნებშიც, მაგალითად, თეოდოპოლისის მახლობლად ხორზანეს მხარეში გამავალ გზა-

ზე: „სპარსელთა მეფისათვის აქედან ადვილი იყო შეჭრილიყო რომაელთა ქვეყანაში, ვიდრე იმპერატორმა იუსტინიანემ გზა არ ჩაკეტა. ამ კუთხის შუაგულში იყო სოფელი არტალესონი. იგი ციხე-სიმაგრედ იქცა“ (იქვე, გვ. 101).

მაშასადამე, სკანდას ციხე მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეასრულებდა თავის ფუნქციას, თუკი ის „გზის ჩამკეტი“ სიმაგრე იქნებოდა, ანუ ის უშუალოდ გზაზე უნდა მდგარიყო.

იმერეთის სკანდე კი სურამ-შორაპანის გზაზე არ დგას, ანუ არ დგას და არასოდეს მდგარა დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს შემაერთებელ გზაზე, ხოლო კლარჯეთის კანდრიდი, რომელსაც ჩვენ პროკოფისეულ სკანდად მივიჩნევთ, ნამდვილად ასეთ საერთაშორისო გზაზე იდგა.

82. „ონ“ სუფიქსი და „არტ“ პრეფიქსი

პროკოფი კესარიელის ტრაქტატში „შენობათა შესახებ“ გვხვდება ათამდე ტოპონიმი, „ონ“ სუფიქსის და „არტ“ პრეფიქსის დართვით.

„ონ“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელები უფრო ჭანეთში გვხვდება, ესენია – ჰორონონი, ხარტონი, სისილისონი, სქამალინიქონი, ჯანზაკონი, ჭანჭაკონი, ბარხონი. ლოსორიონის ციხე – ლაზეთში, აქ დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი ონ-სუფიქსით ბოლოვდებიან, ონ-ი კი ჭანური ზედსართავი სახელებისთვის დამახასიათებელ სუფიქსად ითვლება (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 22).

„ონ“ სუფიქსით არმენიის ერთ ნაწილშიც ასახელებს პროკოფი სახელებს – ბაიბერდონი, არეონი, გერმანუფოსატონი, კუკარიზონი, ლისიორმონი და სხვა.

თუ „ონ“ ნამდვილად ჭანური (საერთო ქართული) სუფიქსია, უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნულ სუფიქსიანი სახელები არმენიის იმ მხარეში იყვნენ გავრცელებულნი, რომელშიც მკვიდრი მოსახლეობის – ჭანების არმენიზაცია მოხდა.

„არტ“ პრეფიქსიც ჭანეთ – ლაზიკის რეგიონისთვის იყო დამახასიათებელი – არდაშენი, ართვინი, არტანუჯი, არტაანი და სხვა („არტ“ – „ქართ“ – „ქალდ“ – „გარდ“ საერთო ქართული ფუძეა). პროკოფის ცნობით მის დროს არმენიის მხარე ხორძენეშიც ყოფილა სოფელი ამ პრეფიქსით „არტალესონი“. აღსანიშნავია, რომ ხორძენეს ოლქი სტრაბონს ცნობით თავდაპირველად იბერების ქვეყანა იყო, რომელიც ძვ.წ. II ს.-ში მიიტაცა არმენიამ.

IV. პრეპროფი კონსპირაციული
„საიდუმლო ისტორია“ (1989)
(მიმოხილვა)

83. წყაროს მტკიცებულების უზულებელყოფა
მთარგმნელ-კომენტატორის მიერ

პროკოფი კესარიელის თხზულების „საიდუმლო ისტორიის“ მთარგმნელი ნ. ეფრემიძე თავის კომენტარებში წერს – **„ლაზიკე – ძველი კოლხეთის (დასავლეთ საქართველოს) სახელწოდებაა IV საუკუნის შემდგომ, იგივე „ქართული ეგრისი“** (პროკოფი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, 1989, გვ. 118).

ნ. ეფრემიძე უცვლელად იმეორებს XX ს. ქართულ ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ გაბატონებულ თვალსაზრისს, რომ ლაზიკა – დასავლეთ საქართველოა, კერძოდ კი, რიონის ვრცლად გადაჭიმული დაბლობი, რომელიც დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილია.

ასეთი მსჯელობა საოცარია იმ მხრივ, რომ წარმოადგენს თავის მიერვე თარგმნილი წყაროს მტკიცებულების უგულებელყოფას.

მაგალითად, ამ წიგნში „საიდუმლო ისტორია“ (ისევე, როგორც ყველა სხვა თავის თხზულებაში), პროკოფი კესარიელი ხაზგასმით აღნიშნავს – **„ლაზიკე, როგორც ითქვა, კლდოვანი და ძნელსაგალი ქვეყანა“** (პროკოფი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, 1989, გვ. 27). **„მთიანი და გაუვალი ქვეყანა“** (იქვე, გვ. 28).

პროკოფი კესარიელი ჩამოყალიბებულ აზრს, რომ ლაზიკე მთაგორიანი და კლდოვანი ქვეყანაა და ამ მთიან-კლდიანობის გამო უგზო, გაუვალი და სავალად ძნელი, კიდევ ერთხელ იმეორებს ამ თხზულებაში – **„ლაზიკაში თავდატეხილი ათასი უბედურებით გაწამებულმა სპარსელებმა ეს ამბავიც რომ შეიტყვეს, შეშინდნენ, სადმე მტრის ჯარს არ გადაჰყროდნენ, ცოლ-შვილისა და სამშობლოს უნახავად არ ამოწყვეტილიყვნენ ამ მთიან და გაუვალ ქვეყანაში“** (იქვე, გვ. 28).

მაშასადამე, პროკოფის სიტყვით – ლაზიკე არის **„მთიანი და გაუვალი ქვეყანა“**, ამასთანავე, **„კლდოვანი და ძნელსაგალი ქვეყანა“**.

მთიანი – კლდოვანი – ძნელსაგალი – გაუვალი – ამ სიტყვებს პროკოფი ლაზიკის შესახებ, როგორც აღნიშნა, ყველა თავის თხზულებაში ხშირად იმეორებს.

არსად, არც ერთ თავის თხზულებაში თუ შენიშვნაში, პროკოფის არსად არა აქვს ნათქვამი, რომ ლაზიკა იყო ისეთი ვრცელი ვაკე-დაბლობი, როგორცაა დასავლეთ საქართველო ფოთიდან წყალტუბომდე. მართლაც, **მთელი რიონის დაბლობი თვალუწვდენელი ვაკეა და როგორ არის ის მთიან-კლდოვანი?**

როგორც ითქვა, პროკოფი კესარიელის ლაზიკე არის ის ქართული მიწა-წყალი, რომელსაც ეროვნულ საისტორიო წყაროებში ეწოდებოდა კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა, ერგე, ლიგანი, აჭარა, და, საერთოდ, მთელი ჭოროხის ხეობა ართვინ-არტანუჯის ჩათვლით არსიანის ქედამდე.

თუ ვინმე შეადარებს ძველი ქართველი ისტორიკოსების (მაგ. გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრების“ ავტორის) მიერ ჭოროხის ხეობის (კლარჯეთ-შავშეთის) აღწერას პროკოფის მიერ აღწერილ ლაზიკეს, მიხვდება, რომ ისინი ერთსა და იმავე ქვეყანას აღწერდნენ – ეს იყო მთიან-კლდოვანი ქვეყანა.

აგათია სქოლასტიკოსი (VII.) ლაზიკის მისახეობა

(აგათია სქოლასტიკოსი, გეორგიკა, ტომი III, 1936 წ.)

1. ლაზიკი - ეკთმეოცეწმუნე ქრისტიანობა აკონს

აგათია სქოლასტიკოსი ლაზიკის ხალხს და მის მეფეს უწოდებს ერთმორწმუნე ქრისტიანებს, კერძოდ, ისინი არიან „რომაელთა ქვეშევრდომი კეთილმზრახველი და ერთმორწმუნე“ (გეორგიკა III, 1936 წ. გვ. 29).

2. სამართაშობისა ზნა ლაზიკის ბავლით

როგორც ხშირად აღინიშნა, ბიზანტიელებს არ სურდათ, რომ სპარსელებს ხელში ჩაეგდოთ ის საერთაშორისო გზა, რომელიც ლაზიკის გავლით პერსარემენიას, ანუ სპარსულ არმენიას აერთებდა და შავ ზღვასთან. კერძოდ, რადგანაც პერსარემენია ძირითადად სპარსელების ხელში იყო (იგულისხმება ქალაქ დვინისა და სხვა მიმდებარე ქალაქების სანახები), აქედან ისინი იმ გზით, რომელიც აერთებდა დვინს არტაანთან და შემდეგდროინდელ არტანუჯთან, ჩადიოდნენ ჭოროხის ხეობაში შემდეგდროინდელ ქალაქ ართვინში და ჭოროხისპირა გზით სწრაფად მიდიოდნენ ზღვისპირა ციხე-სიმაგრე „პეტრაში“, ანუ გადიოდნენ შავ ზღვაზე. ეს კი ძალზე აფროთხოვდათ ბიზანტიელებს, ამიტომაც წერს აგათია: „თუ სპარსელები ომში გაიმარჯვებდნენ და მთელ ქვეყანას (ლაზიკას) აიღებდნენ, აღარაფერი დააბრკოლებდათ მათ უშიშრად შემოეცურათ ევქსინის პონტოთი და ძალიან ღრმად გაეკვლიათ გზა რომაელთა სამეფოში“ (გეორგიკა, III, გვ. 29).

აქედან ჩანს, დასავლეთ საქართველო რომ ყოფილიყო ლაზიკა, მაშინ ძველი ავტორები მას და არმენიას ერთად არ მოიხსენიებდნენ, რადგანაც არმენია და დასავლეთ საქართველო ერთმანეთისაგან ძალზე დაშორებული რეგიონები არიან და მათ შორის იმჟამად სხვა მრავალი ტომი ცხოვრობდა და მრავალი ქვეყანა იყო. ხოლო ლაზიკა და მცირე, ანუ რომაული არმენია ნამდვილად იყვნენ ერთმანეთის მეზობლები, ერთ სახელმწიფოში, ბიზანტიაში, შემავალი, ერთი მმართველობის, მათ შორის სტრატეგიული მმართველობის ქვეშ.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, თითქოსდა სპარსელები ლაზიკაში გადადიოდნენ თანამედროვე სურამის უღელტეხილებით და თითქოსდა ამ გზის გავლის შემდგომ ეწეოდნენ ე.წ. პეტრასათვის ომს.

ისმის კითხვა: თუკი პეტრასათვის ომის დროს სპარსეთის შაჰმა თავისი ჯარი შეაგზავნა ჯერ აღმოსავლეთ საქართველოში, შემდგომ ჯარმა გადალახა სურამის უღელტეხილები და მთელი დასავლეთ საქართველოს გავლით ჩავიდა პეტრაში, რატომ განახორციელა მან ეს ძალზე ურთულესი მანევრი, მაშინ, როცა უკვე არსებობდა უკვე გაკვალული გზა, რომლითაც სპარსულ ჯარს **დვინის სანახებიდან** (პროკოფის სიტყვით სპარსელთა ძირითადი სამხედრო ბაზიდან) შეეძლო პირდაპირ შესულიყო პეტრაში უმოკლესი გზით (ესაა იბერიის (კერძოდ არტაან-კოლას) გავლით არტაან-არტანუჯ-ართვინის გზა).

აღნიშნულის გარდა დასავლეთ საქართველო, კერძოდ კი რიონის დაბლობი, არის ზღვის პირას გადაშლილი ძალზე ვრცელი ვაკე, რომელიც ძველ დროს მეტისმეტად იყო დაჭაობებული და იქ გავრცელებული იყო მალარია, ციებ-ცხელება, დაავადებანი. ჭაობიანი ადგილები კი საომარი მოქმედებებისათვის უვარგისი იყო. ჭაობებში გავლა უჭირდათ შეიარაღებულ რაზმებს, მითუმეტეს

წარმოუდგენელი იყო ასეთ ჭაობებში სპილოებით ომი. სპილოებს კი ლაზიკის ომის დროს იყენებდნენ როგორც ხოსროს უმუშალო ხელმძღვანელობის, ასევე მის მხედართმთავარ ნახორაგანის დროს.

აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვით ჭაობში, ჭაობიან ადგილებში და ისეთ ტყეებში, სადაც ტყეს გააჩნია საკუთარი ქვე-ტყე, გავლა უჭირდათ არა თუ სპილოებსა და ცხენოსან რაზმს, არამედ უბრალო შეიარაღებულ რაზმსაც კი.

კერძოდ, აგათია სქოლასტიკოსი ერთ უმნიშვნელო ჭაობზე წერს: **„დაბლობები მეტისმეტად ჭაობიანი და შლამიანია და მათ გარს აკრავს იმდენად ხშირი ბუჩქნარები და ტყეები, რომ არათუ შეიარაღებულ რაზმებს, არამედ კაცსაც კი – ისიც მსუბუქად ჩაცმულს, გაუჭირდება იქ გავლა“** (გეორგიკა, III, გვ. 31).

მითუმეტეს, რომ დასავლეთ საქართველო დაფარული იყო არა პატარა ზომის ფრაგმენტული ჭაობებით, არამედ მისი მთლიანი ზედაპირის დიდი ნაწილი – რიონის დაბლობი და ზღვისპირეთი, ერთ მთლიან ჭაობს წარმოადგენდა, სადაც შეიარაღებულ რაზმებს და არმიებს გავლა ცხადია გაუჭირდებოდა.

3. ქალაქ ფაზისთან კლდეებს 2000 მუშა ანგარიშს

პროკოფი კესარიელი, ისევე როგორც სხვა ავტორები, გამოწვლილვით აღწერენ ე.წ. ლაზიკი-სათვის ომებს. ისინი ხშირად ახსენებენ კლდეებს, ასევე, საგანგებო მუშების მიერ კლდის ფერდების მონგრევას, ხრამების ამოვსებას, აღწერენ მდინარისპირა და ზღვისპირა ომებს, მაგრამ **არსად არ აღწერენ ომებს ჭაობში ანდა რომელიმე სამხედრო რაზმის მიერ ჭაობის გავლას.**

დასავლეთ საქართველოს უდიდესი ნაწილი კი ჭაობიანი დაბლობი იყო, ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა – თუკი ქალაქი ფაზისი იყო ქალაქი ფოთი, ძველი ავტორები, ქალაქ ფაზისისათვის ომის დროს რატომ არ ახსენებენ ჭაობს, ფოთი და მისი შემოგარენი ხომ მთლიანად ჭაობებში იყო ჩაფლული?

სპარსელებს, მრავალათასიანი საგანგებო მუშების რაზმებიც ჰყავდათ, რომლებიც ლაზიკაში მათი ჯარის სავალ გზას ამზადებდნენ. კერძოდ კი, აგათიას სიტყვით, ისინი ლაზიკაში ამტვრევდნენ კლდეებს და კაფავდნენ ტყეებს.

აგათია წერს – სპარსელთა მეთაურს ქალაქ ფაზისისთან ომისას: **„იმედი ჰქონდა, რომ მუშების საშუალებით გაჭრიდა და გაწმენდა ტყეს და კლდეებსაც მოამტვრევდა და მოაცილებდა ხელის შემშლელ ნაწილებს“** (გეორგიკა, III, გვ. 32).

თუ ქ. ფაზისი იყო ქ. ფოთი მაშინ აგათიას მიერ ნახსენები კლდეები ფოთთან უნდა ვეძიოთ, მაგრამ კლდეები ფოთთან არ არის.

რადგანაც აგათია კლდეებს ახსენებს, ჩანს, რომ კლარჯეთზე ლაპარაკობს და არა ჭაობზე, რადგანაც ფოთის ირგვლივ ჭაობებში, როგორც ითქვა, კლდეები გეოლოგიურადაც არ დასტურდება.

სპარსეთის შაჰიც აღნიშნავდა, რომ ლაზიკაში ჯარის მომარაგება ჭირდა, ამიტომ **„დიდი გაჭირვებით, მეტარგული კაცებისა და საკიდარი ცხოველების საშუალებით ხდებოდა“**, იმიტომ, რომ როგორც ხშირად აღინიშნება, ლაზიკა კლდოვანი ქვეყანა იყო და არა ჭაობიანი.

აგათია წერდა, რომ ქ. ფაზისის ირგვლივ იყო დახეთქილი ადგილები, ანუ ნაპრალებიანი ადგილები, მაგრამ არ ახსენებს ჭაობს. მმაგალითად, ის წერს: **„სპარსელი მუშები კარგა ხანია თხრილის ამოსავსებად მუშაობდნენ და მათ უკვე მთლიანად შეესწორებინათ ჩამონგრეული და დახეთ-**

ქილი ადგილები. ისე რომ, ალყის შემოსარტყმელად გაგზავნილი ჯარი ამ ადგილს ადვილად გაივლიდა (იქვე, გვ. 106). ქალაქ ფაზისის ირგვლივ, აგათიას თქმით, 2000 სპარსი მუშა მუშაობდა „ჩამონგრეული და დახეთქილი ადგილები“ გასასწორებლად (იქვე, გვ. 122).

ბიზანტიელები, ისევე როგორც სპარსელები, ასწორებდნენ, საგანგებოდ ამზადებდნენ გზებს ჯარის სავლელად. კერძოდ კი, ხეებითა და ქვებით ყორავდნენ არასაიმედო ადგილებს და დაუღალავად მუშაობდნენ.

აგათია ამის შესახებ წერს: „რომაელებს არავითარი შრომა არ დაუზოგავთ და თუ სადმე არასაიმედო და ადვილად მისადგომი ადგილი უპოვიათ, მაშინვე ხეებითა და ქვებით ამოუყორავთ და დაუღალავადაც უშრომიან ამ მხრივ (იქვე, გვ. 31).

მათი საქმიანობის აღწერის დროს არსად სიტყვა ჭაობი არ იხსენიება.

4. ლაზიკა და არმენია

აგათია სქოლასტიკოსთან, ისევე როგორც სხვა VI-VII საუკუნეების ბერძენ ავტორთან, ლაზიკა და არმენია ერთ კონტექსტში, ერთად მოიხსენიება ხოლმე. მაგალითად, მთავარსარდალი იუსტინე ფაზისთან სპარსელების დამარცხების შემდეგ იღებს „კოლხიდისა და არმენიის მოქმედი ჯარის მთავარსარდალობას“. უფრო სწორად, 557 წლისათვის მას ოფიციალურად ეწოდა „არმენიის ჯარის მთავარსარდალი“ (გეორგიკა, ტ. III, გვ. 30).

ისმის კითხვა, რატომ ევალეუბოდა არმენიის მთავარსარდალს ეწარმოებინა ომი კოლხეთში. პასუხი ის არის, რომ კოლხეთი და არმენია, კერძოდ კი მცირე არმენია იყვნენ ერთმანეთის მეზობლები, მდებარეობდნენ ერთ რეგიონში. აგათიას კოლხეთი მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, ხოლო მდ. ჭოროხის ხეობის საზღვრის იქეთა სამხრეთ-აღმოსავლეთ მთიანეთს უკვე არმენიას უწოდებდნენ. ამიტომაც, როგორც აღინიშნა არა მარტო აგათია სქოლასტიკოსთან, არამედ სხვა ავტორებთანაც, კოლხეთი და არმენია ერთად მოიხსენიებიან.

5. გუბაზი ხობისწყალთან

აგათიას სიტყვით, ლაზთა მეფე გუბაზი ბიზანტიელმა სტრატეგეოსებმა ხობისწყალთან მოკლეს. თუ ფაზისი არის მდინარე ჭოროხი, მაშინ აგათიას აღნიშნული ხობისწყალი იქნება მის სამხრეთით, დაახლოებით 30 კმ მანძილზე გამდინარე ხოფის წყალი ხუფათის (ხოფას) ციხესიმაგრესთან ახლოს.

6. ტაკვიზი ონოგურისთან (წმ. სტეფანოს სახელობისა) და ქ. ფაზისთან

ლაზიკაში ყოფილა რამდენიმე ცნობილი ტაძარი. კერძოდ, ონოგურისთან წმ. სტეფანეს სახელობისა. აგათიას დროს ამ ადგილს კიდევ ეწოდებოდა წმ. სტეფანე.

ონოგურისი კი უკვე გადავიწყებული ძველი სახელი ყოფილა. თვითონ ონოგურისი კი ერთი ნაწილი ყოფილა არქეოპოლისისა.

მეორე, კიდევ უფრო სახელგანთქმული ტაძარი ლაზიკაში, მდებარეობდა ქალაქ ფაზისის, ანუ ჭოროხის ზღვასთან შესართავის სამხრეთით. გაცხარებული საომარი მოქმედების წინ იქ სალოცავად წასულა ბიზანტიელი მხედართმთავარი, რომელსაც შემდეგ სასტკად დაუმარცხებია სპარსელ-

თა ჯარი. აქ ქალაქ ფაზისთან ახლოს, როგორც აღწერილობიდან ჩანს, იყო ასევე პეტრას ციხე-სიმაგრე. ჭოროხის შესართავთან სამხრეთით იყო აფსაროსი, სადაც განისვენებდა მოციქული მატათა, ის ცნობილი სალოცავი უნდა ყოფილიყო.

7. მდ. დოკონისი და პუნქტი ნესოსი

აგათია წერს, რომ იქ, სადაც ფასისს უერთდება მდინარე დოკონისი, მდებარეობდა პუნქტი ნესოსი.

თუ ფასისი ჭოროხია, დოკონისი მისი ერთი შესართავი უნდა იყოს, რადგანაც, აგათიას სიტყვით, ქალაქი ფასისი აღნიშნულ პუნქტ ნესოსს სულ დაახლოებით 20-25 კმ-ით იყო დაშორებული. ქ. ფასისი „ნესოსს სულ მცირე 6 ფარსანგით არის დაშორებული დასავლეთით“ (იქვე, გვ. 37). იქვე განმარტავს, რომ ფარსანგი არის დაახლოებით 21 სტადიონი, ერთი სტადიონი კი არის დაახლოებით 178 მეტრი. „6 ფარსანგით“ ანუ ზღვისპირა ქალაქიდან ნესოსამდე დაშორება ყოფილა 22428 მეტრი, რადგანაც აგათია წერს: „სულ დიდი 6 ფარსანგი“, ჩვენ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს დაშორება იყო 20-22 კმ. ახლა ვნახოთ, რომელი მდინარე უერთდება მდინარე ჭოროხს ზღვიდან 20-22 კმ-ში. პირველი ასეთი მდინარე არის აჭარისწყალი და შემდგომ სულ რამდენიმე კმ-ის იქით მაჭახლისწყალი. ასე რომ, დოკონისი ან აჭარისწყალი ან მაჭახლისწყალი. ჩვენ რუკებზე საგანგებოდ ვეძებთ ხომ არ იყო აღნიშნული მდინარეების ხეობებში რაიმე პუნქტი დოკონისის სახელწოდებით და, მართლაც, ჩვენდა გასაკვირად აღმოჩნდა, რომ ქართულ ტოპონიმიკას შემოუნახავს თითქმის 1500 წლის წინანდელი სახელი და ქართული ენციკლოპედიის ტომში, რომელშიც „საქართველოს სსრ“ ეწოდება, თანადართულ აჭარის რუკაზე აღმოჩნდა მდ. აჭარისწყლის სათავეში მდებარე სოფელი დიოკნისი.

დოკონისი და დიოკნისი ეტიმოლოგიურად იდენტურნი არიან და ამ სოფელმა დიოკნისმა შემოინახა აჭარისწყლის ძველი სახელი ანდა პირიქით, მდინარე აჭარისწყალს ძველად მის მიხედვით ერქვა დოკონისი, ანუ დიოკნისის წყალი, რაც პროკოფი კესარიელის ცნობიდან ჩანს.

8. მოხიბვისი-ხელვაჩაურ-მკბე-ლიგანი

მდინარე აჭარისწყალსა და ქალაქ ბორჩხას შუა ჭოროხის ნაპირებზე გადაშლილია უხვმოსავლიანი და ბარაქიანი მიწა-წყალი, რომელსაც ბოლო საუკუნეებში ერგე-ლიგანი ანუ ლიგანი ეწოდებოდა, რომელიც გაგრძელება ხელვაჩაურის უხვმოსავლიანი რაიონისა.

პროკოფი აღწერს, რომ ლაზიკის კლდოვან ქვეყანაში ერთადერთი მოხირისის ტერიტორია იყო უხვმოსავლიანი. კლარჯეთისა და ხელვაჩაურ-ერგე ლიგანის მიმართებაც ასეთივეა. კლარჯეთი არის კლდოვანი ქვეყანა, სადაც მხოლოდ ერგე-ლიგანის ველი არის კარგმოსავლიანი. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ისტორიული მოხირისი იყო ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანი კლარჯეთთან შედარებით დაბლობში ანუ ვაკეზე მდებარე. ძველ მოხირისში მდებარეობდა ქალაქი კუტაია. „კუტ“ ფუძით მდინარე აჭარისწყლის ხეობაში (და სხვა ხეობებშიც), ამჟამადაც კი, არსებობენ სოფლები. მაგ. აჭარისწყლის ხეობაშია სოფლები კვატია და კვაშტია. შესაძლოა, კუტაია-კუტია მდებარეობდა იქ, სადაც ამჟამად მდებარეობს ბორჩხასთან ახლოს პუნქტი არლიკი, ანდა სოფ. მარადიდი, რომლის ერთი უბნის სახელი არის ქუთურეთი, იგივე კუტ (ქუთ) ძირის მქონე.

9. სარაპანა

ყოველივე აღნიშნული შესაძლოა უსაფუძვლოდაც კი მოგვიჩვენებოდა, რომ ქალაქებისა და მდინარეების აღნიშნული მდებარეობანი ურთიერთდამორებებით, მანძილებით, მიმართულებებით, ადგილმდებარეობებით და სხვა ნიშნებით თითქმის ზუსტად რომ არ ემთხვეოდეს პროკოფი კესარიელისა და სხვა ავტორების მონათხრობს.

ჩვენ აღარ გავიმეორებთ სკანდას და სარაპანას ციხეებთან დაკავშირებულ, შეიძლება ითქვას, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულ ლაფსუსებს – მაგალითად, ძველი ავტორების ცნობით, სკანდასა და სარაპანას კლდოვან მთაგორიან ადგილზე მდებარე ციხე-სიმაგრეების ირგვლივ არ მოდიოდა არავითარი მოსავალი (არც ხორბალი, არც ღვინო, სურსათიც კი მეციხოვნეებს ცხენებითაც ვერ აჰქონდათ ქვეყნის კლდიანობის გამო და მას ზურგით ეზიდებოდნენ) და, ამავ დროს კი, ჩვენ თანამედროვე ზოგიერთ მეცნიერს ეჭვიმუტანელ ფაქტად მიაჩნია, რომ აღნიშნული სკანდა და სარაპანა არის თანამედროვე ზღვის დონიდან 170-200 მეტრ სიმაღლეზე სუბტროპიკულ ზონაში მდებარე პუნქტები სკანდე და შორაპანი, რომელთა ირგვლივ ვენახების პლანტაციებია გადაშლილი. რადგანაც აქვე ახლოს ზესტაფონის რაიონის სოფელში ვარ გაზრდილი, შემიძლია ვთქვა, რომ აქაურ მოსახლეებს ათეულობით ფუთი ღვინო ჰქონდათ დაყენებული ქვევრებში.

აღსანიშნავია, რომ სარაპანს სპარსეთის შაჰი ხოსრო უწოდებს „სარაპას“ (გეორგიკა, გვ. 222), ასევე „სარაპას“ უწოდებს მას ბერძენი ავტორი მენანდრე. ამიტომაც შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ ეს ტოპონიმი დაცულია ჭოროხის ხეობაში და ერთ-ერთ პუნქტს ეწოდება კიდევაც სარფი. ვფიქრობ, სარაპანასთან ეტიმოლოგიურად სარფი უფრო ახლოა, მაგრამ სარფისაგან განსხვავებით, ძველი სარაპანა მდებარეობდა არა ზღვისპირას, არამედ მაღლა მთებში იბერიასთან, ვფიქრობ თანამედროვე არტაანთან ახლოს, სადღაც არტაან-არტანუჯის გზაზე. თანაც სარაპანა უნდა ყოფილიყო არა ერთი, არამედ ერთმანეთთან ახლოს მდებარე რამდენიმე ციხე-სიმაგრე. ამიტომაც მოიხსენიებენ მას ზოგჯერ მრავლობით რიცხვში – სარაპანები. ერთ-ერთი ასეთი სარაპანი შესაძლოა მდინარე ჭოროხზე მდებარე ართვინიც ყოფილიყო სტრაბონის დროს. ასე, რომ სტრაბონის სარაპანა სხვაა, ხოლო პროკოფისა და აგათიასი სხვა. სტრაბონის სარაპანა მდ. ფაზისისპირაზე მდებარეობდა, შემდეგი დროის ავტორები კი მის მდებარეობას მაღალმთიანეთში მიუთითებენ.

ლაზიკის ომების განხილვის დროს XX ს.-ის ავტორები ბერძნული წყაროების „იბერია“ მოიაზრებენ მხოლოდ თანამედროვე აღმოსავლეთ საქართველოს, მაგრამ არ უნდა იქნას დავიწყებული, რომ იბერიის დიდი ნაწილი თანამედროვე სამხრეთ საქართველოში მდებარეობდა, ვრცლად იყო სამხრეთით გადაშლილი, ვიდრე არაქსამდე.

10. საზღვარი იბერიასა და არმენიას შორის გადიოდა მტკვრის სათავესთან. სტრაბონი წერდა, რომ მტკვრის სათავესთანვე იწყებოდა იბერია. ამიტომაც კოლას დიდი ნაწილი და არტაანი იბერიაში შედიოდა. მაგალითად, როცა აგათია წერს, რომ „სპარსი სარდალი ნახორაგანი უკვე იბერიაში იყო მოსული“ (იქვე, გვ. 54), გულისხმობს, რომ ნახორაგანი კოლა-არტაანის პროვინციაში იყო მისული და ემზადებოდა, რათა თავისი ჯარით დაშვებულიყო მდინარე ჭოროხის ხეობაში, საიდანაც უმოკლესი გზით მივიდოდა პეტრას ახლოს მდგარ ქალაქ ფასისთან.

11. ლაზიკის მეფის კავშირი იბერიისა და სპანეთთან

ბიზანტიელთა მიერ დაპყრობილ ლაზებს თავიანთი მეფე ჰყავდათ, რომელიც იმპერატორს მუდამ თავის ერთგულებას უმტკიცებდა. მათ ბიზანტიიდან უგზავნიდნენ სამეფო ნიშნებს – გრძელ მოსასხამსა და ქამარს. მიუხედავად ყველაფრისა, როგორც ცნობილია, ლაზთა მეფე გუბაზი ბერძენთა მხედართმთავრებმა მოკლეს. სასამართლო პროცესზე, რომელიც სპარსელთა შიმის გამო გამართეს ბიზანტიელებმა, მკვლელები ბრალს სდებდნენ გუბაზს, რომ ის „ბედავდა საიდუმლო კავშირის გამამას იბერებთან და სვანებთან, ისე იქცეოდა, ისე წარმოიდგინა თავი, თითქოს მართლა მეფე ყოფილიყო და მის ხელთ ყოფილიყოს თავისი ნებისაებრ ემართა, უარი თქვა ჩვენთან ერთად ელაშქრა ციხის წინააღმდეგ და არც კი მოვიდა ჩვენთან: ამაყად და უხეშად მოგვიგო უარი ვიდრე ეს დაქირავებულ ქვეშევრდომს შეეფერებოდა“, – წერს აგათია სქოლასტიკოსი (გეორგიკა, III, გვ. 149).

მამასადამე, დამპყრობელი ბერძენების აზრით, ლაზიკის მეფე მხოლოდ გარეგნული ნიშნებით იწოდება ასე, სინამდვილეში კი იყო დაქირავებული ქვეშევრდომი, რომლის სამეფო შესამოსელსაც ზოგჯერ ირონიულად მოიხსენებენ ხოლმე, მაგალითად, ამბობდნენ: „მეფის სახელწოდება აბზინდისა და ქლამიდის და, საერთოდ, გარეგნულ სამკაულებს არ განეკუთვნება“ (იქვე, გვ. 142). ერთი სიტყვით, დასცინოდნენ იმ სამეფო ნიშნებს, რომელთაც კონსტანტინოპოლიდან უგზავნიდნენ ლაზ მეფეებს. გუბაზ მეფეს ყველაზე დიდ დანაშაულად ჩაეთვალა ის, რომ „შიკრიკებს აფრენდა ხოლმე, რომ ცნობები მიეტანათ იბერიაში და სვანთა ტომისთვის, კავკასიის გადაღმა მცხოვრებ გადათიელთათვის“ (იქვე, გვ. 147). აქ „კავკასიად“ იგულისხმება კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი, მის გადაღმა მცხოვრობენ სვანები (დასავლეთ საქართველო) და იბერები (იგულისხმება არტაანი). გუბაზის მკვლელები დასაჯეს, მაგრამ შემდგომ მალევე ლაზთა მეფობის ინსტიტუტიც გააუქმეს. ლაზეთის სამეფო კარის წევრებს ბიზანტიურ ტიტულებს აძლევდნენ. მაგალითად, ვინმე ფარსანტ კოლხს (ლაზთა მეფის კარის რაზმების უფროსს) მინიჭებული ჰქონდა მაგისტრის ტიტული. აგათია წერს, რომ ის „მაგისტროსი იყო თანამდებობით. ამ ბარბაროსებშიც ასე ეწოდება ამ თანამდებობას“ (იქვე, გვ. 156).

ჩვენი თვალსაზრისით, აქ საინტერესოა ის, რომ კურაპალატისა და მაგისტროსის ტიტულები იბერიის სამეფო კარზე მიიტანეს სწორედ იმ მეფეებმა, რომლებიც წარმოშობით კლარჯეთიდან იყვნენ, კერძოდ, პირველი ასეთი იყო ვახტანგ გორგასლის სიძე გუარამ კურაპალატი, რომელიც შემდგომ იბერიის მეფე გახდა. იბერიის შემდგომი მეფეები დავით აღმაშენებლამდე თითქმის უწყვეტად ატარებდნენ ბიზანტიურ ტიტულებს. საფიქრებელია, რომ ისინი, კერძოდ კი გუარამ კურაპალატი ან მისი წინაპრები ნათესაურ ან თანამდებობრივ კავშირში იმყოფებოდნენ ლაზთა მეფეებთან.

ასე იყო თუ ისე, ლაზთა მეფეები ოფიციალურად ატარებდნენ ბასილევსის ტიტულს. მას და მის მოხელეებსაც ჰქონდათ ბიზანტიური მაღალი სამონეტო ტიტულები, მამასადამე, მათ შთამომავლებს გააჩნდათ დიდი სამეფო ლეგიტიმური უფლებები. ვახტანგის ძის, მირდატის ოჯახში სიძედ, კერძოდ კი დის ქმრად, წესით მაღალი სამეფო ლეგიტიმური უფლებების მქონე პირი უნდა შეეყვანათ და, რადგანაც ბაგრატიონები თავიანთ კერძო მამულად კლარჯეთს თვლიდნენ (რომელსაც ისინი თავს აფარებდნენ ყოველი დიდი სახელმწიფო კატასტროფის დროს), უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაგრატიონები იყვნენ ლაზიკის, ანუ კლარჯეთის მეფეების ლეგიტიმური მემკვიდრეები VI საუკუნეიდან. მართლაც, შემდგომ IX-X საუკუნეებში ბაგრატიონთა საგვარეულოში წარმოიქმნა განშტოება, რომელთაც კლარჯი და არტანუჯელი ხელმწიფეები ეწოდებოდათ. ცხადია, მათი ლეგიტიმიზაცია ცარიელ ადგილზე არ მოხდებოდა.

12. ლაზიკის კველი მოსახლეობა

აგათია სქოლასტიკოსის მონათხრობიდან ჩანს, რომ მის დროს მცხოვრები ლაზიკის მოსახლეობა ეთნიკურად განსხვავდებოდა ლაზიკის ძველი მოსახლეობისაგან, კერძოდ, მისი თვალსაზრისით, მისი დროის ლაზიკის მოსახლეობა გამოირჩევა „ხასიათის სილამაზითა და სიციქვით“ იმ დროს, როდესაც „წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ არც კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დაცურავენ კიდევ და ვაჭრობაშიც ნახულობდნენ დიდ სარგებელს (გეორგიკა, III, გვ. 51). აქედან ჩანს, რომ ლაზიკაში, აგათიას სიტყვით, ძველ დროს ცხოვრობდა „წინანდელი“ მოსახლეობა, რომელიც „ეხლანდელისაგან“ სხვადასხვა ნიშნით განსხვავდება. აქ შეიძლება გავიხსენოთ, რომ ჰეროდოტეს სიტყვით, მის ეპოქაში, ანუ აგათია სქოლასტიკოსამდე თითქმის 1000 წლით ადრე მცხოვრები მოსახლეობა იყო შავკანიანი და ხუჭუჭთმიანი, ეგვიპტელების მსგავსად. შემდგომ კი სხვა ბერძენი ავტორების, მაგალითად, სტრაბონის დაბეჯითებული მტკიცებით, კავკასიის მოსახლეობა შეცვლილა ძირითადად ბალკანეთ-თესალიიდან შემოსული მოსახლეობით (თავის მხრივ, ბალკანეთში მათი შორეული წინაპრები კავკასიიდან შესულა). ამ ბალკანეთ-თესალიელ მოსახლეობას ძველი ავტორების უმეტესობა მიიჩნევდნენ არგონავტების შთამომავლებად. მაგალითად, შავი ზღვისპირეთში მცხოვრებ აქვევლებს, იბერებს, ალბანელებს, არმენიელებს, მიდიელებს არგონავტების შთამომავლებად (ე.ი. ბალკანურ-თესალიური წარმომავლობისად) მიიჩნევდნენ.

ბერძნულ მწერლობაში დარჩა ნაკვალევი იმისა, რომ არა მარტო კოლხეთის, არამედ შავი ზღვისპირეთის რეგიონების უძველესი მოსახლეობა თითქოსდა შავკანიანი იყო. მაგალითად, ზაქარიას სახელით ცნობილი ავტორი შავი ზღვისპირეთის კავკასიის აღწერის დროს სხვა ტომებს შორის ასახელებს სამ შავკანიან ტომსაც. წერს: „შემდეგ აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთის ძირში კიდევ სამი შავი ტომი ცხოვრობს“ (გეორგიკა, III, გვ. 20).

13. მანძილები ლაზიკის ვუნქტებს შორის

აგათია სქოლასტიკოსს მოჰყავს ორიოდ ცნობა, თუ რა მანძილებით იყო დაშორებული ერთმანეთს ლაზიკის პუნქტები. კერძოდ, ის წერს: „ნესოსი სულ დიდი 5 ფარსანგით არის დაშორებული ტელეფისს“ (გეორგიკა, III, გვ. 36). იქვე განმარტავს, ფარსანგი არის სიგრძის ერთეული – ბერძნების აზრით, ერთ ფარსანგში შედიოდა 30 სტადიონი, ხოლო ლაზ-იბერებისა და სპარსელების აზრით – 21 სტადიონი. თვითონ აგათიას აზრით, ნესოსი ტელეფისის ციხეს დაშორებული იყო 150 სტადიონით. მაშასადამე, მისი აზრით, ერთი ფარსანგი მოითვლიდა 30 სტადიონს, რადგანაც ერთი სტადიონის სიგრძე არის დაახლოებით 178 მეტრი, ნესოსი ტელეფისის დაშორებული ყოფილა 26700 მეტრით, ანუ 26,7 კმ-ით. რადგანაც წერს, რომ სულ დიდი, მაშასადამე, ამაზე უფრო ნაკლები მანძილით იყო დაშორებული.

გვაქვს ასევე მეორე ცნობაც, რომ ფასისიდან ნესოსი ექვსიოდე ფარსანგით იყო დაშორებული და წერს: „ნესოსი სულ დიდი 6 ფარსანგით არის დაშორებული დასავლეთით“ (გეორგიკა, III, გვ. 97). აგათია სქოლასტიკოსის ერთ-ერთ ხელნაწერში ნაცვლად 6 ფარსანგისა დაწერილი ყოფილა 5 ფარსანგი (იქვე, გვ. 97, შენიშვნა). მკვლევართა შორის სადავოა, ასევე, ფარსანგის სიგრძე. ფარსანგის სიგრძე აქ ლაზურ-იბერიული საზომით არის მოცემული თუ ბერძნულით. მაშასადამე, ერთ ფარ-

სანგში 30 სტადიონი ვიგულისხმობთ თუ 21. მაშასადამე, თუ ნესოსი ფაზის დაშორებული იყო 6 ფარსანგით, ლაზური საზომით მათ შორის მანძილი იქნებოდა 22428 მ., ხოლო ბერძნულით – 32040 მ.

თუ ნესოსი ქალაქ ფაზის დაშორებული იყო 5 ფარსანგით, მაშინ ლაზური საზომით მათ შორის მანძილი იქნებოდა 18690 მ, ხოლო ბერძნულით – 26700 მ.

მაშასადამე, მაქსიმუმი ნესოსსა და ფასისს შორის აღმოჩნდა 32,4კმ, და მინიმუმი 18,69კმ. ერთი სიტყვით, საშუალო მანძილი მათ შორის იყო 25,545კმ, ანუ დაახლოებით 25-26კმ. რადგანაც ქალაქი ფასისი ზღვის პირას იყო, ხოლო ნესოსიდან ფასისამდე გზა შესაძლოა იყო გარკვეულწილად მიხვეულ-მოხვეული, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შავი ზღვიდან ნესოსამდე მანძილი იყო 20-25 კმ. „ნესოსი“, ჩვენი აზრით, მდებარეობდა ჭოროხ-აჭარისწყლის (ე.ი. ფასის-დოკონისის) შერთვის ადგილას, ხოლო ფაზისი – გონიოსთან.

14. სახელწოდებათა დამთხვევა

ბერძენ ავტორთა მიერ გადმოცემული კოლხეთის პუნქტების სახელწოდებები, მეორედბოდა სხვა ქართულ კუთხეებში, მაგალითად, ლაზიკაში იყო პუნქტი ტელეფისი. ზოგიერთი მკვლევარი მას აიგივებდა თერჯოლის რაიონის სოფელ ტელეფასთან, მაგრამ, ვფიქრობ, ტელეფისი ეტიმოლოგიურად არანაკლებ ახლოს არის თბილისის ძველ სახელთან ტფილისი. ტელეფისისა და ტფილისის გაიგივება, ცხადია, არ შეიძლება. აქედან ჩანს, რომ სახელთა მსგავსებამ მკვლევარი შეიძლება შეცდომაში შეიყვანოს. მაგალითად, ბერძნული წყაროების ონოგურისი თითქმის იდენტურია ქართულ სამყაროში ცნობილ სახელთან ანაგური, რომელიც კოლხეთის გარეთ სულ სხვა რეგიონშია. აქედანაც ჩანს, რომ სახიფათო იყო დაკავშირება ქართული შორაპანისა და ბერძნული სარაპანასი, მითუმეტეს, რომ ისინი სულ სხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ. სარაპანა მაღალ მთებში, კლდეთა შორის, ხოლო შორაპანი დაბლობში, ზღვის დონიდან სულ რაღაც 100-170 მეტრზე. სარაპანა ეტიმოლოგიურად არანაკლებ ახლოს დგას ასევე დაბლობში მდებარე პუნქტის სახელთან სარფი, მაგრამ სარფისა და სარაპანას გაიგივებაც არ შეიძლება მათ შესახებ ურთიერთგამომრიცხავი ცნობების არსებობის გამო. მაგალითად, ერთგან ხორბალიც კი არ მოდის მაღალი მთიანეთის სიცივეების შედეგად, ხოლო მეორე კი პირიქით, სუბტროპიკულ ზონაში მდებარეობს.

ასევე არ არის ეჭვმიუტანელი ფაქტი, თითქოსდა ბერძნული კოტაისი და ქართული ქუთაისი ერთი და იგივე იყოს. კოტ, კუტ ფუძით მრავალი ქართული ტოპონიმი არსებობს.

აგათიას ცნობით, იბერიაში არსებობდა ქალაქი მესხითა და მიიჩნევდნენ, რომ ეს არის ქალაქი მცხეთა. თვით წყაროდან კი ჩანს, რომ აქ იგულისხმება იბერიის ის ქალაქი, რომელიც სპარსეთსა (პერსარმენიასა) და ლაზიკას შორის არსებობდა, რადგანაც, ჩვენი აზრით, ლაზიკა ეს არის ჭოროხის ხეობა, მასსა და პერსარმენიას შორის მოქცეული იყო იბერიის პროვინციები არტაანი და კოლას დიდი ნაწილი. ვფიქრობ, სწორედ აქ, არტაანში ან კოლაში მდებარეობდა იბერიის ქალაქი მესხითა. მაგრამ ყოველივე ეს არ ნიშნავს, რომ ის ძველი ტოპონიმები, და ჰიდრონიმები, რომელთაც ბერძენი ავტორები ახსენებენ, ამჟამად საბოლოოდ დაკარგულია. მაგალითად, როგორც აღვნიშნეთ, მდინარე დოკონისის ძიების დროს აღმოჩნდა, რომ ეს სახელი დოკონისი დოკონისის ფორმით შემორჩენილია მდინარე აჭარისწყლის სათავეში.

15. ალანები მისიმიანთა ქვეყანის წინააღმდეგ

მისიმიანთა ქვეყანა უშუალოდ ესაზღვრებოდა ლაზეთისა და ასევე აფსილიას.

აფსილია ლაზეთის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, ხოლო მისიმიელები ცხოვრობდნენ აფსილთა ტომის ჩრდილო-აღმოსავლეთით: „ისინი ამ აფსილთა ტომზე უფრო ჩრდილოეთით ცხოვრობენ, ოდნავ აღმოსავლეთისაკენ“ (გეორგიკა, III, გვ. 83).

აგათიას სიტყვით, მისიმიელები აფსილებისაგან განსხვავებულ ენაზე ლაპარაკობდნენ. ლაზეთისა და მისიმიანთა ქვეყანას შორის საზღვარზე აღმართული იყო ციხე ბუქლოოსი. მონათხრობიდან ჩანს დამპყრობელთა მოქმედება მკვიდრი მოსახლეობის წინააღმდეგ. შეიძლება გავიხსენოთ შემდგომი ეპოქის მაგალითი, მონღოლებმა საქართველოში ჯერ შემოიყვანეს ოსი მოლაშქრეები და შემდგომ კი მათ გადასცეს ქართლის ყველაზე მნიშვნელოვანი ციხეები და მხარს უჭერდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ ომში, უფრო ადრე მსგავსადვე იქცეოდნენ ბიზანტიელებიც, კერძოდ, მათ სურდათ მისიმიანთა ქვეყნის თავისთავადობის გაუქმება და მისი დაპყრობა. ამის განსახორციელებლად ბიზანტიელებს დასავლეთ საქართველოში შემოუყვანიათ საბირებთან ერთად ალანის მოლაშქრეები და მათთვის ციხეები და ირგვლივ მიწა-წყალიც გადაუციათ. ამიტომაც მისიმიელები არ ენდობოდნენ ბიზანტიელებს და ალანებთან დაკავშირებით მათ შორის დაუნდობელი ომი დაწყებულა. კერძოდ, ბიზანტიელი სტრატეგოსი სოტერიქე მივიდა მისიმიელთა ქვეყანაში: „მას მეფისაგან ფული ჰქონდა წამოღებული, რომელიც მეზობელ, მოკავშირე ბარბაროსათათვის უნდა დაერიგებინა. ასე იყო იმთავითვე დაწესებული და ყოველწლიურად ურიგდებოდა ფული“ (გეორგიკა, III, გვ. 85). როცა სოტერიქე მივიდა მისიმიელთა ქვეყანაში, მისიმიელებმა ისტორიის წარსული მაგალითების მიხედვით განსაჯეს, ანდა სხვა არხებით შეიტყეს, რომ სოტერიქეს ბიზანტიიდან წაღებული ამ დიდძალი ფულით სურდა მოესყიდა ალანები, რათა მათ მისიმიელებისათვის წაერთმიათ ბუქლოოსის ციხე-სიმაგრე და დაეჭირათ ის. აგათია ყოველმხრივ მაღავეს ამ ვერაგულ ზრახვას, თუმცა იქვე ამჟღავნებს და წერს: „როდესაც სოტერიქე მათ ქვეყანაში მივიდა, იმათ რატომღაც იფიქრეს, თითქოს ერთი მათი ციხე ზედ ლაზეთის საზღვრებზე აღმართული, რომელსაც ბუქლოოსი ერქვა, ალანებისათვის სურდა გადაეცა სოტერიქეს“ (გეო, III, გვ. 86). შემდგომი მონათხრობიდანაც ჩანს, რომ ბიზანტიელები და ალანები მოკავშირეები არიან. ბიზანტიელები ალანებს უხდიდნენ თანხას და ამავე დროს იყენებენ კავკასიის სხვა ტომებთან ურთიერთობის დამყარებისა და ქართულ ტომებთან ომის დროს (იქვე, გვ. 87).

16. ბიზანტიელთა ომი მისიმიანთა წინააღმდეგ

მისიმიანთა ქვეყანა, როგორც ითქვა, ლაზიკას ესაზღვრებოდა ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. სპარსელების წინააღმდეგ ლაზიკაში გაჩაღებული ომის დროს ბიზანტიელებს გადაუწყვეტიათ თავის ხელში აეღოთ ლაზიკის მეზობელი ეს ძალზე მნიშვნელოვანი პლაცდარმი, რადგანაც მისიმიელებს თავისთავადობის დათმობა ეძნელებოდათ, ბიზანტიელებს გადაუწყვეტიათ მისიმიანთა წინააღმდეგ გამოეყენებინათ თავიანთი მომხრე ტომი ალანებისა.

სტრატეგოსი სოტერიქეს კონსტანტინოპოლიდან გამოატანეს დიდძალი თანხა, რათა მათ მოესყიდათ ალანები და წაერთმიათ მისიმიელებისათვის ლაზეთის საზღვარზე მდებარე ბუქლოოსის ციხე. შემდგომ ბიზანტიელებს გადაწყვეტილი ჰქონიათ გამაგრებულიყვნენ ამ ციხე-სიმაგრეში და შემდეგ, ალანების დახმარებით აქედან მოესყიდათ კავკასიის სხვა ტომები (გეორგიკა, III, გვ. 87).

თუ ასე მოხდებოდა, მისიმიელები კარგავდნენ არა მარტო დამოუკიდებლობას, არამედ თავისუფლებას და მთელ ქონებასაც. ამიტომაც მათ მიუგზავნეს სტრატეგიოსს თავიანთი ელჩები, რომელთაც სთხოვეს სტრატეგიოსს, არ გამოეყენებინა ალანები მათ წინააღმდეგ და განუცხადეს: „**უსამართლობის მოყენება განგიზრახავს ჩვენთვის, სტრატეგიოსო, არც სხვას უნდა მისცე ნება ჩვენი ქონება წაგვართვას, არც თვითონ მოინდომო ამის ჩადენა**“ (გეორგიკა, III, გვ. 87). სოტერიქემ ელჩები ჯოხებით აცემინა, შეურაცხყოფილმა მისიმიელებმა დაღამებისთანავე მოკლეს სოტერიქე და მისი შვილები. აგათია წერს, რომ მისიმიელების აზრით, რომაელები მათ სამაგიეროს გადაუხდიდნენ უსასტიკესად და მისიმიელები ამბობდნენ: „**ჩვენი ბედი უკვე გადაწყვეტილია. რომაელები მოვლენ, ჩვენ მათ ვერ გავუმკლავდებით**“. ამიტომ ისინი აშკარად გადაუდგნენ რომაელებს, სპარსელების მხარეზე გადავიდნენ და ელჩები გაუგზავნეს თხოვნით: „**მიგვიღეთ, დაგვეხმარეთ, როგორც თქვენს ქვეშევრდომებსო**“ (იქვე, გვ. 90). მისიმიელმა დიდებულებმა ამცნეს იბერიაში შესულ სპარსელ მხედართმთავარს ნახორაგანს, რომ სოტერიქე ჩვენთან მოვიდა არა თითქოსდა მოკავშირეობისათვის ფულის დასარიგებლად, არამედ მთელი ჩვენი მოდგმის ასაწიოკებლად და გასანადგურებლად, ან სრულიად უნდა მოვსპობილიყავით, ანდა დაგვესწრო და ქვეყნიდან უნდა გაგვეყარაო: „**რომაელები მალე თავს დაგვესმიან და გაგვინადგურებენ ყველაფერს: იღუპება ტომი არა მცირედი და არა უმნიშვნელო, არამედ ისეთი, რომელსაც შეუძლია უდიდესი სარგებლობა მოუტანოს სპარსეთის სახელმწიფოს; ჩვენი ქვეყანა მდებარეობს კოლხეთის ზემოთ, ის თქვენ გამოგადგებათ მტრის წინააღმდეგ სასიმაგრო საფარად**“ (გეორგიკა, III, გვ. 155). მალე ბიზანტიელებმა მისიმიელთა წინააღმდეგ გააგზავნეს 4 ათასამდე ჯარისკაცი, რამდენიმე სტრატეგიოსი, ასევე უფრო ადრე დაპყრობილი ჭანი მებრძოლებისაგან შექმნილი ჯარი, რომელსაც თეოდორე მეთაურობდა (იქვე, გვ. 156). აქ იყვნენ აგრეთვე ვარაზ არმენიელი, ფარსანტ კოლხი თავიანთი თანამოლაშქრეებით. 555 წლის ზაფხულში ჯარი მივიდა აფსილიელთა ქვეყანაში, მათი მსვლელობა შეაჩერა ცნობამ, რომ მისიმიელთა დასახმარებლად წამოსული იყო სპარსული ჯარი. სპარსელებს შეელოდნენ მათი დაქირავებული საბირი ჰუნები. სპარსელები მალე უკან დაბრუნდნენ, რადგან ზაფხული გავიდა, ზამთარში კი ისინი არ იბრძოდნენ, რომაელებმა განაგრძეს წინსვლა მისიმიელთა ქვეყანაში, აიღეს ციხე, რომელიც მდებარეობდა მისიმიელთა და აფსილთა ქვეყნის საზღვარზე, შემდგომ აიღეს კლდეებზე მდებარე ციხე-სიმაგრე ძახარე. გამარჯვებული ბიზანტიელები უმოწყალოდ ხოცავდნენ მისიმიელებს, მათ შორის ქალებსაც. აგათია წერს: **განრისხებულმა რომაელებმა ესენიც არ შეიბრალებს და უმოწყალოდ გაჟლეტილებმა იმათაც ზღვეს მამაკაცთა მიერ ჩადენილი ბოროტმოქმედებისათვის. გადაწვეს მისიმიელთა ბუნით დახურული ხის სახლები, ისეთი ცეცხლის ალი ავარდნილა მათ ქვეყანაში, რომ ის აფსილთა ქვეყანაშიც კი დაუნახავთ.**

17. მისიმიელთა ბავშვების უმოწყალო დახოცვის ბიზანტიელების მიერ

აგათია წერს, რომ მისიმიელთა ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ არამარტო დახოცეს მკვიდრი მოსახლეობა, არამედ ცეცხლს მისცეს მათი სახლ-კარი. „**ამ ცეცხლის დროს უფრო მრავლად დაიხოცნენ ბარბაროსები: ზოგიერთები სახლებში იყვნენ დარჩენილნი და იქ გადაიწვეს, ან ნანგრევებში მოჰყვნენ: ზოგიერთებს კიდევ, რომლებიც გარეთ გამოვარდნენ, მახვილებისაგან ჰქონდათ გამზადებული სიკვდილი. მრავალი ბავშვი, რომლებიც მწარე ტირილით ეძახოდნენ მშობელ დედებს, დატყვევებული იქნა. ამათგან ზოგიერთები კლდეზე დაუშვეს შეუბრალებლად და ასე იქმნენ და-**

გლეჯილნი, ხოლო ზოგიერთები, თითქოს თამაშის მიზნით, ჰაერში იქნენ ასროლილნი და როდე-საც შემდეგ სიმძიმისაგან უკან დაეშენენ, აშვერილი შუბები დაახვედრეს და ზედ ააგეს ჰაერშივე (გეორგიკა, III, გვ. 171).

18. მისიმიელები ქრისტიანები იყვნენ

მისიმიელთა წინააღმდეგ მხოლოდ ერთი შებრძოლების დროს ბიზანტიელებს 20 ათასი მშვი-დობიანი მოსახლეობა ამოუხოცავთ. თავიანთი ისტორიკოსის აგათიას აზრით, დიდძალი ნადავლით ბიზანტიელთა გამარჯვებული ჯარი უკანვე დაბრუნებულა კოლხიდაში. აგათია ამ ჯარის მეთაუ-რზე წერს: „დაბრუნდა კოლხიდაში თავისი სახელმონვეჭილი და მამაცი ჯარით“ (გეო, II, 194).

ამ ჯარის სიმამაცე კი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათ ერთმორწმუნე ქრისტიანი მოსახლეობა შეუბრალებლად დაუხოცეს.

იქამდე დამარცხებულ მისიმიელებს მოციქულები მიუგზავნიან და უთხოვნიან ბიზანტიელთა ჯარის მეთაურისათვის „საბოლოოდ ნუ გაგვანადგურებ, ძირფესვიანად ნუ აღმოფხვრი ჩვენს მოდგ-მასო, ძველითგანვე ხომ რომაელთა ქვეშევრდომნი ვართ და ერთმორწმუნენი... ვაჟკაცები დაგველუპა არანაკლებ 5 ათასისა, ქალები უფრო მეტი, ბავშვები კიდევ უფრო მეტი, ისე რომ, ლამის მთელი ჩვენი მოდგმა აღიგავოსო“ (იქვე, გვ. 174). უფრო ადრე მისიმიელები ბიზანტიელებს წერდნენ – „არ შეგებდालოთ „მართლმორწმუნეობა და წმინდა საიდუმლოთა უმწიკვლოობა“ (იქვე, გვ. 76), ანდა „უზენაესის შესახებაც თქვენნაირად (ე.ი. ბერძნულად) მოაზროვნენი“ (იქვე, გვ. 130). აქედან ჩანს, რომ მისიმიელები VI საუკუნის შუა წლებში უკვე კარგა ხნის ქრისტიანები იყვნენ. მსგავსი ბარ-ბაროსული ქმედებებით ბიზანტიელები ქრისტიანობას ვერ გაავრცელებდნენ იქ და ჩანს, ამის სურ-ვილი არც კი ჰქონდათ.

ლაზები – დიდი ხნის ქრისტიანები იყვნენ და ამიტომ ლაზები ამბობდნენ: „მთელი სპარსეთი შევიერთოთ და სულები კი წავიწყმიდოთო?“ – (იქვე, გვ. 77) – ესაა პერიფრაზა სახარებიდან.

მისიმიელები ლაზთა ზემოთ ცხოვრობდნენ, ჩანს, ახლანდელ აჭარა-გურიის მთიანეთში. ისინი ლაზების მსგავსად VI საუკუნეში უკვე ძველი ქრისტიანები იყვნენ.

19. ჭანთა ტომის დამოკნობა

მიუხედავად იმისა, რომ ჭანები ბიზანტიელების მოკავშირეები იყვნენ, ბიზანტიელებს სურდათ მათი საბოლოოდ დამორჩილება. როგორც ჩანს, დამორჩილების ის ხარისხი, რომელსაც იუსტინი-ანემ მიაღწია, ჭანეთში საკმარისი არ აღმოჩნდა 556 წლისათვის. ჭანები, აგათიას სიტყვით, ცხ-ოვრობდნენ ქალაქ ტრაპეზუნტის ქვემოთ (გეორგიკა, III, 181). მათი რაზმები თარეშობდნენ პონ-ტოს გასწვრივ მდებარე სოფლებში. ძარცვავდნენ მგზავრებს, თავს ესხმოდნენ არმენიას. ჭანების ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს მდებარეობდა ტრაპიზონის ქვეყანა, აღმოსავლეთით კი არმე-ნია. მათ წინააღმდეგ გაიგზავნა ბიზანტიელთა ჯარი ჭანივე თეოდორეს მეთაურობით. რადგანაც მან თურმე ზედმიწევნით იცოდა თავისი ქვეყანა. აგათია წერს: „ის დაიძრა კოლხიდიდან დიდძალი ჯარით ფაზისის გადაღმა, მოუარა დასავლეთით ჭანების საზღვრებს და უცბად შევიდა მტრის მაშინდელი მიწა-წყლის შუაგულში. მან დაიბანაკა ქალაქ თეოდორიადისა და ე.წ. რიზეს გარშემო“ (გეორგიკა, III, 182).

აქედან ჩანს, რომ ფაზისი გაედინებოდა ქალაქ რიზესა და ტრაპიზონის ახლოს, ამიტომაც რიზეში რომ შესულიყო, თეოდორემ გარს შემოუარა მდ. ფაზისს, ანუ ის პირდაპირი გზით კი არ წავიდა, ქალაქ რიზესაკენ, არამედ შემოუარა ჭოროხს, ანუ გაყვა ჭოროხის ხეობას **„და, როცა დაუბირისპირდა ქალაქ რიზეს, წავიდა დასავლეთის მიმართულებით და უშუალოდ მიადგა ქალაქს.** ამიტომაც წერს აგათია – ფაზისის გადაღმა მოუარა დასავლეთით და მიადგა ქალაქ რიზეს. აქედანაც ჩანს, რომ მდინარე ფაზისი ნამდვილად ჭოროხია.

ბიზანტიელებმა მოკლეს 2000 კაცი, შემდგომ კი დახარკეს ჭანები და ყველანი აღწერეს. ჩანს, ისინი თავიანთი ქვეყნიდანაც გააძევეს (იქვე, გვ. 185). ზღვის სანაპიროდან ისინი მთებში არეკეს. ყოველ შემთხვევაში, ამ ომის წინ ჭანების ქვეყნის შუაგული ყოფილა სადღაც ქალაქ რიზესთან. აგათია წერს: **„რომ თეოდორე თავის ჯარით შევიდა“ მტრის მაშინდელი მიწა-წყლის შუაგულში: რიზეს გარშემო“** (გეორგიკა, III, გვ. 82). აქედანაც ჩანს, რომ **„მაშინ ოდესღაც ჭანების ქვეყნის შუაგულად რიზე ითვლებოდა“**, ხოლო შემდეგ ისინი იძულებული გამხდნენ ბიზანტიელებისთვის დაეთმოთ ეს შესანიშნავი ზღვისპირა ადგილები, საიდანაც გადასახლებულან თავიანთი ქვეყნის იმ მთიან ადგილებში, რომლებიც ტრაპიზონის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობდა. ამასთანავე, ეწერებოდნენ ბიზანტიურ ჯარში და საფიქრებელია, რომ მათ ახლა უკვე ვითარცა ბიზანტიელთა ნების აღმსრულებლებს, ასახლებდნენ მათივე მონათესავე სხვა ქართული, ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელი ტომების მიწა-წყალზეც.

20. სვანების დამორჩილება ბიზანტიელების მიერ

VI საუკუნეში მსოფლიოს მპყრობელი ორი იმპერია ისე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სვანეთსა და მის მოსახლეობას, რომ შეუძლებელია სვანეთი ყოფილიყო პატარა ქვეყანა, მოქცეული იმ ფარგლებში, რომელთაც დღეს ლენტეხისა და მესტიის რაიონები ეწოდება, პირიქით, სვანეთი უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს ბარის მომცველი, გავლენიანი ქვეყანა. ჩვენი ფიქრით, რადგანაც ქართველი მემპტიანე დასავლეთ საქართველოს აღწერის დროს თითქოსდა ერთმანეთთან აიგივებს ეგრისსა და სვანეთს („ეგრისი, რომელ არს სვანეთი“). შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ის ქვეყანა, რომელსაც ქართული წყაროები ეგრისს უწოდებდნენ, უცხოელებისათვის იწოდებოდა სვანეთად.

მართლაცდა ერთგვარ გაუგებრობას ბადებს ის საკითხი, რომ არცერთი ბერძენი და რომაელი მწერალი, დასავლეთ საქართველოს აღწერისას არ ახსენებს სიტყვას გურიას ან ეგრისს. მაშინ, როცა ქართული წყაროებით ეგრისი თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა არგვეთთან ერთად, ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე.

უცხოურ წყაროებში არც სიტყვა არგვეთი იხსენიება, მაგრამ დიდი ყურადღება ექცევა სვანეთს, სვანეთის ქვეყანას, მის სახელმწიფოებრივ და პოლიტიკურ მიმართულებას.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომ დასავლეთ საქართველოს რომაულ ხანაში ეწოდებოდა კოლხეთი და ლაზიკა, რომ ლაზიკა იგივე ეგრისია და რომ ფაზისი ეწოდებოდა მდინარე რიონს, ჩვენი გამოკვლევით კი, პროკოფი კესარიელის და აგათია სქოლასტიკოსის ფაზისი ეს არის მდინარე ჭოროხი, რომ მათ დროს კოლხეთი, ანუ ლაზიკა ეწოდებოდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ იმ ქვეყანას, რომელსაც წყაროებში ეწოდებოდა „კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“, ანუ შემდეგდროინდელი გონიოს, ბათუმის, ბორჩხას, ართვინის, არტანუჯის მომცველ მიწა-წყალს, ისტორიული კოლა-არტაანიდან ჭოროხის გაყოლებით შავ ზღვამდე. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო არ იყო ლაზიკა.

ძველი, ისტორიული ლაზიკა პოლიტიკურად ადრიდანვე გაყოფილა ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი (ტრაპეზუნტის მხარე) ბერძნებს დაუპყრიათ. ბერძნული ლაზიკა მოიცავდა ტრაპიზონის მიმდებარე ქვეყანას, ის შეიყვანეს ბიზანტიურ პროვინცია I არმენიაში, ხოლო ქართული ლაზიკა მდებარეობდა მის უშუალოდ მეზობლად და მოიცავდა ჭოროხის ხეობის აღნიშნულ მონაკვეთს. ისიც ერთ პერიოდში ბიზანტიელებმა დაიპყრეს და ბუფერული სამეფოს სტატუსი მიანიჭეს.

თუ დასავლეთ საქართველო არ იყო ლაზიკა, უნდა გაირკვეს ბერძნული წყაროების მიმართება მის მიმართ. თუ რას უწოდებდნენ ბერძნული წყაროები დასავლეთ საქართველოს და რომელი ტომებით იყო დასახლებული ის.

ჩემი თვალსაზრისით (რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ), გამომდინარე იქიდან, რომ ქართული წყაროებისათვის ეგრისი და სვანეთი თითქმის იდენტური ცნებებია, ბერძნული და სხვა წყაროების სვანეთი შესაძლოა იყოს დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი. ამის გამო ედავებოდნენ ერთმანეთს ბიზანტია და სპარსეთი.

562 წელს ხანგრძლივი ომის შემდგომ, ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის დაიდო ზავი. მათ ყველა საკითხში მიაღწიეს შეთანხმებას სვანეთის საკითხის გარდა.

იმ სისასტიკის გამო, რომლებსაც ბიზანტიელი ჯარისკაცები იჩენდნენ მისიმიანეთსა და სხვა ქართულ კუთხეებში, სვანებს გადაუწყვეტიათ დაახლოებით 552-556 წლებში მიმხრობოდნენ სპარსელებს.

ამავე ხანებში ბიზანტიელებმა სპარსელები გააძევეს ლაზიკიდან. საზავო მოლაპარაკებების დროს სპარსელები აღიარებდნენ თავიანთ მარცხს, რომ ლაზიკა ბიზანტიელების ტერიტორიად გადაიქცა, მაგრამ არ თმობდნენ სვანეთს. ისინი აცხადებდნენ „**ისინი მოგვეკედლნენ ჩვენ თავისი არჩევით და თავისი ნებით**“. ბიზანტიელებს კი ჰქონდათ თავისი მოსაზრება. კერძოდ, ისინი თვლიდნენ, რომ სვანეთი იყო ლაზების ხელდებული ქვეყანა, დამორჩილებული ლაზების მიერ, ამიტომაც, თუ ლაზიკა ეკუთვნის ბიზანტიელებს, მისი ხელდებული ქვეყანა – სვანეთიც ბიზანტიელებს უნდა დარჩენოდათ. სპარსელები კი ამტკიცებდნენ, რომ ეს არ იყო სიმართლე, რომ „**სვანები თვითთავადნი იყვნენ და არასდროს კოლხების ძალაუფლებას არ ექვემდებარებოდნენ**“ (გეორგიკა, III, გვ. 215). სპარსელები პასუხობდნენ, რომ ლაზიკისადმი დაქვემდებარებულ ტომებში შეიძლებოდა ეგულისხმათ არა მხოლოდ სვანები, არამედ იბერებიც. იბერიას, ლაზიკასა და სვანეთს შორის უმჭიდროესი კავშირი იყო და ერთ მთლიანობად განიხილებოდა. ამიტომაც ამბობდნენ სპარსელები, ჩვენ რომ სვანები გადმოგცეთ, ვითარცა ლაზიკისადმი დაქვემდებარებული ტომი, მაშინ თქვენ „**საშუალება მოგეცემათ იბერიის შესახებაც იდავოთ**“ (გეორგიკა, III, გვ. 215).

21. დიდი სვანეთი – ისტორიაში დაკარგული ქვეყანა

ს. ყაუხჩიშვილი მენანდრე პროტიქტორის შესახებ მსჯელობის დროს სრულიად სამართლიანად წერს, რომ ბიზანტია და სპარსეთი ხანგრძლივად ედავებოდნენ ერთმანეთს სვანეთის გამო, რადგანაც სვანეთს ეჭირა გეოგრაფიულად „**მონერხებული მდებარეობა**“. როგორც ცნობილია, 562 წელს საზავო მოლაპარაკებების დროს ბიზანტია და სპარსეთი ერთმანეთთან მორიგდნენ, მაგრამ ვერ შეუთანხმდნენ ერთმანეთს სვანეთის გამო. მიაჩნდათ, და ერთი მხრივ ამბობდნენ, რომ მართალია სვანეთი ღირსშესანიშნავი არაა, უმნიშვნელო ქვეყანაა და არ არის დავის ღირსი, მაგრამ მეორე მხრივ, სვანეთს ერთმანეთს არ უთმობდნენ **მასზე გამავალი გზების მნიშვნელობის გამო** (გეორგიკა, III, გვ. 205).

სვანეთი რომ დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს, მათ შორის ბარსაც მოიცავდა, კარგად ჩანს ბერძენი ისტორიკოსის სიტყვებიდან, რომ სვანეთი „თავისი მოხერხებული მდებარეობით მეტად სასარგებლო იყო რომაელთა ხელისუფლებისათვის, რათა ამ გზით მოზღვაგებულ სპარსელებს კოლხეთის საზღვრები არ აეოხრებინათ“. (გეორგიკა, გვ. 229). თუ სვანეთის მდებარეობა თანამედროვე მესტიისა და ლენტეხის რაიონების მდებარეობას ემთხვეოდა, როგორ უნდა შესულიყვნენ იქ სპარსელები - ამჟამინდელი თვალსაზრისით ხომ კოლხეთი იყო მთელი დასავლეთი საქართველო, ხოლო წყაროთა სვანეთი მოიცავდა სვანეთის ამჟამინდელ ტერიტორიას?

წყაროს მიხედვით კი აღმოსავლეთ საქართველოდან კოლხეთის გვერდის აქცევით სპარსელები ჯერ სვანეთში შედიოდნენ, ხოლო შემდეგ იქიდან /ე.ი. სვანეთიდან/ კოლხეთის საზღვრებს აოხრებდნენ.

თუ კოლხეთი იყო ვთქვათ დასავლეთ საქართველოს შესტაფონის, თერჯოლისა და ქუთაისის რაიონები, რომლებზე გამავალი გზებითაც სპარსელები კოლხეთის სიღრმეებში შედიოდნენ, მაშინ ისმის კითხვა, როგორ შედიოდნენ სპარსელები სვანეთში (ლენტეხისა და მესტიის რაიონებში) და იქიდან აოხრებდნენ კოლხეთის საზღვრებს ანუ აღნიშნულ შესტაფონისა და თერჯოლის რაიონებს?

მტერს ჯერ უნდა გაეგლო შესტაფონ-ქუთაისის რაიონები და შემდეგ შესულიყო ლენტეხ-მესტიაში, ასეთი გზით სპარსელები ჯერ კოლხეთში შევიდოდნენ და შემდეგ სვანეთში.

წყარო კი სულ სხვა სვლა-გეზს მიუთითებს - სპარსელები ჯერ სვანეთში შედიოდნენ და შემდეგ კოლხეთში.

ამჟამინდელი საისტორიო შეხედულებით სპარსელები ჯერ კოლხეთში შედიოდნენ და შემდეგ სვანეთში, წყაროს მიხედვით კი პირიქით ხდებოდა - სპარსელები ჯერ სვანეთში შედიოდნენ და შემდეგ კოლხეთში.

ამიტომაც, ამჟამინდელი საისტორიო შეხედულება წყაროს ეწინააღმდეგება.

მაგრამ თუკი კოლხეთს უწოდებდნენ ჭოროხის ხეობას, ხოლო სვანეთს - თანამედროვე გურიისა და იმერეთის მიმდებარე რეგიონების მიწა-წყალს, მაშინ აღმოსავლეთ საქართველოდან სვანეთზე, ანუ იმერეთ-გურიაზე გამავალი გზა ნამდვილად მიადგებოდა ისტორიულ კოლხეთს, ანუ ბათუმ-ჩაქვის რეგიონს.

ამ გზის გამო ბიზანტიელთა მიერ დაპყრობილი კოლხეთი ე.ი. ჭოროხის ხეობა /ერგე-ლიგანი/ ნამდვილად მუდმივი საშიშროების ქვეშ იმყოფებოდა სპარსთა მხრიდან. ამიტომაც ბიზანტიელები ცდილობდნენ თავიანთი ხელდებული ლაზიკა დაეცვათ ჩრდილოეთის მხრიდან.

ქართული წყაროების გურია, არგვეთი, ეგრისი ერთობლიობაში იწოდებოდნენ ეგრისად, მაგრამ, როგორც აღინიშნა, ქართველი მემატიანე იქვე წერს: „ეგრისი, რომელ არს სვანეთი“ ანუ ქვეყანა, რომელსაც ქართული წყაროები ეგრისს უწოდებდნენ, უცხოელების მიერ შესაძლოა სვანეთად ყოფილიყო წოდებული. აქ, ანუ დასავლეთ საქართველოში გადიოდა არა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ჭოროხთან დამაკავშირებელი გზა, არამედ გზები, რომლებითაც ჩრდილო კავკასიელი ტომები უკავშირდებოდნენ ბიზანტიას, ანუ ჩრდილო კავკასია-ბიზანტიის დამაკავშირებელი გზა.

სპარსეთის შაჰი ხოსრო საზავო მოლაპარაკების დროს, როგორც ს. ყაუხჩიშვილი მიუთითებს, აღნიშნავდა კიდევ, რომ სვანეთის ქვეყანაზე გადიოდა სკვითებიდან სამხრეთში შემომავალი გზა - „ეს ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს, ჰყავს მთავარი და ამ ქვეყანაზე სკვითები გადიან“ (გეორგიკა, III, გვ. 221).

კავკასია თანამედროვე გაგებით ეწოდება ე.წ. დიდი კავკასიის მთიანეთს, მაგრამ სპარსელებისა და ბერძნებისათვის კავკასია პირველ რიგში უნდა ყოფილიყო მცირე კავკასია, ანუ თანამედროვე არსიანის, კარჩხალისა და მესხეთის ქედები და მიმდებარე მთაგრები. მაგალითად, კავკასიაში ცხოვრობს და კოლების ტომი სტეფანე ბიზანტიელის გეოგრაფიული ლექსიკონის ცნობით (გეორგიკა, III, გვ. 281). ჩვენ კი ვიცით, რომ ისტორიული პროვინცია კოლა არტაანთან მდებარეობდა. კავკასიიდან ჩამოდის მდინარე ფაზისი – ჭოროხი და დოკონისი – აჭარისყალი (იქვე, გვ. 37). **მის გარშემო და მწვერვლებზე ცხოვრობენ სვანები** (იქვე, გვ. 205-221-222). კავკასიიდან ჩამომავალი ფაზისი, თუნდაც, რომ იყოს მდ. რიონი, ხოლო მის გარშემო და მწვერვლებზე მცხოვრებნი კი სვანებად იწოდებოდნენ, მათ ქვეშ მანც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა უნდა ვიგულისხმოთ. როგორც ჩანს, **ხოსრო სვანებს უწოდებდა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას**, მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მათ ყოფდნენ ცალკეულ ტომებად, უწოდებდნენ მისიმიანებს, აბაზგებს, აფსილებს და სხვას.

მართალია აგათია წერს, რომ აფსილიელებსა და მისიმიელებს სხვადასხვა ენები ჰქონდათ, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ფუძე ქართული ენის დიფერენცია-დაშლის ხარისხი ამ 1500 წლის წინ გაცილებით ნაკლები იყო, ვიდრე შემდგომ.

ამ 1500 წლის წინ მათ ალბათ უფრო ესმოდათ ერთმანეთისა, იმახად ფუძე ენის ნაკლები დიფერენციაციის გამო, ვიდრე, ვთქვათ, 1000 წლის შემდეგ, ანუ ეს ტომები V-VI საუკუნეებში უფრო გაუგებდნენ ერთმანეთს, ვიდრე XV-XVI საუკუნეებში.

ს. ყაუხჩიშვილის სიტყვით, სვანეთზე გადიოდა ე.წ. აბრეშუმის გზის ერთი ბილიკი. ბერძენ ავტორს, იოანე ეპიფანიელს მოეპოვება ცნობები ამ მარშრუტის შესახებ, კერძოდ, ამ გზაზე მდგომი უკან დაბრუნებული ბიზანტიელი ელჩები ჯერ მისულან ალანის ქვეყანაში, აქ ბიზანტიისაკენ მიმავალი გზა ორად იყოფოდა. ერთი სვანეთის მახლობლად მისიმიანთა ქვეყანაში შედიოდა, მეორე კი ე.წ. დარინეს გზით შედიოდა აფსილიაში, შედიოდა როგატორიონში, შემდეგ მიდიოდა შავ ზღვამდე, საიდანაც ნავებით მდინარე ფაზისამდე ეშვებოდნენ, შემდეგ კი ტრაპეზუნტში.

საფიქრელია, რომ აფსილია მდებარეობდა მდ. რიონის მომიჯნავედ მის სამხრეთით და მოიცავდა თანამედროვე გურიის ზღვისპირა რეგიონს, კონკრეტულად კი, მდინარე სუფსის ხეობას. სუფსელების სახელი უნდა ყოფილიყო სუფსარი და აქედან საფსარი-აფსილი. მათ ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ბერძნული წყაროებით, ცხოვრობდნენ მისიმიელები თანამედროვე გურიისა და აჭარის მთიანეთში.

რიონის ხეობის ვაკე ნაწილში, თანამედროვე აბაშასა და სამტრედიის რეგიონში, სადაც ამ გაშლილ ველზე მრავალი სოფელი ატარებს სახელწოდებას ბაში (ზემო ბაში, ქვემო ბაში, გაღმა ბაში, საჯავახოსთან ქუთაისის და სამტრედიის მახლობლად და რაიონული ცენტრი აბაშა, იქვე ძველი აბაშა), საფიქრებელია, რომ დასახლებული იყო ხალხით, რომელთაც ამ სახელის – ბაშის მიხედვით აბაშგები, ანუ აბაზგები ეწოდა. ისინი შემდეგდროინდელი აფხაზეთიდან ალანებმა გამოაძევეს უფრო სამხრეთით ომიანობის დროს, შემდეგ კი უკანვე დაბრუნებულან.

როგორც აღინიშნა VI საუკუნის მეორე ნახევარში და ასევე, VII საუკუნის პირველ ნახევარში ჰერაკლე კეისრის გამანადგურებელი ლაშქრობის დროს, ყველა ეს ქართულენოვანი ტომები სამხრეთიდან ჩრდილოეთით იქნა გადაადგილებული ან გადასახლებული.

თანამედროვე აფხაზეთს, ანუ ტერიტორიას მდინარე ეგრისწყლის ჩრდილო-დასავლეთით, ჩანს, აგათია სქოლასტიკოსისა და მენანდრეს ეპოქაში ალანია დაერქვა. ალბათ იმ მიზეზის გამო, რომ ის დაპყრობილი ჰქონდათ ბიზანტიელთა მოკავშირე ალანებს.

სპარსელთა მიერაც ჩრდილო კავკასიური ტომები ბიზანტიელთა მოკავშირეებად განიხილებოდნენ.

ქართული წყაროებით, ტერიტორია მდინარე ეგრისწყალამდე პოლიტიკურ იბერიად, ანუ ქართლად განიხილებოდა, ეგრისწყლის იქით მდებარე ქვეყანა ბიზანტიურ სახელმწიფოში შემავალ მიწა-წყლად ითვლებოდა ვიდრე არჩილ მეფემდე, ანუ VIII საუკუნის დასაწყისამდე და ის, ჩანს, VI ს-ში ალანების (მომთაბარე ტომის) მიერ იყო ხელდებული.

ჩანს, ამ მდინარე ეგრისწყლის იქით ბიზანტიელებს ალანები გაუბატონებიათ VI საუკუნის მეორე ნახევარში. ისინი ცდილობდნენ ასევე ალანებისთვის გადაეცათ უფრო აღმოსავლეთით მცხოვრები მისიმიანებისა და სვანების ზოგიერთი ციხე-სიმაგრე. მაგრამ მას შემდგომ, **რაც სპარსელებმა გადაწყვიტეს ფულით მოესყიდათ ალანური ტომები, ურთიერთობა ბიზანტიელებსა და ალანებს შორის გაფუჭდა.**

როგორც ცნობილია, VII ს-ის ბოლოსა და VIII ს-ის დასაწყისში, ალანები ხაზარებმა გააძევეს და კლისურასიქითა ტერიტორია აბაშეების ქართულენოვანი ტომის ხელში მოექცა VIII ს.-დან.

ბიზანტიელთა მიერ სვანების ტომის სასტიკი დასჯის შემდეგ სვანებისა და სხვა აღნიშნული ტომების ბელადები, ჩანს, იძულებულნი გახადეს წაწეულიყვნენ ჩრდილოეთით.

VIII საუკუნეში გაჩნდა ქართული ტერმინი აფხაზეთი, ხოლო ცხუმის ქვეყანას აფშილეთი ეწოდა.

ფუძე ქართული ენის ნაკლები დიფერენციაციის გამო, მათ, ვერ კიდევ, საერთო ფუძე-ქართული ენა მიაჩნდათ თავიანთ მშობლიურ ენად, ამიტომაც ეს ენა მათ სახელმწიფო და საეკლესიო ენად იქცა (ძველი ქართული ენა).

ეთნიკური სვანები უნდა ყოფილიყვნენ აფხაზთა მეფეები. ერთადერთი მეფის გვარი, რომლის საგვარეულო სახელმაც ჩვენამდე მოაღწია, სვანური წარმომავლობისა იყო – აფხაზთა მეფე იოანე შავლიანი და მისი დინასტია, ამის ანარეკლი უნდა იყოს, რომ გაერთიანებული საქართველოს მეფეების ტახტზე აყვანისა და ხმლის შემორტყმის უფლება სვანებს ჰქონდათ მინიჭებული.

მენანდრესა და აგათიას ეპოქაში სვანეთი უნდა რქმეოდა, როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს.

22. სვანეთის ჰომოსეპტული ორგანიზაცია

562 წელს დაწყებული ხანგრძლივი მოლაპარაკება სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის გაგრძელდა ორი იმპერატორის, იუსტინიანესა და იუსტინეს დროს.

ბიზანტიელები ძალზე ცდილობდნენ მიემხროთ და გადმოეხრებინათ სვანები. მენანდრე პროტექტორი წერს: როდესაც იმპერატორი იუსტინე მიხვდა, „რომ სვანები არ მოემხრნენ რომაელებს, რასაკვირველია გაჯავრდა და იოანეს ბრალი დასდეს ცუდი ელჩობისთვის... თვითმპყრობელმა შეიზიზღა იოანე და სახელმწიფო საქმეებისთვის გამოუსადეგარად მიიჩნია. ხოლო თვითონ ფიქრობდა, თუ როგორ გამოესწორებინა შეცდომები“. იოანე იყო ბიზანტიელთა ელჩი სპარსეთში და დავალებული ჰქონდა სვანეთის საკითხის მოგვარება.

სპარსეთის შაჰი და სპარსი ელჩები მუდამ უცხადებდნენ ბიზანტიელებს შემდეგს: თვითონ თავიანთი ნებით აირჩიეს სვანებმა, რომ მიმხრობოდნენ სპარსელებს, რომ მათ არ სურდათ ბიზანტიელებთან ურთიერთობა. მენანდრე წერს, რომ სპარსელებს „გამამართლებელ საბუთად ჰქონდათ – თვითონ სვანები შეუძლებლად თვლიან რომაელების ქვეშევრდომობას თუმცა კი ძალიან ცდილობენ მათ გადაბირებას“ (იქვე, გვ. 230).

როგორც ითქვა, ბიზანტიის იმპერატორი ძალზე გააჯავრა სვანების პროსპარსულმა ორიენტაციამ. იმდენად, რომ თავისი უპირველესი სახელმწიფო მოხელეც კი არ დაინდო სვანეთის საქმის მოუგვარებლობის გამო. თუ რას ნიშნავდა იმპერატორებისა და შაჰების გაჯავრება მტრული ტომების მიმართ, იქვე აქვს აღწერილი მენანდრეს და სხვა ავტორებს. მაგალითად, შემდეგი იმპერატორის ტიბერი კეისრის დროს, 576 წელს, ბიზანტიური ჯარი შეჭრილა ალბანიაში და უკან გამობრუნებულა ისე, რომ არ აუყრია მკვიდრი მოსახლეობა და არ გადაუსახლება სხვაგან. ეს „შეცდომა“ მალევე გამოუსწორებიათ და კვლავ შეჭრილან ალბანიაში და იქაური მკვიდრი საბირების ტომი და ალბანელები აუყრიათ საკუთარი მიწა-წყლიდან და გადაუსახლებიათ ბიზანტიის იმპერიის სიღრმეში, რათა ისინი სპარსელებს აღარ მიმხრობოდნენ, მენანდრე წერს ამ ბიზანტიური არმიის შესახებ: „**კვლავ შეიჭრნენ ალბანიაში და აიძულეს საბირები და ალბანელები მთლიანად გადმოსახლებულიყვნენ მდინარე მტკვრის აქეთა მხარეს, რათა ამიერიდან რომაელთა მიწა-წყალზე ეცხოვრათ**“ (გეორგიკა, III, 238). მეორე მაგალითიც შეეხება პერსარმენიელთა და იბერიელთა გადასახლებას, როცა შემდგომ 576-577 წლებში ბიზანტიელთა და სპარსელთა შორის უკვე სადავო იყო არა სვანეთი, არამედ იბერია და პერსარმენია, საკითხი შეეხო უკვე იმას, რომ თავიანთი მიწა-წყალი დაეტოვებინათ იბერიელებს და პერსარმენიელებს. მენანდრე წერს – „**ზავს განამტკიცებდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ მსურველ პერსარმენიელებსა და იბერებს ნება ექნებოდათ დაეტოვებინათ თავიანთი მიწა-წყალი და წასულიყვნენ რომაელთა ქვეყანაში... სპარსელთა მეფეს სასიამოვნოდ მიაჩნდა ეს... ნებას აძლევდა, რომ იქაური მცხოვრებლები წასულიყვნენ სადაც უნდოდათ**“ (იქვე, გვ. 246). ეს იბერები პერსარმენიელთა გვერდით ცხოვრობდნენ, ანუ იქ, სადაც შემდეგ ბასიანი, ტაო და ერზრუმის ქვეყანა იყო.

აქედან ჩანს, რომ დამარცხებული და დამორჩილებული უცხო ტომების მიმართ ბიზანტიელები და სპარსი მმართველები ულმობელნი იყვნენ, მითუმეტეს, თუ იმპერატორი გაჯავრებული იყო ამ ტომის მიმართ. როგორც აღვნიშნეთ, მენანდრე აღწერს ერთ-ერთ შედეგს იმპერატორის გაჯავრებისა – „**კეისარი უკმაყოფილო და გაჯავრებულია, რომ ისინი (ბიზანტიელი ჯარისკაცები) ალბანიაში შეიჭრნენ და არ აჰყარეს ყველანი საბირები და ალბანელები**“ (იქვე, გვ. 238).

იმპერატორის გაჯავრებით შეშინებული ჯარი ხელმეორედ შეიჭრა ალბანიაში და, როგორც ითქვა, იქაური მცხოვრებნი ბიზანტიელთა ხელდებულ ქვეყანაში გადაასახლა.

ყოველივე ეს ზემოთ აღწერილი მოვიყვანეთ იმის დასამტკიცებლად, თუ რა შედეგი უნდა მოჰყოლოდა იმპერატორ იუსტინეს გაჯავრებას სვანების მიმართ. ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ თუ ბიზანტიელები შეიჭრებოდნენ სვანეთში, ისინი მკვიდრ დამარცხებულ მოსახლეობას გადაასახლებდნენ ბიზანტიელთა უშუალო ხელდებულ ქვეყანაში, რათა მათ სპარსელთა მომხრეობა ვერ გაებედათ.

ქართული წყაროებით, როგორც აღინიშნა, ბიზანტიელთა საკუთარ, ბიზანტიელთა სახელმწიფოში უშუალოდ შემავალ ტერიტორიად მიიჩნეოდა მდინარე კლისურას, ეგრისწყლის იქით მდებარე მიწა-წყალი, რომელსაც შემდგომ აფხაზეთი ეწოდა. სწორედ აქ უნდა გადაესახლებინათ დასავლეთ საქართველოს დაბლობებში მცხოვრები სვანური ტომები: აფსილები, აბაშგები (აბაზგები) და საკუთრივ სვანები. ასევე მისიმიელებსაც შეეხებოდა გადასახლება. მათ უნდა დაეჭირათ დასავლეთ საქართველოს კავკასიონის მაღალი მთიანეთი. მითუმეტეს, რომ VI საუკუნის ბოლოსათვის სპარსეთმა დაკარგა გავლენა არამარტო დასავლეთ საქართველოზე, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს დიდ

ნაწილზეც, და ამის გამო ბიზანტიელებს შეეძლოთ სრულებით თავისუფლად ემოქმედათ დასავლეთ საქართველოში ყოველგვარი შიშის გარეშე.

კიდევ უფრო დაუნდობელი ყოფილა იმპერატორი ჰერაკლე კეისარი საქართველოში. 620-იან წლებში ის ლაზიკისა და იბერიის გზით შეიჭრა სპარსეთში. გამარჯვების შემდეგ დაუნდობლად მოექცა ქართულ მოსახლეობას. მემატინის სიტყვით, მორწმუნეები და ურწმუნოები შეურეკავთ ეკლესიებში და განურჩევლად დაუხოცავთ. „სისხლი მდინარეთანი“ დიოდა ეკლესიებიდანო, მასვე საქართველოდან გაუტანია საეკლესიო, უდიდესი მნიშვნელობის სიწმინდეები.

23. ღვთა სვანეთის ბაგო (562 წლის უმედეგ)

ლაზიკის ანუ ერგე-ლიგან-კლარჯეთის ზღვისპირა ქალაქ ფაზისთან დამარცხების შემდეგ სპარსელთა შაჰი მიმხვდარა, რომ ის ვერ შეძლებდა ლაზიკაში ჯარის შენახვას, მის მომარაგებას სურსათითა და საბრძოლო საჭურვლით. ზღვისპირა პორტები ბიზანტიელთა ხელში იყო, საიდანაც უხვად ამარაგებდნენ თავიანთ ნაწილებს, ხოლო სპარსელებს კლდიან და მთიან ქვეყანაში (კლარჯეთში) უფრო ხშირად მეზარგული კაცების ზურგით უხდებოდათ სურსათ-სანოვავის გადაზიდვა. ეს მათთვის ქმნიდა უიმედო მდგომარეობას, რასაც დაემატა ის, რომ ლაზიკის მოსახლეობამ გადაწყვიტა ბიზანტიელებს მიმხრობოდა, სპარსელებმა საზავო მოლაპარაკებისას მთელი ლაზიკა ბიზანტიელებს დაუთმეს. როგორც ითქვა, მათ შორის მხოლოდ სვანეთის საკითხი დარჩა სადავო. „სვანეთს“ ისინი დასავლეთ საქართველოს უწოდებდნენ.

სვანეთის საკითხის გადასაჭრელად სპარსელებმა ელჩად დანიშნეს სახელმწიფოში უდიდესი პატივის მქონე მეფის საწოლთუხუცესი, რომელსაც ზიქეს უწოდებდნენ. ასეთივე დიდი პატივი ჰქონდა ბიზანტიელთა ელჩსაც, რომელიც ამტკიცებდა, რომ სვანები არ იყვნენ დამოუკიდებლები, მათ რომაელები მბრძანებლობდნენ და იმყოფებოდნენ ლაზების ანუ კოლხების გავლენის ქვეშ, კერძოდ, დადგენილი იყო წესი, რომ სვანებს პური მიეღოთ ლაზთა მეფისაგან. თავის მხრივ ლაზებს სვანები უგზავნიდნენ ტყავებს და სხვა პროდუქტს, რომ „სვანეთის სარდალი ემორჩილებოდა ლაზს და მასთან იყო ის აღრიცხული“ სახარკო სიაში და ლაზი კიდევაც იღებდა მისგან ფუტკრების ნაყოფს და ტყავებს და სხვა რამესაც, ხოლო, როდესაც სვანების მთავარი გარდაიცვლებოდა, ლაზეთის მეთაური ახელისუფლებდა მას... ეს იყო ძალაში ჩვენი მეფის თეოდოსის დროიდან, ვიდრე თქვენი მეფის პეროზისა და ჩვენი მეფის ლეონის დრომდე, შემდეგ პეტრემ გამოიღო ერთი წიგნაკი, სადაც ერთი მეორეზე ცალ-ცალკე ნაჩვენები იყვნენ ლაზთა მეფეები, რომლებსაც გაუხელისუფლებიათ სვანთა სარდლები“ (იქვე, გვ. 224).

ამ საბუთის გაცნობის შემდეგ სპარსთა მეფემ განაცხადა, რომ წარმოდგენილი საბუთები არ იყო ნდობის ღირსი და შედგენილი იყო ბიზანტიის სახელმწიფოს სასარგებლოდ. მიანიშნა, რომ სპარსელებსაც ჰქონდათ საბუთები, ოღონდ საწინააღმდეგოს დამამტკიცებელი, განაცხადა, რომ ბიზანტიელები ვერ ამტკიცებდნენ სვანეთის მათდამი კუთვნილებას. ამიტომაც სპარსეთის მეფემ წამოაყენა ახალი თვალსაზრისი. გაეთვალისწინებინათ თვით სვანთა სურვილი. „თუ მათ სურთ რომაელთა ძალაუფლების ქვეშ ყოფნა, – განაცხადა შაჰმა, – მე არავითარ შემთხვევაში წინააღმდეგი არ ვიქნები“ (იქვე, გვ. 226).

ბიზანტიელთა ელჩი პეტრე წინააღმდეგი იყო შეკითხვა დაესვათ სვანებისათვის თუ რომელი სახელმწიფოს ძალაუფლების ქვეშ ყოფნა სურდათ მათ, რადგანაც სვანები კატეგორიულად უარს

ამბობდნენ ეცნოთ ბიზანტიელთა ძალაუფლება სვანეთში და ემხრობოდნენ სპარსელებს. საფიქრებელია იმიტომ, რომ იმჟამად საქართველოს უდიდესი (აღმოსავლეთი) ნაწილი სპარსელთა ძალაუფლების ქვეშ იმყოფებოდა და, ჩანს, სვანებს ეროვნული მთლიანობისათვის ერთიანი ძალაუფლების ქვეშ ყოფნა ერჩიათ.

ბიზანტიელებმა თავიანთი ელჩის წარუმატებლობის შემდგომ სხვა ახალი ელჩი გააგზავნეს სვანეთის საკითხის მოსაგვარებლად, რადგანაც სპარსული მხარე შეუცვლელად ამტკიცებდა ერთსა და იმავეს – „თვითონ სვანები შეუძლებლად თვლიან რომაელების ქვეშევრდომობას“. ახალმა ელჩმა იოანემ გაბედა და იმპერატორთან შეუთანხმებლად გააგზავნა სვანეთში კაცები, რათა მათ ეკითხათ სვანებისათვის, სურდათ თუ არა მათ რომაელების ქვეშევრდომობა. სვანებმა ბიზანტიელთა ამ შუამავლებს მტკიცედ განუცხადეს, რომ ისინი არ ცნობდნენ რომაელთა ხელისუფლებას. სვანების ამ პასუხმა, როგორც აღნიშნული იყო საზავო მოლაპარაკების დროს, კიდევ უფრო განამტკიცა სპარსელთა პოზიციები. იოანეს ელჩობა ჩაიშალა და მას გაჯავრებულმა იმპერატორმა ბრალი დასდო, „რომ სახელმწიფოს სასარგებლოდ არ იმოქმედა“ (გეორგიკა, III, გვ. 230).

24. აზათიას მიხეილსი მდ. ფასისი – მდ. ჭოჭოხისი

მთისა და ბარის მდინარეებს ერთმანეთისაგან მკვეთრად განასხვავებენ, მთის მდინარეების სიჩქარე დიდია, სასმელად ვარგისია, გემრიელია, სუფთაა და აქვს შესაბამისი მახასიათებლები, ხოლო ბარის, მითუმეტეს, ჭაობის მდინარე (ასეთია, მაგალითად, მდ. რიონი ქვემოწელში და ზღვის შესართავთან) არის მდორე, წყალი აქვს უგემური, მყაყე, წყლის სიჩქარე მცირეა, მას ამჟამინდელი ხელოვნური კალაპოტის გაკეთებამდე, ფაქტიურად არ შეეძლო თავისი დინებით დაეძრა ადგილიდან დიდი ნავი.

როგორი მდინარეა ძველი ბერძენი ავტორების აღწერით მდ. ფაზისი? ის მთის მდინარეა თუ ბარის (ჭაობის)?

ძველი ბერძენი ავტორების აღწერით, მდ. ფასისი იყო მთის მდინარე, მაგალითად ის ისეთი ჩქარი დინებით შეედინებოდა ზღვაში, რომ მას დიდხანს არ ერეოდა, მისი წყალი ძალზე გემრიელი იყო და იმდენად სუფთა, რომ ჭურჭელში შენახვის შემდეგაც დიდხანს არ ფუჭდებოდა.

იგივეს წერს აგათია სქოლასტიკოსი მდ. ფასისის შესახებ.

მაგალითად, ის აღწერს შემდეგ ამბავს, რომ ჭანების ტომი ცხოვრობდა „ქალაქ ტრაპიზონის ქვემოთ, ევქსინის პონტოს სამხრეთით“ (გეორგიკა, III, 1936. გვ. 181), ეს ტომი თავს ესხმოდა მეზობელ მხარეებს და მათ შორის არმენიასაც, ამიტომ მათ წინააღმდეგ საომრად გაგზავნეს მათი თვისტომი თეოდორე – სამხედრო მეთაური თავისი ჯარით. „მეფემ მას დაავალა ეს საქმე. ის დაიძრა კოლხიდიდან დიდძალი ჯარით, ფაზისს გადაღმა მოუარა დასავლეთით ჭანების საზღვრებს და უცბად შევიდა მტრის მაშინდელი მიწაწყლის შუაგულში. მან დაიბანაკა ქალაქ თეოდორიადისა და ეგრეთწოდებულ რიზეს გარშემო“ (გეორგიკა, III, 1936, გვ. 82).

აქედან ჩანს შემდეგი – ჭანების დამსჯელი სამხედრო რაზმი გამოვიდა კოლხეთიდან, მოუარა დასავლეთის მხრიდან ჭანეთის საზღვრებს და ეს დასავლეთის მხარე იყო ფაზისის გადაღმა, ანუ ფაზისი იქვეა, რიზესთან ახლოს – მთებს იქით, იქიდან შემოუარა ჭანეთის საზღვრებს თეოდორემ. რიზესთან ახლოს კი ერთ მხარეს ზღვაა და მოპირდაპირე მხარეს მდ. ჭოროხი გაედინება – ესაა აგათია სქოლასტიკოსის ფაზისი.

დაფუშვით, ფაზისი არის მდ. რიონი, ჭანეთის ადგილმდებარეობა კი ცნობილია – ტრაპიზონ-რიზესაკენ. დასავლეთ საქართველოდან რიზე-ტრაპიზონისაკენ მიმავალი ჯარი მდ. რიონს შემოუვლიდა ირგვლივ და ისე მივიდოდა ჭანეთში?

ასეთი გზა იქნებოდა აბსურდული, ფაზისი – რიზეს პირისპირაა, მას შემოუარა თეოდორემ და ისე მივიდა რიზესთან, მაშასადამე ფაზისი – ჭოროხია და არა რიონი.

საერთოდ კი, ტრაპიზონისკენ მიდიოდა **საცხენოსნო გზა**, ხოლო ტრაპეზუნტიდან კონსტანტინოპოლამდე „სახელმწიფო ცხენებით“ მგზავრობდნენ მოხელეები. მენანდრე პროტიქტორი წერს: სტრატეგოსი ზემარქე ალანიიდან, დარინის გზით მივიდა აფსილიაში (ისე, რომ მისიმიელთა ქვეყანა მარცხნივ დარჩა), მივიდა როგატორიონში და შემდეგ ევქსინოს პონტომდე და მერე ნავებით მდ. ფასისამდე, შემდეგ ტრაპეზუნტში. აქედან სახელმწიფო ცხენებით ბიზანტიონში მივიდა მეფესთან (გეორგიკა, III, გვ. 237). ასე მგზავრობა მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ აფსილიად მივიჩნევთ სუფსის ხეობას, მის მთიანეთს კი მისიმიელთა ქვეყნად.

ალანიად აქ იგულისხმება შემდეგდროინდელი აფხაზეთი, რომელიც ე.წ. დარინის გზით უერთდებოდა აფსილიას ანუ სუფსის ხეობას (რიონის მარცხენა სანაპიროს ვაკეს), აქ ყოფილა პუნქტი როგატორიონი, საიდანაც გასულა ზღვის სანაპიროზე და იქედან ზღვით, ნავებით მიუცურავს ჭოროხამდე ანუ ფაზისამდე.

ფასისი მთის სწრაფი მდინარე რომაა და სწრაფი სიჩქარის მქონე, ამის შესახებ ვიტყობთ აგათია სქოლასტიკოსის ნაშრომიდან:

სპარსელი სარდალი მალულად მიიწევს ქ. ფაზისისკენ, მიადგება მდინარეს. ქ. ფასისთან ახლოს მდინარეს გადახერგავს ნავებითა და ხის ხერგილით (ე.ი. მდინარე არც იმდენად განიერია) ისე, რომ ბერძნების ოცდაათნიჩბიანი რამდენიმე ნავი და ტრიერი დარჩა მდინარის აღნიშნული ხერგილის ზემოთ. ეს რომ დაინახა მენავების უფროსმა, „მაშინვე მოაბრუნა საჭე, რაც ძალა და ღონე ჰქონდა, მოუსვა ნიჩბებს და გაბრუნდა უკან, თუმცა ძალიან გაუძნელდა ფაზისზე უკან გაცურვა და პირისპირ შებრძოლება მაგარ ტალღებთან, სპარსელებმა მაინც ორი ნავი ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ უმეზღვაურებოდ. მეზღვაურებმა რომ დაინახეს მტერს ჩაუვარდებით ხელშიო, გაბედულად გადაემყნენ ტალღებში... გადასჭრეს მდინარე ირიბად და ხმელეთით გასწიეს მეორე გზით, რათა მტერს არ შეჩვენებოდნენ და ჩავიდნენ იმ ქალაქში, ფაზისის სახელს რომ ატარებს“ (გეორგიკა, III, გვ. 100).

აქედან ჩანს, რომ ზღვის სანაპიროსთან ახლოს (ქ. ფაზისთან მდ. ფაზისი არის იმდენად ჩქარი მთის მდინარე, რომ მის ტალღებთან ბრძოლა უჭირს 30-ნიჩბიანი ნავის 15 მეზღვაურს. „მაგარი ტალღის“ გამო ისინი მაინც ქვემოთ მიცურავდნენ. დიდი მცდელობის მიუხედავად, ამ უძლურობის გამო, მიატოვეს ნავი და წყალში გადახტნენ. ეს 30-ნიჩბიანი ცარიელი ნავი სპარსელებს ჩაუვარდათ ხელში, სპარსელებმა შიგ ჩასხეს თავიანთი მებრძოლები და რადგანაც დაღამდა კიდეც, მდინარეში ღუზა ჩაუშვეს და ნავებშივე დაიძინეს. აგათიას შემდეგი თხრობიდან ჩანს, რომ მდ. ფასისი ნამდვილად ჩქარი მთის მდინარე იყო ზღვის შესართავთანაც კი: „როგორც ზემოთ ვთქვი, რომაელთა ორი 30-ნიჩბიანი ნავი, ცარიელი სპარსელებმა იგდეს ხელთ. ეს 30-ნიჩბიანი ნავები მიდიელი ჰოპლიტებით იყო საფსე და მდინარეში იდგა ღუზაჩაშვებული და წვრილი თოკებით ნაპირას მიბმული. რომ დაღამდა, მეომრებმა ნავებში დაიძინეს, მაგრამ ძლიერი ტალღები წამოსულა და თოკები დაუჭიძია ტვირთის სიძიმის გამო, ერთ ნავთაგანს მოულოდნელად თოკი გასწყვეტია, მოწყვეტილი და გათავისუფლებული ნავი ტალღას მოუტაცია და რადგან ტალღას ნიჩბებით არ

უწევდნენ წინააღმდეგობას, ნავი სწრაფად გაექანა წინ და ხელში ჩაუვარდათ რომაელებს“ (იქვე, გვ. 103). ე.ი. ფასისი ძალზე სწრაფია. ასეთი კი ჭოროხია, ხოლო რიონი გაცილებით მდორეა. აქაც ფაზისი – ჭოროხია.

თუ ფასისი ჭოროხია, მის სანაპიროებზე (მის ხეობაში) უნდა იყოს ყველა ის ცნობილი ქალაქი (ფაზისი, როდოპოლისი, არქეოპოლისი), რომლებზეც ხშირად წერენ (მათ შორის მუხირისიცი და კოტაისის ციხეც).

ჩვენ რომ ვეთანხმებოდეთ ს. ყაუხჩიშვილსა და საერთოდ, XX ს-ის II ნახევარის ქართული ოფიციალური ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისს კოლხეთ-ლაზიკის მდებარეობის შესახებ, ცხადია, საკმაოდ რთულ შრომასაც არ გავწევდით და ამ საქმეს ხელახლა არ გამოვიკვლევდით, ამიტომაც, ჩვენ ს. ყაუხჩიშვილისაგან განსხვავებით, ვფიქრობთ, რომ კოლხეთ-ლაზიკა მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, კერძოდ, მოიცავდა ჭოროხის ზღვისპირა შესართავ მხარეს (თანამედროვე სარფი-გონიობათუმი და ა.შ.), ე.წ. ისტორიულ „ბოლო კლარჯეთისას“ ანუ ჭოროხის ზღვისპირა მხარეს მდ. აჭარისწყლის შესართავის ზემოთაც და აგრეთვე ჭოროხის ხეობას ართვინისკენ, აგრეთვე ისტორიულ კლარჯეთს – არტანუჯისწყლის ხეობას ვიდრე არსიანის ქედამდე. აქ ქ. არტანუჯზე X საუკუნემდეც და შემდგომაც, პორფიროგენეტის სიტყვითაც, გადიოდა საერთაშორისო სავაჭრო გზა, რომელიც არტანუჯს აკავშირებდა იბერიასთან, არმენიასთან და სირიასთან, ხოლო, თავის მხრივ, არტანუჯი აღნიშნული ჭოროხისპირა გზით (და თვით ჭოროხით) უერთდებოდა შავიზღვისპირა სავაჭრო პორტებს. აი, ამ საერთაშორისო სავაჭრო გზაზე მდებარეობდა ლაზიკა, ანუ ისტორიული ერგე, ლიგან, კლარჯეთი.

25. ფრონტის ხაზი

ლაზიკა 553 წლისთვის ორად იყო გაყოფილი.

ფრონტის ხაზი სპარსეთ-ბიზანტიას შორის გადიოდა დაახლოებით იქ, სადაც მდ. აჭარისწყალი უერთდება მდ. ჭოროხს, ე.ი. ზღვის ზემოთ 20-30 კმ-ის მანძილზე (ეს ზომები, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ, გადმოცემული აქვს აგათია სქოლასტიკოსს).

ფრონტის ხაზი, ჩანს, გადიოდა შავი ზღვის სანაპიროს პარალელურად, როგორც აგათიას მონათხრობიდან ჩანს

კერძოდ, მერმეროემ სპარსელთა ჯვართ ორჯერ შეუტია არქეოპოლისს და უკუქცეულ იქნა მუხირისსა და კოტაისის ციხეში. მამასადამე, არქეოპოლისი ბერძნებისაა, მუხირისი და კოტაისის ციხე – სპარსელების, ეს პუნქტები ერთმანეთთან ახლოა, შემდეგ მერმეროემ გადაწყვიტა ბერძნების ხელში მყოფი სოფ. ტელეფისის ციხის ძნელსაგალი ადგილების გავლით მიეღწია მდ. ფასისამდე. ტელეფისის ერთ მხარეს მიუდგომელი ციცაბოა, მეორე მხარეს კი ჭაობებია. მერმეროემ მოულოდნელად მიაღგა ტელეფისს, რომელიც ბერძნებმა მიატოვეს. ტელეფისიდან ზღვის მიმართულებით 7 სტადიონის მანძილზე იყო სოფელი ოლლარია, ბერძნულად „ქიტროპოლია“ (ქოთნების სავაჭრო), იმავე გზაზე მდებარეობს პუნქტი „ნესოსი“ (ნესოსი სულ 5 ფარსანგით არის დაშორებული ტელეფისს. იბერების და ლაზების ფარსანგი უდრიდა 21 სტადიონს) (გეორგიკა, III, 1936, გვ. 37).

„ნესოსი 150 სტადიონითაა დაშორებული ტელეფისს. ნესოსი გარშემორტყმულია მდინარეთა მორეგებით. ფასისი და დოკონოსი ცალ-ცალკე ჩამომდინარეობენ კავკასიის მთებიდან. აქ კი უახლოვდებიან ერთმანეთს“ (გეორგიკა, III, გვ. 38).

თუ 1 სტადიონს დაახლოებით 178 მეტრად ჩავთვლით, სოფელი ნესოსი ტელეფისიდან დაშორებული ყოფილა 150X178 დაახლოებით 26,7 კმ-ით. ამდენითვეა დაახლოებული ქ. ფასისიდანაც, ე.ი. ეს ქალაქები ერთმანეთთან ახლოს იყო.

სოფ. ნესოსთან ეს ორი მდინარე ბერძნებს ერთმანეთისთვის შეუერთებიათ არხით. იქვე, მახლობლად, უერთდებოდა კიდევ ერთმანეთს ბუნებრივად ეს ორი ნაკადი – ჩემი აზრით, აჭარისწყალი (დოკონისი) და ჭოროხი (ფასისი). წერს კიდევ აგათია, „თავისთავად ერთვიან და ბოლოს ერთმანეთს შეერევიან“ (იქვე, გვ. 38).

მერმეროემ მდ. ფასისზე თავისუფლად გადაიყვანა თავისი ჯარი (ე.ი. მდინარე ვიწროა, არაა ისე განიერი აქ, ზღვიდან დაახლოებით 27 კმ-ის დაშორებით, ხოლო რიონი ზღვიდან 27 კმ დაშორებით ძალზე განიერია). მან ხიდი გადო – ფიცრებით და ტივებით (გვ. 39).

საზოგადოდ, ჯარის, და განსაკუთრებით კი დიდი ჯარის ხიდზე გადასვლა, სახიფათო იყო, სწორედ ამ დროს ესხმოდა მას მოწინააღმდეგე. მითუმეტეს, რომ ხიდი სახელდახელო იყო – ტივებით და ფიცრებით გადებული, ამიტომაც მერმეროეს საგანგებოდ დაუცავს თავისი ჯარი, როგორც ჩანს, იქვე მდგომი ციხის – **ონოგურისის** მეციხოვნეთა მეშვეობით. აგათია წერს: „თავისუფლად გადაიყვანა მთელი ჯარი, რომ არავის აღმოუჩინია დაბრკოლება“ (გეორგიკა, III, გვ. 40). და იქვე განაგრძობს თხრობას ონოგურისის ციხის შესახებ. **ონოგურისი ყოფილა თითქმის ერთი ნაწილი არქეოპოლისის გარეუბნისა, ასე რომ, არქეოპოლისი ბერძნების ხელში მყოფი და ონოგურისი სპარსელებისა, ახლო იყვნენ აღნიშნულ სახელდახელო ხიდთან. 554 წელს ბიზანტიელებმა შეუტიეს ონოგურისს** (გეორგიკა, III, გვ. 52).

მაღე ბერძნებმა შეიტყეს, რომ იბერიიდან მოდიოდა მერმეროეს შემცველი სპარსელი სარდალი ნახორაგანი. ჩანს, ისინი ფაზისის ანუ ჭოროხის ხეობაში შევიდნენ არტაანიდან (ე.ი. იბერიიდან) ართვინის გავლით.

ონოგურისის ციხესთან ბერძნები დამარცხდნენ, უკუიქცნენ და ბევრი დაიღუპა მდ. კათარისწყლის ხიდის გადასვლის დროს. აგათია წერს – „ორმოცდაათი ათასი კარგი მებრძოლი გაექცა სამი ათას სპარსელს“ (გვ. 62), მიაჩნია, რომ ეს იყო ღვთის რისხვა ლაშთა მეფის მოკვლის გამო.

ნახორაგანმა წაიყვანა 60 000 სპარსი ჯარისკაცი ბიზანტიელების მიერ დაკავებული ნესოსის ასაღებად (ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავთან). აქ იდგნენ ბერძენთა სარდლები დაქირავებული ჰუნი საბირების ტომის მეომრებით, იქვე ახლოს **არქეოპოლისის დაბლობების მახლობლად იყო მათი ძირითადი ბანაკები** – ასე ჩანს აგათიას მონათხრობიდან (გეორგიკა, III, გვ. 91). აქ აპირებდნენ გავლას სპარსელები. მაღე ერთმანეთის პირისპირ შეხვდნენ სპარსელი და რომაელი სპასალარები – არა ომის ველზე, არამედ თავდაპირველად მოსალაპარაკებლად, ნახორაგანმა მარტინეს შესთავაზა – „**დატოვე ეს ადგილები და გადადი შენი ჯარითურთ ტრაპეზუნტში, პონტოს ქალაქში**“ (იქვე, გვ. 96). აქედან ჩანს, რომ ამ ადგილების ახლო პონტოს პროვინციაა. ეს ნიშნავს, რომ ომი იყო პონტოს მეზობლად ერგე-ლიგანში, კლარჯეთის ბოლოს და არა რიონის პირას.

მოლაპარაკებების ჩაშლის შემდეგ ნახორაგანმა ჯარი წაიყვანა ქ. **ფასისიკენ** – ნესოსიდან 26-27 კმ. მანძილზე.

აგათიას სიტყვით, მდ. ფასისი ძალზე ახლოს ჩამოუდის ქალაქს და ქალაქთან ერთვის ზღვას. „**ნესოსს სულ დიდი ექვსი ფარსანგით არის დაშორებული**“ (გეორგიკა, III, გვ. 97). „**მდინარე ჩრდილოეთის მხრიდან ჩამოუდის ქალაქს**“ (იქვე, გვ. 98). მტერი მას სამხრეთიდან უნდა მიდგო-

მოდა, რისთვისაც მდინარე გადაკვეთეს. ქ. ფასისთან ახლოს სამხრეთით იყო „ქრისტიანთა შორის განთქმული ტაძარი“ (გეორგიკა, III, გვ. 113). აქ ილოცა ბერძენთა ჯარის მეთაურმა და მტერი საოცრად დაამარცხა.

სპარსელები უკან მუხირისში დაბრუნდნენ. ბიზანტიელებმა სპარსელთა ხელში მყოფი ქ. რო-დოპოლისი აიღეს. კოტაისი სპარსელებს დარჩათ. ამით ამთავრებს აგათია თავის თხრობას, რომლი- დანაც ჩანს, რომ აღნიშნული ქალაქები ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან და ერთიან ურბანისტულ სივრცეს ქმნიდნენ.

26. სვანეთის საკითხი 562 წლის

„თამარეცხის წიგნი“ უმეფე

562 წელს დაიდო ე.წ. ორმოცდაათწლიანი ზავი, სადაც სადავო იყო სვანეთის საკითხი.

საერთოდ, სვანეთი, ბერძენი ავტორების ცნობებით, იყო მნიშვნელოვანი ქვეყანა, რომლისთვისაც ორი იმპერია ერთმანეთს საუკუნის მანძილზე ედავებოდა. თანამედროვე ისტორიკოსთა შრომებში სვანეთის ქვეყანა თითქმის არ ჩანს, მაშინ, როცა მას უნდა სჭეროდა საქართველოს ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

სად იყო სვანეთი? ცხადია, თანამედროვე ორი მთიანი რაიონი კი არ იყო ის, არამედ დასავლეთ საქართველოს ძალზე დიდი და მნიშვნელოვანი ნაწილი VI საუკუნისთვის.

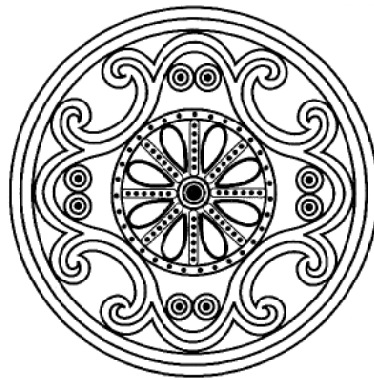
27. მდინარე დოკონისი

რადგან პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი სკანდა და სარაპანა, როგორც აღვნიშნეთ, აღ-მოჩნდა ჭოროხის ანუ ფასისის ხეობაში, აქვე, ამავე ხეობაში უნდა ვეძიოთ პროკოფის, აგათია სქო-ლასტიკოსისა და სხვათა მიერ დასახელებული პუნქტები და პატარა მდინარეები.

ერთი ასეთი პუნქტი ყოფილა „ნესოსი“, რომელიც მდებარეობდა მდ. ჭოროხისა და მდ. დოკონი-სის შესართავში, და რომელიც დაშორებული იყო ზღვისპირა ქალაქ ფასისიდან 25-27 კმ-ით (5 ფარსანგით).

რუკას თუ დავხედავთ, ასეთი ადგილი შეიძლება მხოლოდ იყოს ჭოროხისა და მდ. აჭარისწყლის ანდა იქვე გამდინარე მდ. მაჭახლისწყლისა და მდ. ჭოროხის შესართავი, რომელნიც დაახლოებით აღნიშნული მანძილით არიან დაშორებულნი ჭოროხის შესართავში მდებარე ქალაქთან. 25-27 კმ. თითქოსდა უფრო მიუთითებდა ჭოროხ-მაჭახლისწყლის შესართავს, იქ ახლა სოფ. კირნათი მდებარეობს, მაგრამ, როგორც ითქვა, მოულოდნელი სიხარულის მომგვრელი იყო პირადად ჩემთვის აღმოჩენა, რომ სახელი „დოკონისი“ ამჟამადაც ცოცხალია, კერძოდ, აჭარისწყლის სათავეში ამჟამადაც მდებარეობს სოფელი – „დიოკონისი“, ამიტომაც ვფიქრობ, წარსულში ამ მდინარეს დოკონისი ანუ დიოკონისა ერქვა (იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის ტომი „საქ. სსრ“-ს რუკა, გვ. 25). მაშასადამე, აგათია სქოლასტიკოსის მიერ ნახსენები მდინარე დოკონისი არის მდ. აჭარისწყალი. რადგანაც, როგორც აღვნიშნეთ, ამჟამადაც, ამ მდინარის სათავეში არის სოფელი „დიოკონისი“ და ამ სოფლის სახელის მიხედვით, შესაძლოა მთელ მდინარეს ერქვა „დოკონისი“. თვითონ აჭარისწყალი საქართველოს მდინარეთა შორის, შეიძლება ითქვას, გამონაკლისია იმით, რომ მასზე გადებულია მრავალი თაღოვანი ხიდი. კერძოდ, მასზე და მიმდებარე მდინარეებზე გადებულია ძველი ერთთაღ-

იანი ქვის ხიდები, სოფ. საფუტკრეთთან, კოკოლათთან, ქედაში, დანდალოში, ბუთერულში და სხვ. (იხ. ქსე „საქ. სსრ“, 1981, გვ. 333). იმავე რეგიონში, თანამედროვე აჭარაში, მდ. ჭოროხიდან რამდენიმე ათეულ კილომეტრში (ქობულეთის რაიონის ტერიტორიაზე) არის „დიდი კოლხური ნაქალაქარი“ დათარიღებული ძვ.წ. IV-III სს-ით. (გვ. 333). ამავე რეგიონში მრავალი თავდაცვითი ნაგებობა (ციხე-სიმაგრეები), რომლებზეც არის ადრინდელი (IV-VI სს) სამშენებლო ფენები. მიკვლეულია ძველი კოლხური (ძვ.წ. II ათასწ.) ნამოსახლარები (ჩოლოქის შესართავთან, ბათუმთან), რკინის სადნობი სახელოსნოები (ლელვა, ჯინჯირი და სხვ.) (გვ. 333.). თითქმის ამავე რეგიონშია (მდ. აჭარისწყლის სათავესთან ახლოს მდინარეები „გუბაზოული“ და მისი შენაკადი „ყვირილისწყალი“ (სუფსას ერთვიან). გუბაზოულის სახელი გვაგონებს გუბაზ მეფის სახელს, ყვირილისწყალი კი – მის ბერძნულ, როგორც ამბობენ „თარგმანს“ – ბოასი, თუმცა ამ სახელის მქონე საქართველოში მრავალი მდინარე იყო, მათ შორის შავშეთშიც, ე.ი. ჭოროხის ხეობაში.

მენანდრე პროტექტორი (VII ს.) ლაზიკის (სვანეთის) შესახებ

1. სვანეთის გამო გაღვივებული ბიზანტიის იმპერატორი

მენანდრე პროტექტორი აღწერს, თუ სვანეთის საკითხის მოუგვარებლობით როგორ უკიდურესად იყო გაღვივებული ბიზანტიის იმპერატორი, თუ როგორ უდიერად და უკადრისად ექცეოდა კონსტანტინოპოლში სვანეთის საკითხის გამო ჩამოსულ ელჩს (გეორგიკა, III, გვ. 233). ერთი სიტყვით, სვანეთის საკითხი აღნიშნულ წლებში ვერ გადაწყდა. შემდგომ მალევე სპარსელებმა აღმოსავლეთ საქართველოზეც დაკარგეს თავიანთი გავლენა, საფიქრებელია, რომ ამით ხელგახსნილმა ბიზანტიელებმა ისარგებლეს მოვლენით, შეიჭრნენ დასავლეთ საქართველოში, სპარსთა მომხრეობისთვის სასტიკად დასაჯეს იქაური ტომების ხელმძღვანელები, შესაძლოა აყარეს კიდევ თავიანთი საცხოვრებელი ძირითადი ადგილიდან და გადაასახლეს სპარსეთ-ბიზანტიის საზღვრიდან უფრო მოშორებით, თანამედროვე სვანეთსა და აფხაზეთში.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, რადგანაც სვანები და ყველა სხვა ადგილობრივი ტომი ქრისტიანი იყო, მათი ძირითადი და საუკუნო მომხრე ბიზანტიელები იყვნენ, ხოლო სპარსელები კი მტრები, ამიტომაც მალევე, როცა სამხრეთ კავკასიაში დიდი აჯანყება მოხდა სპარსელთა წინააღმდეგ, ისინიც სპარსელთა წინააღმდეგ ამხედრდნენ.

ისტორიკოს თეოფანე ბიზანტიელის სიტყვით, 571 წლის აჯანყების დროს „არმენიელები ჩამოშორდნენ სპარსელებს და რომაელებს მიემხრნენ, დატოვეს ქალაქი დვინი, სადაც ცხოვრობდნენ, რომაელთა მიწა-წყალზე გადავიდნენ... სპარსელებს მაშინვე გადაუდგნენ იბერიელებიც და მიემხრნენ რომაელებს (572 წელი)... არმენიელების მხარეზე იბრძოდნენ კოლხები, აბაზგები და ალანთა მეფე საროე“ (იქვე, გვ. 258).

აღნიშნული აბაზგები შეიძლება იყოს ის ეგრისულ-სვანური ტომი აბაშგები, რომლებიც იქამდე (560 წლებამდე) მ.ქურდიანის კვლევით, რიონის სანაპიროზე აბაშეთში (აბაშა, აბაშები) ცხოვრობდნენ.

2. სპარსელების ლაშქრობა სვანეთში

იმის შემდგომ, რაც ბიზანტიელებმა თავიანთი ძალაუფლება აღიდგინეს დასავლეთ საქართველოში და სვანები თავიანთ ბუნებრივი, ანუ სარწმუნოებრივი მოკავშირის /ბიზანტიის/ მხარეზე მტკიცედ დადგნენ, სპარსელებმა გადაწყვიტეს ელაშქრათ სვანეთში.

3. ხალხთა და ტომთა ზედა ფენის გადასახლება

სპარსელებს და ბიზანტიელებს შორის

„კეისარი მზად იყო დაეთმო სპარსელებისთვის პერსარმენია და იბერია, ვინაიდან კარგად იცოდა, რომ სპარსელები არავითარ შემთხვევაში არ დათმობდნენ ამ ქვეყანას... ზავს განამტკიცებდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ მსურველ პერსარმენიელებს და იბერებს ნება ექნებოდათ დაეტოვებინათ თავიანთი მიწა-წყალი და წასულიყვნენ რომაელთა ქვეყანაში“ (გეორგიკა, III, გვ. 245).

სპარსელებმა სრული თანხმობა განაცხადეს ასეთ პირობაზე, მათ რჩებოდათ იბერიის მიწა-წყალი, შაჰი კი „ნებას აძლევდა, რომ იქაური მცხოვრებნი წასულიყვნენ სადაც უნდოდათ“ (იქვე, გვ. 246).

მაგრამ სინამდვილეში ხალხის გარეშე მიწა-წყალი მისთვის მომგებიანი არ იქნებოდა, მას იმედი ჰქონდა, რომ იბერიელები სამშობლოს სიყვარულის გამო არ მიატოვებდნენ თავიანთ ქვეყანას, და სპარსელთა ხელისუფლებას მხოლოდ ზედა ფენა გაეცლებოდა – „იმან იცოდა, რომ გარდა მცირეოდენი მმართველი პირებისა, რომელნიც აჯანყებას მეთაურობდნენ, არც ერთი პერსარმენიელი და იბერი არ წავიდოდა უცხო ქვეყანაში სამშობლოს სიყვარულის გამო, რომელიც ადამიანებში ბუნებით არის ჩანერგილი და გამჯდარი“ (გეორგიკა, III, გვ. 246).

მსგავსადვე, უნდა ვიფიქროთ, რომ სვანების აჯანყების დამარცხების შემდეგ ბიზანტიელებმა თავიანთ უშუალო ხელდებულ ტერიტორიაზე მდ. ეგრისწყლის იქით (შემდეგდროინდელ აფხაზეთში) გადაასახლეს აბაშეების (აბაზგების), აფსილებისა და სვანეთის არა მთელი მოსახლეობა დასავლეთ საქართველოს ბარიდან, არამედ მისი აჯანყებული ზედა ფენა, ხოლო მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ადგილზე დარჩა. ამ აბაშ-აბაზგების მმართველი აფხაზეთში უკვე „ბერძენთა ერისთავად“ იქცა. მეფეების მირისა და არჩილის აფხაზეთში შესვლის დროს არ ჩანან ეგრისისა და სვანეთის ერისთავები – მათი მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო „აფხაზთა ერისთავი ლეონი“ – ქართული კულტურისა და ქართული სახელმწიფოებრიობის ამაღორძინებელი დინასტიის მეთაური, რომელიც საგსებით მიიღო დასავლეთ საქართველოს ხალხმა თანამეტომეობის გამო.

თეოფილაქტე სიმოკატა (VII ს.) ლაზიკის შესახებ

VII საუკუნის ისტორიკოსი თეოფილაქტე სიმოკატა მიიჩნევს, რომ სვანეთის ირგვლივ მიმდინარე ამბები იყო ბიზანტიის ისტორიის დიდი ნაკვეთი, მისი მონათხრობიდან ჩანს, თუ რა პირველ ხარისხ-ოვან მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ბიზანტიაში სვანეთის საკითხის მოგვარებას.

1. ზოგადი მნიშვნელობის სვანეთის გაგება

თეოფილაქტე სიმოკატა წერს: „ისტორიის მინდვრის ყვაფილებში ჩაუფქსოვით ისიც, რაც რომაელებმა სვანეთის გარშემო მოიმოქმედეს. მხატვრებიც ხომ მნიშვნელოვანსა და დიდ ნაკვეთებს რომ შემოხაზავენ, მანამდე არ უშვებენ ხელს ყალბს, სანამ მთელის უმცირეს ნაკვეთებსაც კი არ გადაიღებენ სურათებზე“ (გეორგიკა, IV, ნაკვეთი I, გვ. 21).

2. ბაზამი სვანეთში

თეოფილაქტე წერს, რომ დაახლოებით 589-590 წელს სპარსეთის მეფეს პორმისდას სვანეთის წინააღმდეგ გაუგზავნია თავისი სარდალი ბარამი. ამ დროს სპარსეთი გაძლიერებული ყოფილა იმდენად, რომ ჰუნებიც კი დაუხარკიათ.

ამის შემდგომ სპარსელებს მოუცლიათ და მათ მეფეს „სვანეთის წინააღმდეგ აღუმართავს მახვილი“ (იქვე, გვ. 30).

3. სპარსი სარდალი ბარამი არაქსზე

სპარსელ სარდალს ბარამს სვანეთში ხელში უგდია დიდძალი ნადავლი, გაუგზავნია ის სპარსეთში, თვითონ კი არაქსზე დაბანაკებულა. იქამდე მას ომი ჰქონია კოლხეთში. „ბარამმა ომი კოლხიდის წინააღმდეგ გადაიტანა“ (იქვე, გვ. 22).

როგორც ვთქვით, ამის შემდგომ მან შეუტია სვანეთს, ხელში ჩაუგდია სიმდიდრე და გაუგზავნია ის ბაბილონიაში (ანუ სპარსეთში) – „სახელგანთქმული ბარამი სვანებს მიმართავს და ხელთ იგდებს რა დიდძალ ნადავლს, გზავნის მას ბაბილონიაში და დაიბანაკებს მდინარე არაქსზე, რომელსაც ბარბაროსები ერასს უწოდებენ“ (გეორგიკა, IV, გვ. 123).

როგორ მოხვდა ბარამი სვანეთიდან არაქსზე ასე სწრაფად?

ამ კითხვას სვამს მრავალი მეცნიერი.

საქმე ისაა, რომ სვანეთს უცხოელები უწოდებდნენ მთელ დასავლეთ საქართველოს. ხოლო კოლხეთი ეწოდებოდა ჭოროხის ხეობას, ისტორიულ კლარჯეთს.

სვანეთში, ანუ დასავლეთ საქართველოში გამარჯვებულ სპარსელ სარდალს გაუვლია ჭოროხის ხეობა, ანუ კოლხეთი და შემდეგდროინდელი არტაან-არტანუჯის გზით სწრაფად გადასულა იქვე მახლობლად გამდინარე არაქსის ხეობაში. „და დაიბანაკა მდინარე არაქსზე“.

ეს რომ ნამდვილად ასე იყო, ჩანს იმავე თეოფილაქტე სიმოკატას მონათხრობიდან, როცა სვანეთში სპარსი სარდალის ბარამის ლაშქრობისა და მისი კოლხეთის გზით არაქსის ხეობაში გადასვლის შესახებ შეიტყო, ბიზანტიის იმპერატორმა უკან დაადევნა ბიზანტიელი სტრატეგიოსი რომანოზი,

ის, ჩანს აღნიშნული არტანუჯ-არტაანის გზით, ანუ კოლხეთის გავლით გადასულა არაქსის ხეობის იმ ნაკვეთში, სადაც ალბანელები ცხოვრობდნენ.

4. სტრატეგიის კომანდო ლაზიკეში და მისი ბანაკი ალბანეთში

თეოფილაქტე აგრძელებს: „ხოლო ავტოკრატორმა ე.ი. (მავრიკემ) რომ გაიგო ეს ამბები, რომანოზი დანიშნა ომის ხელმძღვანელად. ეს სტრატეგიის კოლხიდაში რომ მივიდა, რომელსაც მდაბიურმა ენამ ლაზიკე დაარქვა და შეუთანხმდა იქაურ მმართველებს, დაიძრა იქიდან და დაბანაკდა თვით ალბანიის წინააღმდეგ“ (იქვე, გვ. 23). მართლაც, ეს ორი ჯარი ერთმანეთს შეხვდა ალბანიის დაბლობში, არაქსის პირას (გეორგიკა IV, 126).

ზემოთ აღწერილიდან ჩანს, რომ, სვანეთი იყო დასავლეთ საქართველო. აქ გამარჯვებული სპარსელი სარდალი დასავლეთ საქართველოს გზითვე შევიდა ჭოროხის ხეობაში, გადალახა არსიანის ქედი და მიაღწა არაქსის ნაპირს. მას უკან დაედევნა კოლხეთის, ანუ ჭოროხისვე გზით რომაელი სარდალი, შეებრძოლა არაქსის ნაპირას, ალბანის დაბლობზე და დაამარცხა სპარსი სარდალი. ასე მოგვითხრობს თეოფილაქტე სიმოკატა.

კოლხიდა, ანუ ლაზიკა რომ ყოფილიყო მთელი დასავლეთი საქართველო, ხოლო სვანეთი მის ამჟამინდელ ფარგლებში მყოფი ჩრდილო-დასავლეთის ერთი ნაწილი, ბუნებრივია, ასეთი ადგილმდებარეობის შემთხვევაში სვანეთთან არაქსის ხეობისა და ალბანიის დაკავშირება შეუძლებელი იქნებოდა. რა საერთო შეიძლება ჰქონდეს მესტიისა და ლენტეხის რაიონებს მდინარე არაქსთან და ისტორიულ ალბანეთთან? ამ საკითხის გარკვევას ცდილობდა ს. ყაუხჩიშვილი. მან წამოაყენა მრავალი თეორია და ფიქრობდა, რომ შესაძლოა თეოფანეს ქრონოგრაფის გადამწერს, შეცდომა მოუვიდა და დედანში ეწერა არა სვანეთი და ალბანეთი, არამედ სხვა სახელები (გეორგიკა, IV, I, 34, შენიშვნა).

თეოფანე ჟამთააღმწერელი (VIII ს.) ლაზიკის შესახებ

იმავე ამბავს აღწერს, სხვა, VIII საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი, თეოფანე ჟამთააღმწერელი.

1. მუჟე ჰოჯისდის საკლავლო ბაკაჟი სვანეთის წინააღმდეგ

თეოფანე ჟამთააღმწერელი წერს – „სპარსელთა მეფე ჰორმისდამ სარდლად ბარამი დანიშნა და დიდძალი ჯარით სვანეთის წინააღმდეგ გაგზავნა. ბარამი მოულოდნელად დაეცა სვანეთს... ბარამმა ამ ომში დიდი სახელი მოიხვეჭა. ის, რომ მდინარე არაქსზე დაბანაკდა. მაგრიკიმ რომ ეს გაიგო, რომანოზი დანიშნა სტრატეგიოსად და სვანეთში გაგზავნა ჯარით. რომანოზი მივიდა ლაზეთში და მდინარე ფაზისზე ალბანიის წინააღმდეგ, დაბანაკდა“ (გეორგიკა, IV, I, 88).

მართლაც, თუ ლაზიკად ვიგულისხმებთ მთელ დასავლეთ საქართველოს, მდინარე ფაზისად კი მდინარე რიონს, აქ მისული სარდალი რომანოზი როგორ უნდა „დაბანაკებულიყო ალბანიის წინააღმდეგ“? ეს შეუძლებელია. მდინარე რიონსა და ალბანიას შორის სხვა უამრავი ქვეყანა არის გადაჭიმული, მაგრამ თუ მდინარე ფაზისი ჭოროხია, ჭოროხთან ალბანია გაცილებით ახლოა გეოგრაფიულადაც და არაქსის ხეობაც ახლოა არსიანის ქედთან, ამიტომაც აქ დაბანაკებული რომანოზი ახლოს იქნებოდა ალბანეთთან.

560-იან წლებში, იქამდე სპარსელთა მომხრე სვანები დასაჯეს ბიზანტიელებმა, ერთი მათი ნაწილი კი მოქრთამეს.

მათ ისევე, როგორც სხვა კავკასიურ ტომებს, გადასცეს ძალზე დიდი თანხა, მაგალითად, იქამდე მისიმიანთა ტომისა და სხვა კავკასიური ტომის მოსასყიდად მისიმიანეთში ბიზანტიელებს შეუტანიათ სტრატეგიოს სოტერიქეს ხელით 28800 ხალასი ოქროს ნომიზმა (გეორგიკა, III, გვ. 174).

ჩანს, სვანეთის საკითხის საბოლოოდ გადასაჭრელად ბიზანტიელებმა გამოიყენეს არა მხოლოდ სამხედრო ძალა, არამედ ოქროც.

როცა სვანები განუდგნენ სპარსელებს, მათ დასასჯელად სვანეთში შეჭრილა, როგორც აღვნიშნეთ, სპარსი სარდალი, ხელთ უგდია ალბათ აღნიშნული სიმდიდრე და, რადგანაც სვანეთში არ დაედგომებოდა, უკანვე დაბრუნებულა.

სვანეთში სპარსელების შეჭრის ცნობის გაგებისთანავე ბიზანტიის იმპერატორს სვანეთში სპარსელთა წინააღმდეგ გაუგზავნია თავისი სარდალი. ამ უკანასკნელს კი შეუტყვია, რომ ჭოროხის, ანუ კოლხეთის გზით არაქსის ხეობაში გადასული იყო სპარსული ჯარი და, შესაბამისად, ლაზიკაში, ანუ ჭოროხის ხეობაში შესული არმია უკან გაედევნა სპარსელებს და არსიანის გადალახვის შემდეგ არაქსის ხეობასთან ალბანიის დაბლობზე დაბანაკდა მტრის პირისპირ.

ამ ამბის ახსნა, კიდევ ერთხელ ვიტყვით, მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ სვანეთად დასავლეთ საქართველოს ჩავთვლით, ხოლო ლაზიკად – ჭოროხის ხეობას.

2. წაჩუმატებელი მსჯელობის სვანეთში, კომელსაც უმეწიკა სპარსეთის სამეფო დინასტია

ნამდვილად სვანეთზე რომ არის საუბარი, იქიდანაც ჩანს, რომ საქმე შეეხებოდა სპარსელ სარდალ ბარამს, ქართულ წყაროებში ბარამ ჩუბინად ცნობილს, რომელიც არაქსის პირას აღნიშნული ომის შემდგომ აუჯანყდა სპარსეთის შაჰს და ჩამოაგდო ტახტიდან, რასაც შემდგომ უდიდესი ძვრები მოჰყვა სპარსეთ-ბიზანტიის ურთიერთობებში. როგორც ვთქვით, სვანეთის ექსპედიციიდან უკან დაბრუნებული ბარამი დაბანაკდა არაქსის ხეობაში, მას წამოეწია ბიზანტიელი სარდალი და სასტიკად დაამარცხა, ანუ საბოლოო სურათი ასე დაინახა - სპარსული ჯარი დამარცხდა სვანური ექსპედიციის გამო, ეს ამბავი ასევე უცნობეობით სპარსეთის მეფისათვის. ბარამს მთელ ჯარში გაუვრცელება ცრუ ცნობა, „თითქოს მეფე ჯავრობდა სპარსელთა ჯარზე და ყველას სიკვდილით ემუქრებოდა იმ დამარცხებათა გამო, რომლებიც შეემთხვათ მათ სვანეთში“ (გეორგიკა, IV, 1, 33).

სიკვდილის შიშით შეძრწუნებული სპარსული ჯარი ბარამის მეთაურობით აუჯანყდა სპარსელთა მეფეს და ჩამოაგდეს ის ტახტიდან. „ასე წაერთვა ხოსროს სამეფო ძალაუფლება“ – წერს თეოფილაქტე (იქვე, გვ. 35). ანუ წარუმატებელ სვანურ ექსპედიციას შეეწირა სპარსეთის სამეფო დინასტია. ამიტომაც სვანეთში აღნიშნული ლაშქრობა-ექსპედიცია დიდი და გამორჩეული მოვლენა იყო. ამ მოვლენის შემდგომ სრულებით სხვაგვარად წარიმართა სპარსეთ-ბიზანტიის ურთიერთობები, ამიტომაც შეუძლებელია ამ მოვლენათა ეპიცენტრის – სვანეთის სახელი შეშლოდათ ან ავტორ ისტორიკოსებს ან მათი შრომების გადამწერებს.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (VIII ს) ლაზიკის შესახებ

1. ქატიშლი ტომები დიდ სებასტოპოლისში, აფსარის ციხესთან, ჰისოს ნავსაღვუპთან და მდინარე ფაზისთან

ქართული ტომები განფენილნი იყვნენ და ცხოვრობდნენ არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, არამედ ვრცლად უფრო სამხრეთითაც და მათ საკუთარი კერძობითი სახელებითაც იხსენიებენ, მაგრამ ზოგადად ისინი მაინც ერთი სახელით – იბერებად იხსენიებოდნენ და მათ აღნიშნულ მიწა-წყალსაც ძირითადად იბერია ეწოდებოდა.

VIII საუკუნის ავტორმა ეპიფანე კონსტანტინოპოლელმა, კრიტიკულად მიმოიხილა თავისი წყაროები და ფეხითც მოიარა ის ადგილები, სადაც ანდრია მოციქული მოღვაწეობდა. აქ, ყველგან, იბერები ცხოვრობდნენ.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი წერს - დიდ სებასტოპოლისში, აფსარის ციხესთან, ჰისოს ნავსაღვურთან და მდინარე ფაზისთან მოსახლეობდნენ იბერიელები, სუსები, ფუსტელები და ალანები (გეორგიკა, IV, I, 57).

მისი აზრით, ტრაპეზუნტი არის ლაზიკის ქალაქი, ხოლო ტრაპეზუნტის ზემოთ მდებარე ქვეყანა კი უკვე იბერიაა.

2. ანდრია მოციქულმა განანათლა ტრაპეზუნტი ლაზიკაში, იბიკის და ზღვის პირას მცხოვრებნი

წმიდა ანდრია მოციქული „ამისოდან წამოსვლის შემდეგ მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში, იქიდან ის წავიდა იბერიაში, მას შემდეგ, რაც მან ზღვის პირას მცხოვრებნი მრავალნი განანათლა, ის ჩავიდა იერუსალიმში“ (იქვე, გვ. 58).

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი თავისი წმიდა ანდრიას ცხოვრების სხვა ადგილასაც, ერთად ახსენებს იბერიასა და ფაზისს, ისინი ერთ რეგიონში არიან. „მოიარეს ქალაქები, იქადაგეს და სასწაულები მოახდინეს და ჩავიდნენ იბერიაში, ბოლო რამდენიმე დღის შემდეგ სუსანიაში“ (იქვე, გვ. 58).

სუსანია (ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით კი სუანია) ქართული წყაროების მიხედვით, აჭარის მთიანეთსა და ოძრხე-სამცხეში იყო, სადაც ანდრიამ იქადაგა ტრაპეზონიდან მდინარე ჭოროხის გადმოკვეთის შემდეგ.

ქართული წყაროები სადღაც აქ აღნიშნავენ პუნქტ სოსანიგეთის არსებობას. თუ ასეთი მოსაზრება მისაღებია, ისტორიული სვანეთის ერთი ნაწილი, ჩანს, მოიცავდა ჭოროხის შესართავის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე მთიან მხარეებსაც. ბერძნული წყაროებიც თითქოსდა ამის შესახებ მიუთითებს.

იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ შემდგომი თაობები ჭეშმარიტებას უკეთ დაადგენენ.

იმპერატორი იუსტინიანე (VI ს.) ლაზიკის შესახებ

(გეორგია, 2, გვ. 35)

ნოველები

1. იუსტინიანე – ჰელენოპონტოს, პონტოს და ლაზიკის ქალაქებისა და ციხე-სიმაგრეების შესახებ

იუსტინიანეს მმართველობის პირველ წლებში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბიზანტიას გააჩნდა ორი ადმინისტრაციული ერთეული:

ორი პონტო:

1. ჰელენოპონტო
2. პოლემონის პონტო

ჰელენოპონტოს ქალაქები იყო (იმპერატორისავე სიტყვით რვა ქალაქი):

1. ამასია
2. იბორა
3. ევქაიტა
4. ზელა
5. ანტრაპა
6. სინოპე
7. ამისსე
8. ლეონტოპოლისი

პოლემონის პონტოს ქალაქები იყო (იმპერატორისავე სიტყვით ხუთი ქალაქი):

1. ნეოკესარია
2. კომანა
3. ტრაპეზუნტი
4. კერასუნტი
5. პოლემონიონი

პოლემონის პონტოში შედიოდა ორი ციხე-სიმაგრე:

1. პიტიუნტი
2. სებასტოპოლისი

ამათ „შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე“ – წერდა იმპერატორი (გეორგია II, გვ. 33), იუსტინიანე წერს – ამ პონტოების „შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე, სადაც არის ქალაქი პეტრა“ (გეორგია 2, გვ. 33).

მაშასადამე, ლაზიკე მდებარეობდა პონტოების იქეთ, კავკასიისაკენ, მისი (ე.ი. ლაზიკის) ქალაქია – პეტრა (ჭოროხთან) – „შემდეგ არქეოპოლისი და როდოპოლისი, უდიდესი და ძველი სიმაგრეები, აქვე შედის აგრეთვე ჩვენ მიერ სპარსელებისაგან უკან ჩამორთმეული სიმაგრეები სკანდისი, სარაპანისი, მურისი (მუხურისი?) და ლისისი და სხვა რამეც, რაც კი ლაზეთში შევიძინეთ (შემდეგ

მოდის ჭანთა ქვეყანა, მხოლოდ ახლა, ჩვენი მეფობის დროს რომაელთა მიერ დაპყრობილი, მასაც აქვს უკვე ქალაქად ქცეული ადგილები, მომავალშიც ექნება სხვები), ამ ქვეყნის შემდეგ დამკვიდრებულნი არიან სხვა ტომები, სუანები, სკვიმნები, აფსილები, აბაზგები და სხვა, ჩვენი მეგობარი ტომები“... (გეორგიკა II, გვ. 35-37).

მაშასადამე, ლაზიკაში არ იყო ქალაქები, მაგრამ იყო დიდი და მცირე სიმაგრეები, ესენია:

1. პეტრა;
2. არქეოპოლისი;
3. როდოპოლისი;
4. სკანდისი;
5. სარაპანისი;
6. მურისი;
7. ლისისი.

იუსტინიანეს მიხედვით სამოქალაქო ცხოვრებით (VI საუკუნეში) ჭანეთი უფრო ყოფილა განვითარებული, ვიდრე ლაზიკა, ეს იქედან ჩანს, რომ მას უკვე ჰქონია ქალაქად ქცეული ადგილები, ე.ი. ქალაქები, მაგრამ, ლაზიკას იმ დროს ქალაქები არ ჰქონია, დიდი და მცირე სიმაგრეები კი ჰქონდა.

არქეოპოლისი და როდოპოლისი მდებარეობდნენ ჭოროხის ახლოს, მის მარჯვენა სანაპიროზე, სკანდა და სარაპანსი არსიანის ქედზე, იმ საერთაშორისო გზის პირზე რომელიც ზღვის პორტებს ჭოროხის ხეობის გავლით პერსარმენიასთან აკავშირებდა, მაშასადამე, ჭანთა ქვეყანა და სადავო ლაზიკე ერთმანეთის გვერდიგვერდ მდებარეობდნენ. ჭანთა ქვეყანა გუმუშხანე-სპერ-რიზეს რეგიონია და სადავო ლაზიკე მის გვერდით იყო განლაგებული. ამიტომაც ახსენებს იუსტინიანე ლაზიკას და ჭანეთს ერთმანეთის გვერდით, ისინი ორივენი ერთ გეოპოლიტიკურ მთლიანობას შეადგენდნენ.

მათ გვერდით მცხოვრებ სვანებს და სხვა ქართულ ტომებს (სკვიმნებს, აფსილებს, აბაზგებს და სხვებს) იმპერატორი ბიზანტიელთა მეგობრად სახავდა ე.წ. ლაზიკის დიდი ომიანობის დაწყებამდე, მაგრამ შემდეგ ვითარება მკვეთრად შეიცვალა, მეგობრები მტრებად გადაიქცნენ VI ს. გარკვეულ პერიოდებში.

სადავო ლაზიკა არა მთელ დასვლეთ საქართველოს, არამედ უმეტესად ჭოროხის სანაპიროებს მოიცავდა, ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა - რამდენად შესაძლებელია ჭანეთ-ლაზიკის გვერდით ეცხოვრათ სვანებს, სკვიმნებს, აფსილებს, აბაზგებს და სხვებს?

საქმე ისაა, რომ სვანები, რომელთაც სტრაბონის ცნობით „ასევე იბერებს უწოდებდნენ“, ძალზე დიდი ტომი იყო, დაახლოებით 200 ათასზე მეტი მეომარი მამაკაცისაგან შემდგარი, ამიტომაც მათი განსახლების ტერიტორია უფრო ვრცელი იყო, ვიდრე შემდეგ. ისინი სახლობდნენ არა მარტო დასავლეთ საქართველოს ბარის ნაწილსა და მთისწინეთში, არამედ „მესხების მთების მწვერვალებზეც“ ანუ არსიანისა და კარჩხალის მთიანეთში.

არსიანის ქედის ბოლო ემეზობლებოდა სპერს და ჭანეთს, ამასთანავე არსიანის ქედი ერთმანეთისაგან ყოფდა იბერიასა და ლაზიკას ანუ არტაანსა (იბერია) და ართვინ-არტანუჯის (ე.ი. ლაზიკის) მხარეებს. აქედან გამომდინარე სვანები ემეზობლებოდნენ ჭანეთსა და ლაზიკას აღმოსავლეთის მხრიდან, მაგრამ ისინი ლაზიკას ჩრდილოეთის მხრიდანაც ემეზობლებოდნენ.

გურიისა და მისი მიმდებარე კუთხეების მრავალი ტოპონიმი, ქართველ მეცნიერთა სიტყვით, სვანურია. რაც შეეხება აფსილებს, ისინი VI საუკუნის დასაწყისში ე.წ. ლაზიკის დიდი ომის დროს

ცხოვრობდნენ მდ. სუფსას ხეობაში, მამასადამე უშუალოდ ემეზობლებოდნენ ლაზიკას ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან. აფსილთა ქართულენოვანი ტომი ისევე, როგორც მათი მეზობელი, დაბლობში მცხოვრები ასევე ქართულენოვანი ტომი აბაზგებისა ამ ომიანობის შემდეგ უფრო ჩრდილოეთით – აფხაზეთშიც მოიხსენიება, სადაც მათ ხელსაყრელი მომენტის დადგომის თანავე – VIII ს. დასაწყისიდან ქართულენოვანი სახელმწიფო დაარსეს. ეს მათ ქართულენოვნებას ადასტურებს.

საფიქრებელია, რომ VI ს. დასაწყისში აფსილთა და აბაზგთა ტომები ალანებმა გამოაძევეს უფრო ჩრდილოეთში მდებარე თავიანთი საცხოვრისიდან (ომის დასაწყისში), რასაც აგათიას ცნობებიც მიუთითებს. საერთოდ კი, სახელი „აფილი“ უნდა რქმეოდა არა კონკრეტულ ეთნიკურ ჯგუფს, არამედ ხალხის იმ ნაწილს, რომელიც ფშა-ნაკადულებითა და წყაროებით მდიდარ რეგიონში ცხოვრობდა, ამიტომაც გვაქვს ქართული პროვინციები „ფშავი“ და „აფშილეთი“, (ანუ ფშებიან – წყაროებიანი კუთხე) მათ ხალხს „ფშაველები“ და „აფშილები“ ერქვა, გვაქვს გვარებიც აფშილავა და ფშაველიშვილი. ასევე აბაზგები მ.ქურდიანის კვლევით აბაშეთის ანუ რიონის ვაკისის მცხოვრებთა სახელი უნდა ყოფილიყო. საერთოდ კი, „ბაშ“, „ფაშ“ სახელი ერქვა ვაკე, გაშლილ ადგილებს და მათ მკვიდრთ თავდაპირველად არ ჰქონდა ეთნიკური დატვირთვა (როგორც სლავებში „ტყის ხალხი“, „ჭაობის ხალხი“). არაქსის (ფაზისის) – მესხური ტომი იგივე სახელით „ბასიანელები“ (ფასიანელები).

ლაზიკის დიდმა ომიანობამ ან თავისი ძველი საცხოვრისიდან დაძრა ასევე შედარებით სამხრეთით მცხოვრები სვანური ტომები, ანდა მოხდა ამ „იბერიული ტომების“ სახელის ტრანსფორმაცია „გურულებად“, „მარგველებად“ და სხვა. შესაძლოა ისიც ვივარაუდოთ, რომ უცხოელები მარგველებს, შემდგომ გურულებსა და მათ მეზობლებს „სვანებს“ უწოდებდნენ.

ყველა ეს ტომი იუსტიანიანეს ნოველების წერის დროს ჭოროხის სანაპიროებზე განფენილ ლაზიკას ემეზობლებოდნენ.

საფიქრებელია, ასევე, რომ ტომთა მმართველი სამხედრო ელიტა გადაადგილდა ქვეყნის მტრის-აგან დაცულ უფრო ჩრდილო ნაწილში და, იქ, დაეფუძნა კვლავ თავიანთ თანამეტომეთა შორის.

ბიზანტიელები და სპარსელები უფრო მეტად ტომთა მმართველ ზეფა ფენას რომ ღვენიდნენ, ეს ჩანს ბიზანტიურ წყაროებში.

ჩვენი კვლევით უცხოური წყაროების „აფსალია“ მდებარეობდა დღევანდელ გურიის ზღვისპირა ტერიტორიაზე სუფსის რეგიონში. მდ. სუფსა – ამ კუთხის ცენტრალური ღერძი უნდა ყოფილიყო. ამავე დროს, ქართული წყარო – ქ.ც. „აფშილეთს“ უწოდებს აფხაზეთის ერთ-ერთ ზღვისპირა რეგიონს ცხუმთან.

ამასთანავე, საქართველოს სხვა ერთ-ერთი რეგიონის სახელწოდება იმავე ეტიმოლოგიის უნდა იყო – „ფშავი“. ესეც მდინარის პირია ან წყალ-ფშანებით მდიდარ ადგილს უნდა მიუთითებდეს.

საერთოდ, „საერთო ქართველური ფუძე ენის დონისათვის აღდგენილია „ფს“ ძირი, რომელიც „სითხეს“ ან მასთან დაკავშირებულ ქმედებას აღნიშნავს“. (Климов Г. Этимологический словарь картвелских языков, Москва, 1964, с 191)

„აფსილი“, „აფშილი“, „ფშავი“, ძირი „ფს“, რომელიც წყალს აღნიშნავს, უფლებას იძლევა გამოთქვას ვარაუდი, რომ ქართულ სამყაროში ყოველ წყლით მდიდარ, ზღვისპირა ან ფშანებიან ქვეყანას „აფსილი“, ან „აფშილი“ ერქვა, ამიტომაც „აფსილია“ სავალდებულო არაა, იყოს იგივე „აფშილია“ – „აფშილეთი“, ანდა „ფშავი“. ისინი სხვადასხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ.

(დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქცია IV-IX სს-ში)

აგათია აღწერს, თუ როგორ უმოწყალოდ გაანადგურეს ბიზანტიელმა ჯარისკაცებმა მისი-
 იელთა მთელი ქრისტიანული ტომი – ათეულათასობით მამაკაცი, ქალი და ბავშვი. ჯარისკაცები
 ბავშვებს ხიშტებითაც ხოცავდნენ, თანამედროვე სიტყვით რომ ვთქვათ, ეს იყო ხალხის სრული
 გენოციდი, რადგანაც მთელი ტომი მთლიანად, მიზანმიმართულად განადგურდა. აგათია დაბე-
 ჯითებით წერს, რომ ეს ტომი ქრისტიანული იყო, ამის შესახებ ატყობინებდნენ და მიმართვის
 წერილებსაც უგზავნიდნენ ბიზანტიელ ხელისუფლებს. მიუხედავად ამისა შედეგი უმოწყალო იყო.
 ასეთივეა ბიზანტიელ ჯარისკაცთა დამოკიდებულება სვანებისა და სხვა ტომების მიმართაც. ეს
 ფაქტი მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობა არ შე-
 დიოდა ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში და მათ არ ჰყავდათ არც ბიზანტიელთა მიერ დანიშ-
 ნული ეპისკოპოსები. ასე რომ ყოფილიყო, ეს ბიზანტიელი ეპისკოპოსები აკრძალავდნენ მათი მრევლის
 განადგურებას. იგივე ითქმის ლაზიკისა და ასევე დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეთა მიმართ.
 მაგრამ, ჩვენთვის ცნობილია, რომ ქრისტიანებს უთუოდ ესაჭიროებოდათ სამღვდლოება და იერ-
 არქია. მაგალითად მისიმიელთა ბავშვები ცხადია ინათლებოდნენ და თვითონაც ესაჭიროებოდათ
 სამღვდლოებისაგან კურთხევის მიღება. თუ ისინი არ შედიოდნენ ბიზანტიურ საეკლესიო იურის-
 დიქციაში მაშ ვისგან იღებდნენ იერარქიას? – ამის შესახებ მიუთითებს ქართული წყაროები,
 რომელნიც წერენ მაგალითად – „წმიდა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა“,
 ანდა წმიდა ნინომ „განანათლა ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ – მაშასადამე,
 დასავლეთ საქართველო ისევე, როგორც ქართველი ხალხის მთელი არეალი – შედიოდა
 ზოგადქართულ საეკლესიო იურისდიქციაში, ანუ მცხეთის სასულიერო სფეროში. ის არ იყო ბი-
 ზანტიური სასულიერო იერარქიის სფერო.

არც ერთი ავტორი, რომელიც განვიხილეთ (პროკოფი კესარიელი, აგათია, მენანდრე,
 თეოფილაქტე...) არ მიუთითებს დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიური სასულიერო იერარქიის
 შესახებ, გამონაკლისია პროკოფის ერთი ცნობა, რომ ლაზიკასა და ტრაპეზუნტს შორის „ერთ
 ხალხს“ მცხოვრებთ რიზეს რეგიონში ლაზთა ეპისკოპოსები ემსახურებოდნენ. პროკოფი იმასაც
 აღნიშნავს, რომ ლაზიკის ომებამდე ჭოროხის რეგიონის ლაზიკა კათალიკოსის იურისდიქციაში
 შედიოდა, შემდეგ კი, რიზეს რეგიონი ლაზთა ეპისკოპოსებს დაუქვემდებარეს, ანუ ნ. ადონცის
 მიხედვით ზიგანას (გუმუშხანეს) რეგიონის ეპისკოპოსებს.

დასავლეთ საქართველო, ნ. ლომოურის თვალსაზრისით „ყველა არსებულ წყაროთა მოწმობით,
 ვიდრე IX ს-მდე რჩებოდა ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის პატრიარქზე დაქვემდებარებულად“
 (ნ. ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის კულტურულ ურთიერთობათა ზოგიერთი ასპექტი,
 კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, XIV, 2011, გვ. 124)

ესაა საბჭოთა პერიოდის საისტორიო წრეების მიერ გავრცელებული და გაბატონებული თვალ-
 საზრისი, მაშინ, როცა ყველა ქართული წყაროს მიხედვით, დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებ-
 ის შემდეგ, IV საუკუნიდანვე, ზოგადქართული ეკლესიის (მცხეთის) იურისდიქციაში იმყოფებოდა
 („ქართლის ცხოვრება“, რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერა და სხვა).

თუ დასავლეთ საქართველო IV ს-დან IX ს-მდე 500 წლის მანძილზე კონსტანტინოპოლის იურის-
 დიქციაში იმყოფებოდა, ეს ფაქტი უნდა აესახა საეკლესიო არქიტექტურასა და კულტურას. საბედ-

ნიეროდ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო არქიტექტურა და ქრისტიანული კულტურა მიუთითებს არა ამ რეგიონის ბიზანტიური ეკლესიის წიაღში ყოფნის შესახებ, არამედ ქართულისა. მაგალითად დამახასიათებელი არქიტექტურული ელემენტებით დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკები (ბიჭვინთა, ციხისზირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი) ეთანადებიან ზოგადქართულ საეკლესიო სტილს და არა ბიზანტიელებისას. კერძოდ, ნ. ლომოური ამის შესახებ წერს – 1) სამნავიანი ბაზილიკები საქართველოში განსხვავდებიან ბიზანტიურისაგან, რადგანაც მათ არქიტექტურულ სახეს აქვთ ბიზანტიურისაგან განსხვავებული მკვეთრად გამოხატული თავისებურებები და განსხვავდებიან ამ ტიპის საყდრების კლასიკური ნიმუშებისაგან (მაგ. შუა ნავი შედარებით მოკლეა, არა აქვს სვეტების რიგი, გვერდითი ნავეები ვიწროა და სხვა.) „ნიშანდობლივია, რომ ჩამოთვლილი ელემენტები მჟღავნდება დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებზე (ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი...) უფრო მეტიც, სამნავიანი ბაზილიკის ასეთი თავისებურება ახასიათებს ციხისძირში (ანუ ძველ პეტრაში) გამოვლენილ ეკლესიებსაც (იქვე, გვ.124)

2) სამნავიანი ბაზილიკების გარდა საქართველოში ჩამოყალიბდა უგუმბათო ტაძრის სრულიად განსხვავებული სახეობა ე.წ. „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ (ერთ ბაზილიკაში მოქცეული სამი ნავი, რომელნიც ერთმანეთისაგან გაყოფილია კედლებით, სამივე ნავს აქვს საკუთარი საკურთხეველი და აქვს სხვა ორიგინალური ნიშნები უცნობი ბიზანტიური არქიტექტურისათვის. „ასეთი „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ ერთდროულად გამოჩნდა აღმოსავლეთ საქართველოში და ძველი აფხაზეთის ტერიტორიაზედაც – ძველი გაგრის ეკლესია“ (იქვე, გვ. 125).

3) „თითქმის სრულ დამოუკიდებლობას ბიზანტიური საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისაგან ამჟღავნებდნენ ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრები, რომელთაც ვ. ბერიძის სიტყვით განვლეს განვითარების თავისებური გზა, მარტივიდან რთულისაკენ, ძველი გაგაზისა და თბილისის ქვაშვეთის უბრალო ტეტრაკონქიდან მცხეთის ჯვრისა და მისი ტიპის რთული აღნაგობის ძეგლებამდე. ეს ტიპი არის ქართული ხუროთმოძღვრების ორიგინალური ქმნილება, რომელიც შემდგომ სომხეთში გავრცელდა, მაგრამ ბიზანტიის სხვა პროვინციებში მას არ ეძებნება პარალელები. მათ წინამორბედს საქართველოში წარმოადგენს საცხოვრებელი ნაგებობების დარბაზული ფორმა. ამ ტიპის ნაგებობებია: ატენის სიონი – ქართლში, ძველი შუამთა – კახეთში, მარტვილის ღვთისმშობლის ტაძარი – ოდიშში, და ტაოში“ (იქვე, გვ. 125).

4) „დამოუკიდებელი არქიტექტურული მიმართულება“ დამახასიათებელია ისეთი ტაძრებისთვის, როგორიცაა სვეტიცხოველი, ბაგრატი, ალავერდი, იშხანი, ბანა, ხახული, და ა.შ. ყველა ამათი საფუძველი იყო, ადგილობრივი, საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან შემუშავებული ეროვნული წარმომავლობის თავისებურებანი, ეს დასკვნა ვრცელდება აფხაზეთში აგებულ ისეთ ეკლესიებზე, როგორიცაა ბზიფის, ანაკოფიის, ლიხნის, მოქვის, გაგრის ეკლესიები. (იქვე გვ.125)

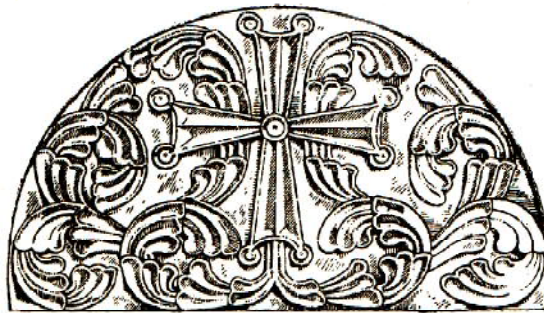
ე.ი. ბაგრატის, ბზიფის, ანაკოფიისა და სხვა დასავლეთ საქართველოს ტაძრები „საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებული ეროვნული არქიტექტურული თავისებურებანი“ ყოფილა.

არქიტექტურულად დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო ხელოვნება ერთ მთლიანობას წარმოადგენს, რაც შედეგი იყო ერთიანი ქართული საეკლესიო იურისდიქციისა. მაშასადამე, არქიტექტურული ფაქტებით დასტურდება ძველ ქართველ მემკვიდრეთა ცნობები, რომ დასავლეთ საქართველო არ ყოფილა ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში. ამას მიუთითებს: ბიჭვინთის, ციხისძირის, ნოქალაქევის, სეფიეთის, გაგრის, მარტვილის, ბაგრატის, ბზიფის, ლიხნის, მოქვის და სხვა საეკლესიო არქიტექტურები.

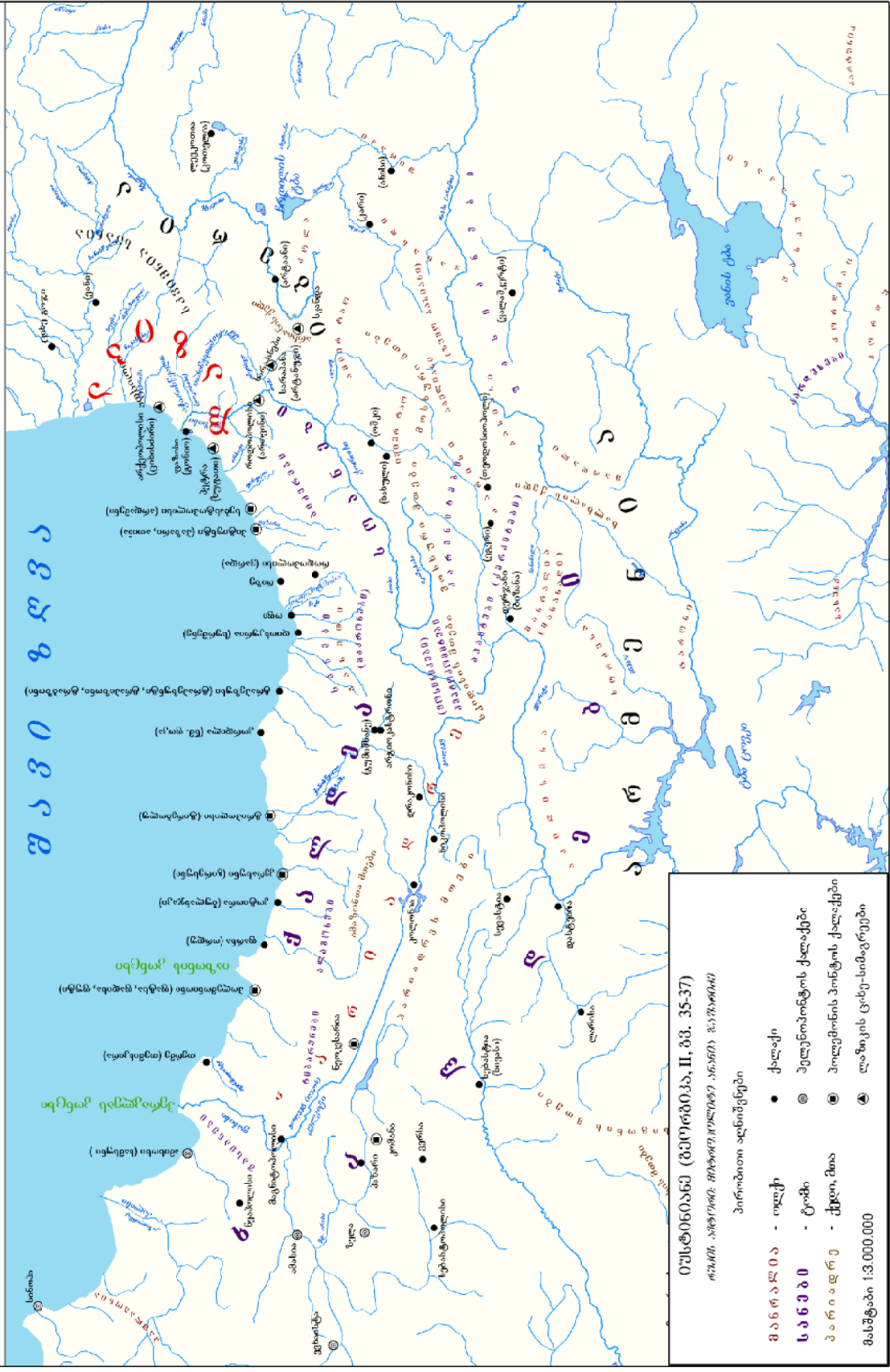
ბიჭვინთის მოზაიკის შესახებაც იგივე შეიძლება ითქვას. ის „არ ნახულობს არსად ანალოგს გარდა საქართველოსი, რაც აძლევს მკვლევარებს საფუძველს ეს მოზაიკა მიაკუთვნონ ამ დარგის ადგილობრივ სკოლას“. (იქვე, გვ. 123) ეს საეკლესიო ხელოვნება არ ადასტურებს იმ თვალსაზრისს, თითქოსდა, აფხაზეთის ბიჭვინთაში იყო ბიზანტიელი ეპისკოპოსის რეზიდენცია. ასევე, თითქოსდა, აქ იდგა რომაული გარნიზონების სადგამი. „ადგილობრივი კულტურის ელემენტები დადასტურდა ბიჭვინთის ეკლესიის ნანგრევებში“ (IV–V სს). მხედველობაშია მოზაიკები, რომელნიც „ავლენენ ადგილობრივ ხელოვნებასთან მჭიდრო კავშირს“ (იქვე, გვ. 123).

სინამდვილეში ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრები და რომაული გარნიზონები იდგა ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარე პიტია – პიტიუნტში, ხოლო აფხაზეთის ბიჭვინთა – თავიდანვე, ქართული პოლიტიკური და კულტურული სივრცის ნაწილი იყო.

ნ. ადინცის კვლევით, ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარეობდა ბიზანტიური საეკლესიო ოლქი და ამ რეგიონს „ლაზიკაც“ ერქვა, ის ქართული ანუ ჭოროხის ლაზიკის სამხრეთით მდებარეობდა. ეკლესიური და პოლიტიკური „ლაზიკების“ სიმრავლე წარმოშვა იმ ფაქტმა, რომ ზოგადად ლაზიკა იყო ვრცელი მხარე სინოპიდან ჭოროხამდე. ეს რეგიონი ბიზანტიელთა საეკლესიო იურისდიქციაში მოექცა (პონტოს მხარე), ხოლო დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა გაქრისტიანებისთანავე, რასაც ქართული წყაროებიც მიუთითებს („ანდრია იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა, წმიდა ნინომ მოაქცია ყოველი საესება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“). ქართული წყაროების ამ მითითებებს არ ეწინააღმდეგებიან პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსისა და სხვათა ცნობები, რომელნიც ამ წიგნში განვიხილეთ.

ქვეყნის ტერიტორიაზე, ჯერალდის რეგიონის ტერიტორიაზე და ლაზიკის ციხის-სიხის რეგიონში VI ს-ში
 იუსტიციის რეგიონის მიხედვით (მუხრანის რეგიონი, II, გვ. 35-37)

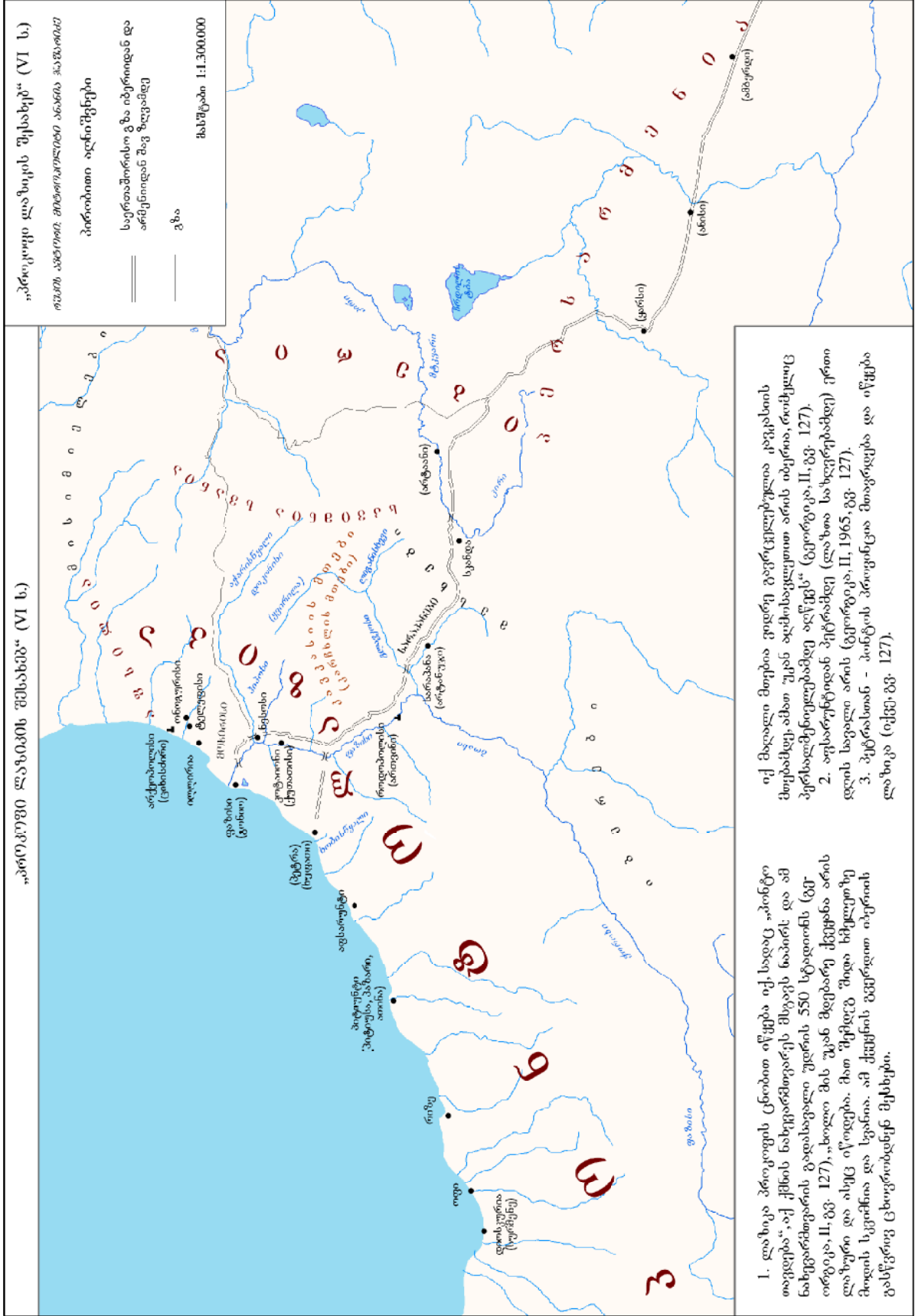
მუხრანის რეგიონი (მუხრანის რეგიონი, II, გვ. 35-37)
 რეგიონის ადმინისტრაციული საზღვრები

პროვინციული ადმინისტრაციები

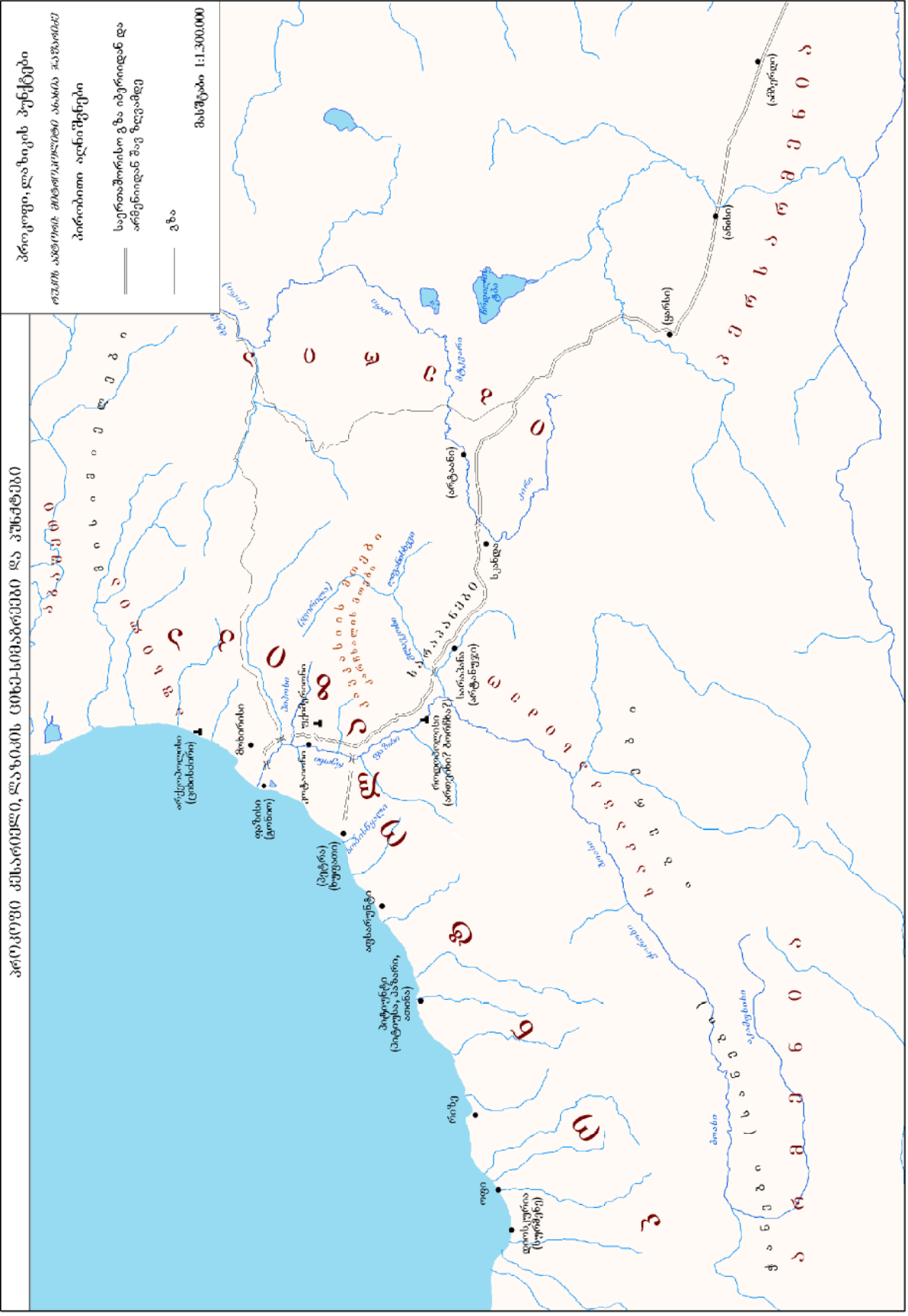
- მ ა ნ რ ა ლ ი ა - ოლქი
- ს ა ნ ა ბ ი - ტოპი
- პ ა რ ი ა დ რ ე - ქალი, მთა
- მ ა ს შ ტ ა ბ ი 1:3 000 000

- ქალაქი
- ⊙ ულუწობის ქალაქები
- ⊗ პოლემონის პონტოს ქალაქები
- ▲ ლაზიკის ციხე-სიმაგრეები

© მუხრანის რეგიონის ადმინისტრაცია, 2011

© მ.ტრობოლიტი ანათა ვაფარინი, 2011

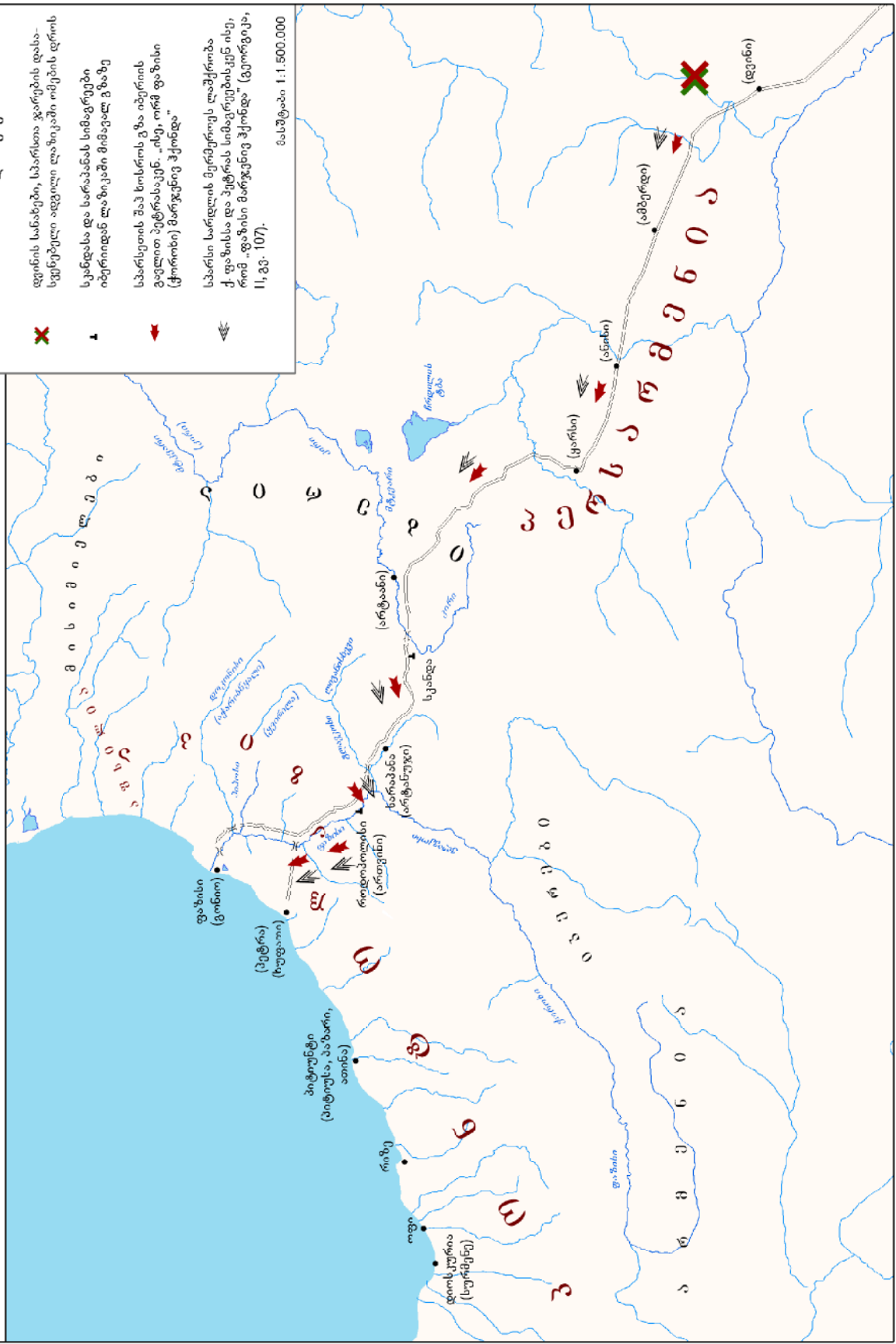
© მატრიკული ინტელექტუალური საკუთრება, 2011

პროექტიზი კლასიკური, შპს ხელისუფლების გზა კუთრასაპანს

პირობითი აღნიშვნები

 დენის სანაბეუბი, სპარსთა ჯარების დასასვენებელი ადგილი ლაზიკაში იმების დროს
 სკანდასა და სარაპანას სიმაგრეები იბერიიდან ლაზიკაში მიმავალ გზაზე
 სპარსეთის შავ სოსროს გზა იბერიის გველით პეტრასკენ... ისე, ორშ ფაზისი (ქორიბი) მარჯვნივ ჰქონდა
 სპარსი სარდლის მერმეოროს ლაშქრობა ქ. ფაზისსა და პეტრას სიმაგრეებსკენ ისე, რომ „ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდა“ (გეორგიკა, II, გვ. 107).

მასშტაბი 1:1.500.000

© მუტირაპოლოტი ანანია ჯავახიძე, 2011

აბაშია საქელახვიანი (VI ს.)

უბათა საქელახვიანი (VI ს.)
 ოჯახი აბაშია მთავრულიანი აბაშია პაპიანი
 პირითი აღნიშვნები

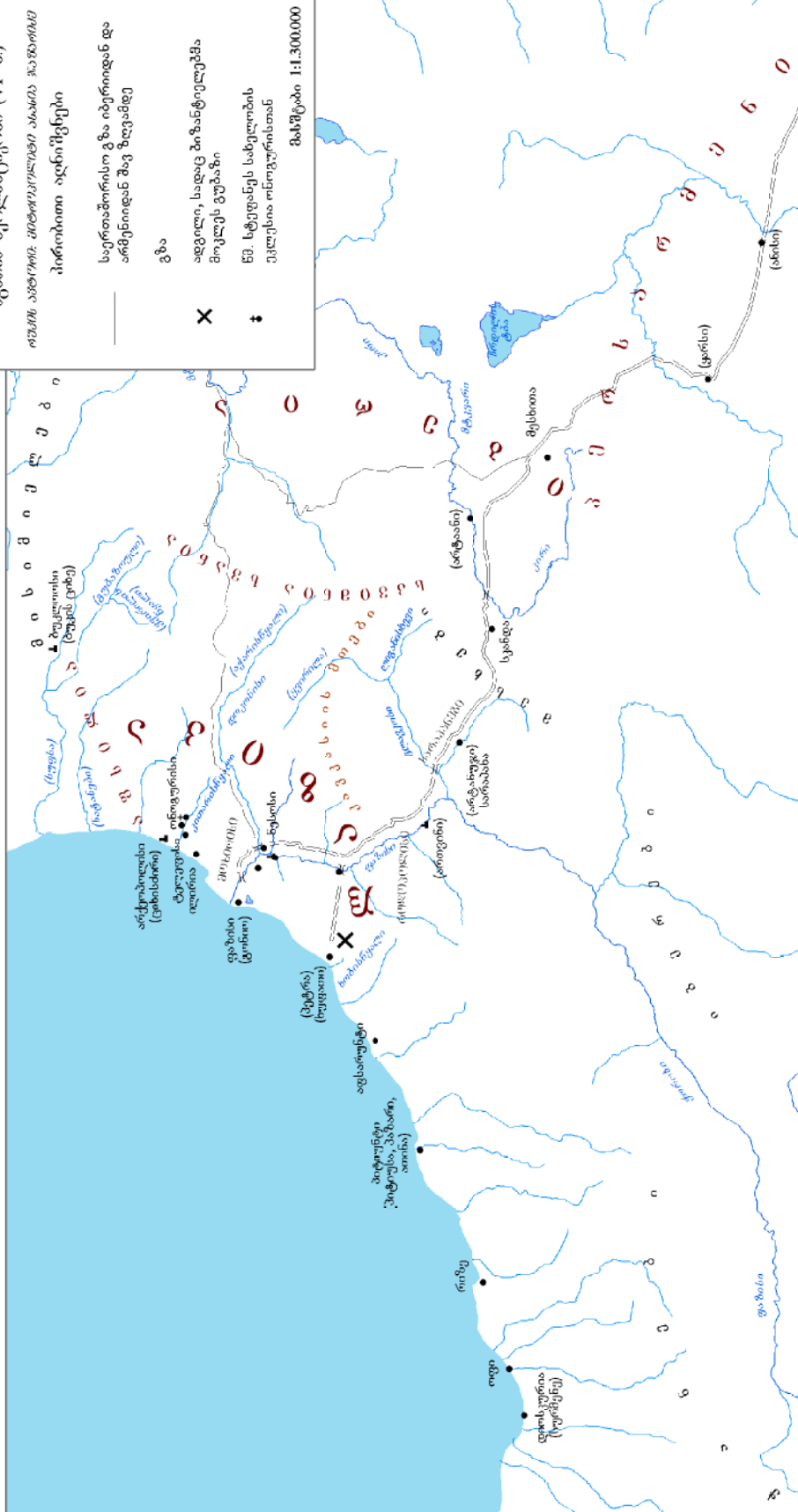
საერთაშორისო გზა იბერიიდან და არმენიიდან შავ ზღვამდე

გზა

X ადგილი, სადაც ბიზანტიელმა მოკლეს გუბანი

† წმ. სტეფანეს სახელობის ეკლესია ონოფრიუსთან

მასშტაბი 1:1.300.000

ჩქ. ფასისიდან ნესისი სულ მცირე 5-6 ფარსანგო არის დაშორებული“ (გეორგიკა, III, გვ. 37) (ლაზური ფარსანგი - 21 სტადიონი. 1 სტ. = 178 მეტრს).

გუბანი ბიზანტიელებმა ხიზისწყლით მოკლეს (იქვე, გვ. 30). მისიძელები ცხოვრობდნენ აფხეთის ტომის ჩრდილოეთის ოდნავ აღმოსავლეთისაკენ (გეორგიკა, III, გვ. 83).

ქ. მესხეთის იბერიის ქალაქი მდებარეობდა პერსარმენიასა და იბერიას შორის.

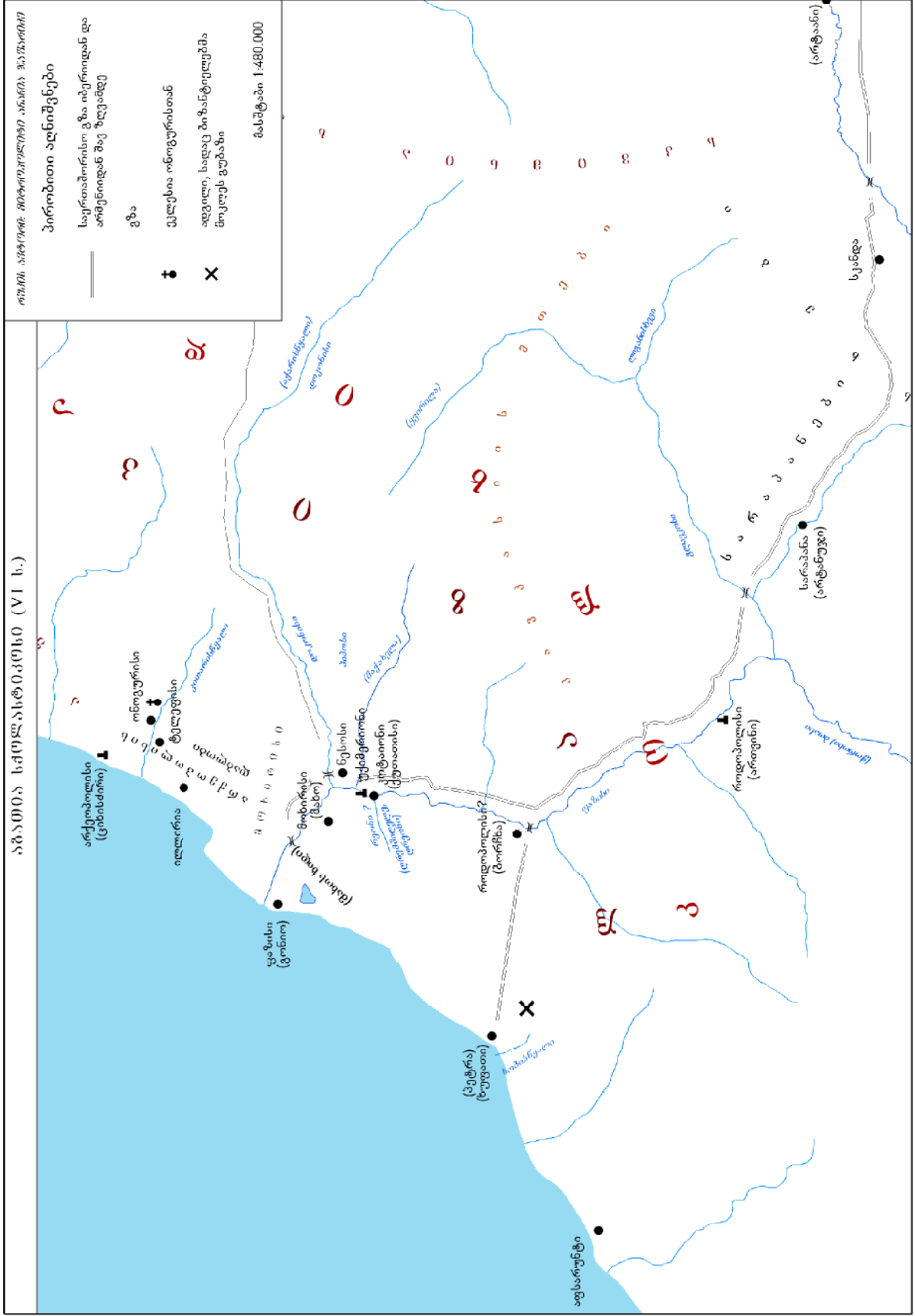
ცხე ბუკლიისი (ბუკის ცხე ?) ლახთა და მისიძელოს შორის (გეორგიკა, III, გვ. 83).

პუტეტი ტელეფისი ნესისიდან დაშორებული იყო 5 ფარსანგოთ, დაახლ. 20-25 კმ (გეორგიკა, III, გვ. 36).

პუტეტი ნესისი მდებარეობდა მდ. დოკონისისა და მდ. ფასისის შესართავთან.

მე. აჭარისწყლის სოივეში ახლაც მდებარეობს სოფელი „ადიქნისი“, რომლის სახელი ჩანს ქრეჯა მდინარეს.

© მატრიკულიტი ანანი ჯაფარიძე, 2011

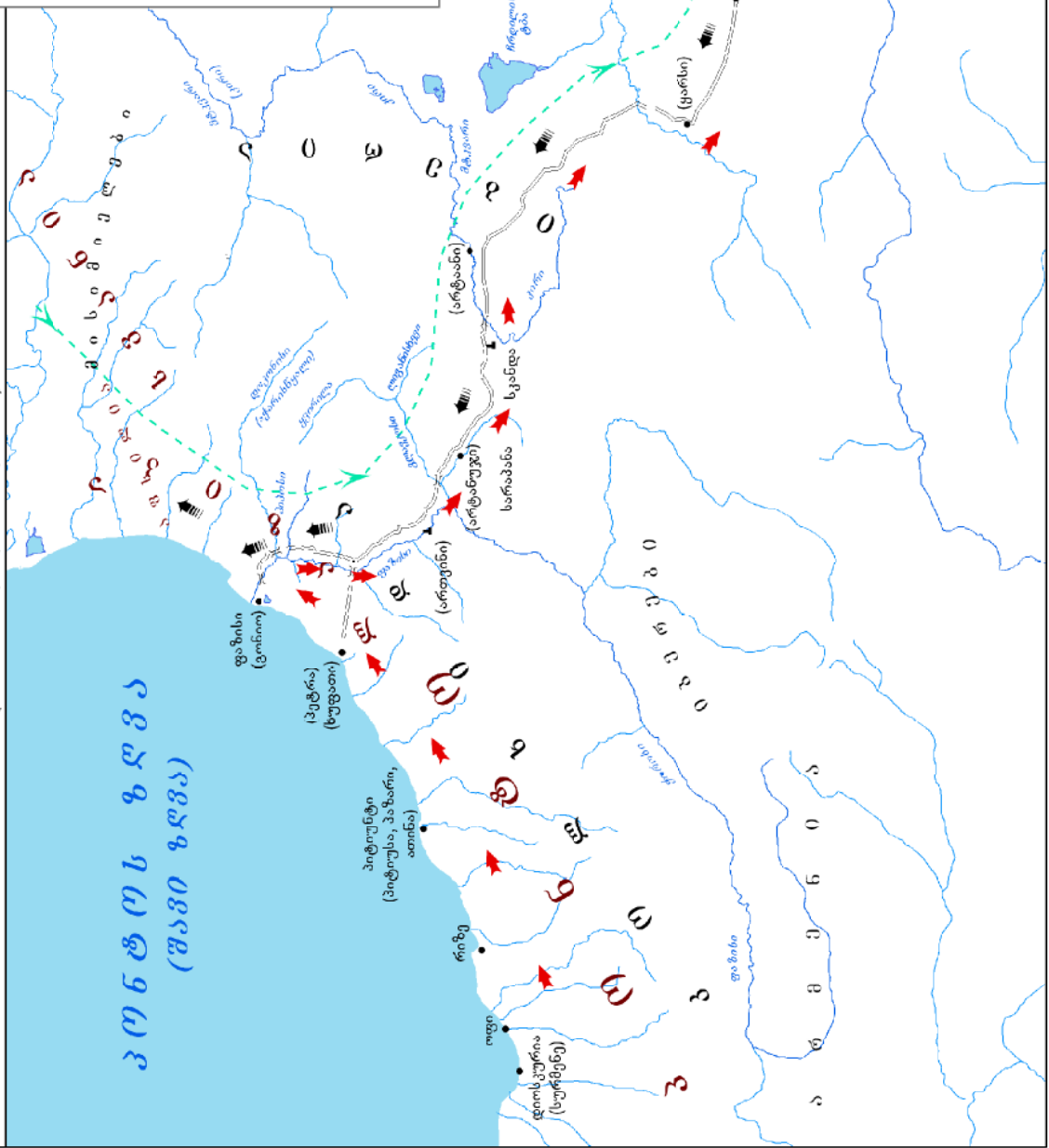
© მატრიკული რეგისტრაციის რეგიონი, 2011

თეოფილაქტე სიმეობაძე (VII ს) - სპარსი სარდლის ბარამის ლაშქრობა სვანეთში
(ბეურბიძე, IV, ნაკვ. I, გვ. 21)

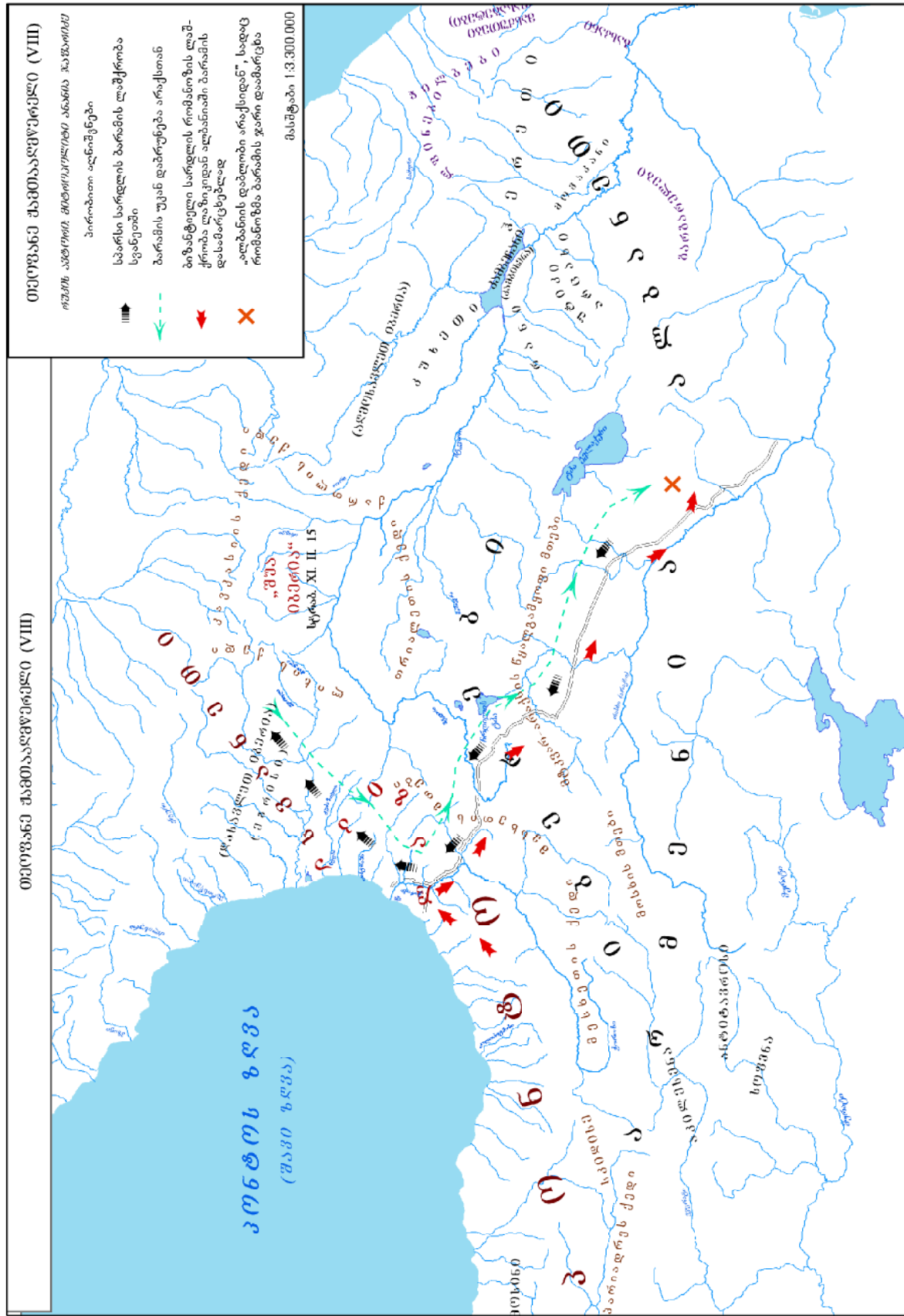
ოქმის ავსტოჩი: მთხროველითი ანანია ჰავერიში

პირობითი აღნიშვნები

- ← სპარსი სარდლის ბარამის ლაშქრობა სვანეთში
- ბარამის უკან დაბრუნების მიმართულევა სვანეთიდან არაქსისაკენ
- × ბარამის ბანაკი არაქსთან, აღბანისთან ახლოს
- სტრატეგოსის რომანოზის ლაშქრობა ბარამთან საბრძოლველად ლაზიკიდან არაქსზე
- × ბიზანტიელი რომანოზის გამარჯვება ბარამის ვართთან „აღბანის დაბლობში არაქსთან“ (ცეორეცა, IV, ნაკვ. I, გვ. 126)

მასშტაბი 1:1.500.000

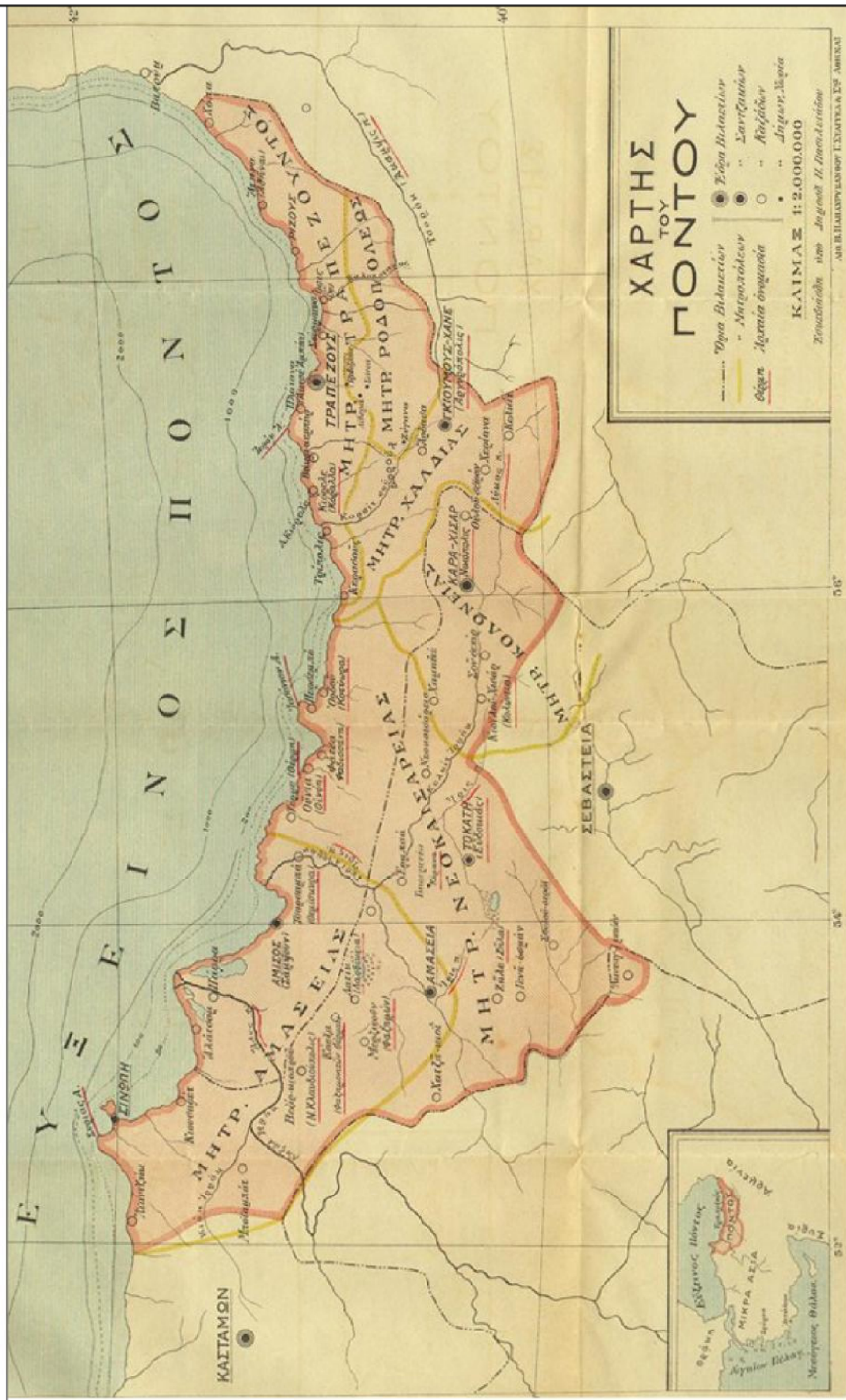
© მთრიაპოლოტი ანანია ჯაფარიძე, 2011

© მუნიციპალიტეტი ანთია ჯავახიძე, 2011

კონსტანტინოპოლის საკათალიკოსოს მართიერების ოსპა
(დაბეჭდილია ათენში XX ს-ის მუორე ნახევარში)

რეუბე ჩანს, რომ როდობაობის ეგარეა მოცუდა არა დაბავდლო საქროელოში ცარცობს რეციონს, არამედ ტრაქეუტის სამსრეოთ მეტარე რეციონს,
იქვე მეტარეობდნენ პეტრას, სასინას და ზოგანას ეპარეიბოც და არა დაბავდლო საქროელოში.

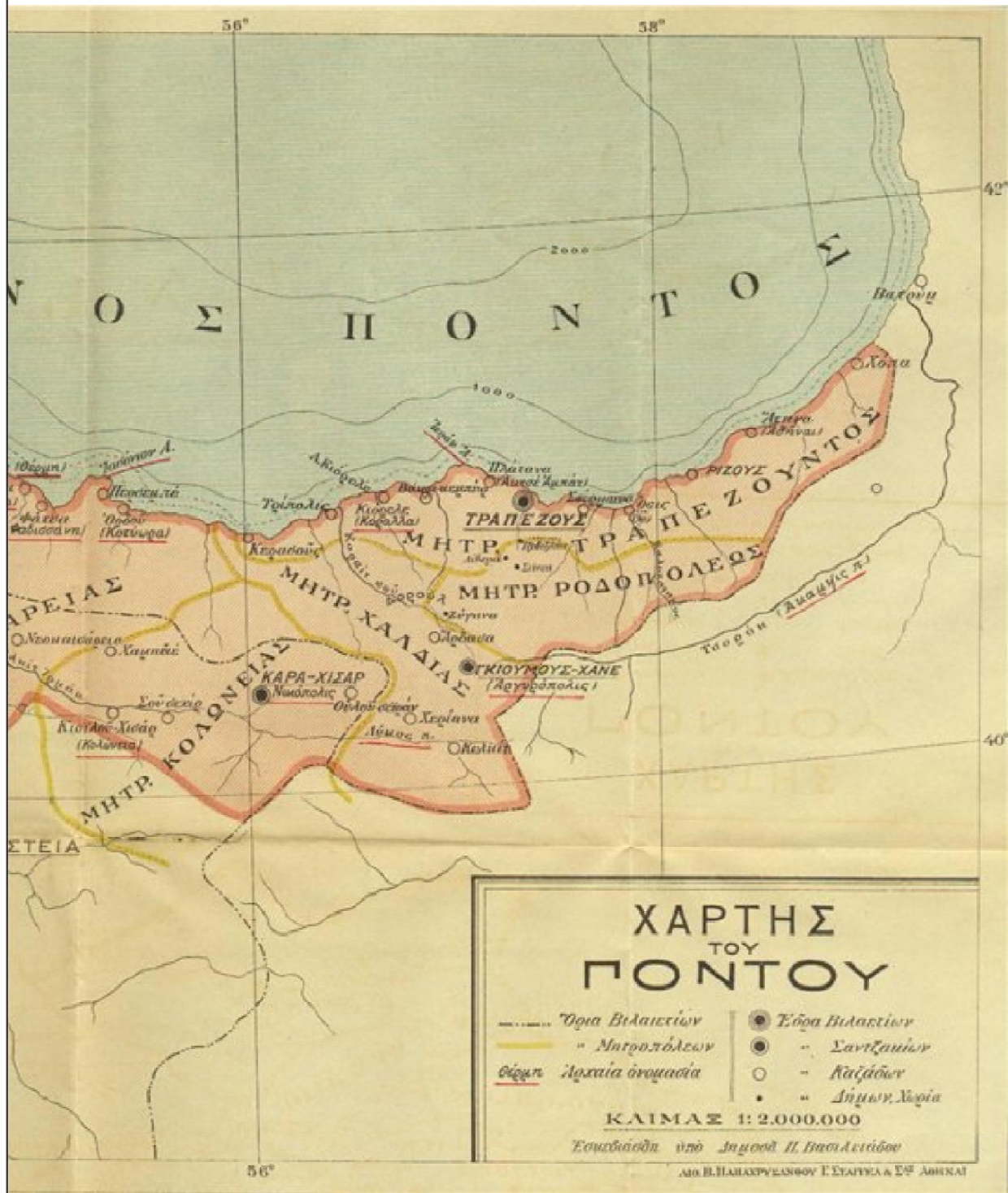

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მკარძიების რუკა (შრამშნშო).

(დაბეკდილია ათწწი XX ს-ის მორე ნახეარში)

რუკაზე ნახს, რომ როდოდოსის ეპარქია მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოში ვარციხის რეგიონს, არამედ ტრაპეზუნტის სამხრეთით მდებარე რეგიონს, იქვე მდებარეობდნენ პეტრას, სასინისა და ზიგანას ეპარქიებიც და არა დასავლეთ საქართველოში

სარჩევი

პროკოფი კონსერტო (VII.) ლაზიკის შესახებ

I. პროკოფი კონსერტო „თმ სპარსელებთან“ De Bello Persico (BP)

1. იბერები საუკეთესო მართლმადიდებლები არიან	3
2. კათალიკოსი	3
3. იბერთა მარჯვნივ სპარსელები ცხოვრობენ	4
4. იბერთა მარცხნივ ლაზიკა	4
5. იბერთა მეფე გურგენი ლაზიკეში გაიქცა	4
6. კოლხიდა - ლაზიკე	5
7. ლაზიკე მთავორიანია	5
8. კლდეები ფაზისთან	5
9. მარლი და ღვინო	6
10. ხოსრო კოლხეთში	7
11. ხოსროს გზა	7
12. ღვინი – სპარსთა ჯარის დასასვენებელი ადგილი ლაზიკის ომების დროს	8
13. გუბაზი	9
14. ხოსროს სახომალდე ხე-ტყე ლაზიკაში	9
15. იბერების საზღვარი	10
16. სკანდა და სარაპანა	10
17. კვლავ სკანდა და სარაპანა	11
18. მოხირისი	12
19. პეტრა ზღვისპირა ქალაქია	12
20. ციბეს მონოპოლია პეტრაში	12
21. ბოასი-ფაზისი, „ნაცვლად ბოასისა ამიერიდან ფაზისად წოდებული“ მდინარე	13
22. ბოასი, კავკასიის მთა, ფაზისის სათავე	13
23. მერმეროე ფაზისის მარჯვნივ	15
24. პროკოფის კრიტიკა ს. ყაუხჩიშვილის მიერ	15
25. აკამფსისი	16
26. მდ. ფაზისი ახლოა პეტრასთან	16
27. ფაზისი ზღვაში ჩქარა შეედინება, რიონი კი ნელა	16
28. ლაზიკის მეზობლები	17
29. ჭანები და ფაზისი	17
30. ჭანეთი და ლაზეთი	17
31. ლაზები – კოლხები	18
32. ქალაქები	18
33. როდოპოლისი, მოხირისი და ლაზიკის საზღვრები	18
34. როდოპოლისი	19
35. ქალაქი ფაზისი და ქალაქი ფასიდა	19
36. სვანები და ალანები	20

II. პროკოფი კმსარიალი „ომი ბოთმბთან“ De Bello Gothico (BG)

37. ჭეშმარიტების კვლევისათვის საჭიროა ახალი აზრი	21
38. ლაზთა ეპისკოპოსები	22
39. ლაზიკე კლდოვანი ქვეყანა	23
40. ჭეშმარიტების გამოკვლევა ესება არა რაიმე მოჩვენებითს ან ბუნდოვან რასმეს, არამედ მდინარე ფაზისს, რომელსაც ჰქონდა კლდოვანი და უცვლელი კალაპოტი	23
41. წინაბრძოლობა	23
42. მსგავსი ტოპონიმები	24
43. ლაზიკას კლდოვანი სანაპირო აქვს და საერთოდ კლდოვანი ქვეყანა	24
44. „ვიწროები ფაზისთან“	25
45. სარაპანისი და სკანდა	26
46. იბერია – კოლხეთის გზა	26
47. პროკოფის „აქეთა“	26
48. ართვინი (ბორჩხა?) – როდოპოლისი	27
49. არქეოპოლისი	28
50. მოხირისი	29
51. კოტაიონი – ქუთათისი, მერე – უქიმერიონი, ლაზების დიალექტი	29
52. დაბალი ვაკის ციხე კოტაიონი	30
53. მერე – უქიმერიონი	31
54. მოხირისი, რეონი	31
55. რეონი არ იყო ფაზისი	31
56. ბოასი – აკამფსისი	32
57. ჰიპოსი	33
58. მთის მწვერვალები ფაზისის პირზე	33
59. კავკასია	33
60. მერმეროე	33
61. ფაზისი – ნახევარმთვარა სანაპიროს შუაში	34
62. ევროპასა და აზიას ჰყოფს ფაზისი	34
63. აფსილები	34
64. ხასკუნები ალანიაში	36
65. აფსილები და აბაზგები ქართულენოვანი ხალხი იყო	37
66. ბრუქსები	38
67. გუთები	38
68. საგინები, სებასტოპოლი, პიტიუნტი, ტრაპეზუნტი	38
69. აფსარუ რიზესთან	38
70. მანძილი აფსარუნტიდან პეტრამდე, სკვიმნია და სვანია	39
71. კოლხები – ლაზები	39
72. ფაზისის რიტორიკული სკოლა	40
73. ჭანები	40
74. სვანია – სკვიმნია	40

III. პროკოფი კოსარიძე „შინობათა შმსახეზ“ (2006)

75. კლისურები ლაზიკის შესასვლელში 41
76. ჭანები 41
77. ლაზი მეფეების სამეფო შესამოსელი 42
78. ციხე-სიმაგრეები ლაზიკეში (პეტრა, პიტიუნტი, სებასტოპოლისი) 43
79. კლისურები 44
80. ჭაობი პროკოფის ცნობით 44
81. გზა პერსარმენიიდან ბიზანტიისაკენ 45
82 „ონ“ სუფიქსი და „არტ“ პრეფიქსი 46

IV. პროკოფი კოსარიძე „საიფშოლო ისტორია“ (1989)

83. წყაროს მტკიცებების უგულბელყოფა მთარგმნელ-კომენტატორის მიერ 47

აგათიას სქოლასტიკოსი (VII.) ლაზიკის შმსახეზ

1. ლაზები – ერთმორწმუნე ქრისტიანები არიან 48
2. საერთაშორისო გზა ლაზიკის გავლით 48
3. ქალაქ ფაზისთან კლდეებს 2000 მუშა ანგრევდა 49
4. ლაზიკა და არმენია 50
5. გუბაზი ხობისწყალთან 50
6. ტაძრები ონოგურისთან (წმ. სტეფანეს სახელობისა) და ქ. ფაზისთან 50
7. მდ. დოკონისი და პუნქტი ნესოსი 51
8. მოხირისი-ერგე-ლიგანი 51
9. სარაპანა 52
10. საზღვარი იბერიასა და არმენიას შორის და სპარსი სარდალი ნახორაგანი 52
11. ლაზიკის მეფის კავშირი იბერებთან და სვანებთან 53
12. ლაზეთის ძველი მოსახლეობა 54
13. მანძილები ლაზიკის პუნქტებს შორის 54
14. სახელწოდებათა დამთხვევები 55
15. ალანები მისიმიანთა ქვეყანის წინააღმდეგ 56
16. ბიზანტიელთა ომი მისიმიანთა წინააღმდეგ 56
17. მისიმიელთა ბავშვების უმოწყალო დახოცვა ბიზანტიელების მიერ 57
18. მისიმიელები ქრისტიანები იყვნენ 58
19. ჭანთა ტომის დამორჩილება 58
20. სვანების დამორჩილება ბიზანტიელების მიერ 59
21. დიდი სვანეთი – ისტორიაში დაკარგული ქვეყანა 60
22. სვანეთის პროსპარსული ორიენტაცია 63
23. დავა სვანეთის გამო (562 წლის შემდეგ) 65
24. აგათიას მიხედვით მდ. ფასისი – მდ. ჭოროხია 66
25. ფრონტის ხაზი 68
26. სვანეთის საკითხი 562 წლის „ორმოცდაათწლიანი ზავის“ შემდეგ 70
27. მდინარე დოკონისი 70

მენანდრე პროტექტორი (VII ს.) ლაზიკის (სვანეთის) შესახებ

1. სვანეთის გამო გალიზიანებული ბიზანტიის იმპერატორი	72
2. სპარსელების ლაშქრობა სვანეთში	72
3. ხალხთა და ტომთა ზედა ფენის გადასახლებანი სპარსელთა და ბიზანტიელთა მიერ	72

თეოფილაქტე სიმოკატა (VII ს.) ლაზიკის შესახებ

1. რომაელების ქმედებანი სვანეთის გარშემო	74
2. ბარამი სვანეთში	74
3. სპარსი სარდალი ბარამი არაქსზე	74
4. სტრატეგოსი რომანოზი ლაზიკეში და მისი ბანაკი ალბანიაში	75

თეოფანე ქამთააღმწერელი (VIII ს.) ლაზიკის შესახებ

1. მეფე ჰორმისდის სარდალი ბარამი სვანეთის წინააღმდეგ	76
2. წარუმატებელი ექსპედიცია სვანეთში, რომელსაც შეეწირა სპარსეთის სამეფო დინასტია	77

ვაიფანე კონსტანტინოპოლიელი (VIII ს.) ლაზიკის შესახებ

1. ქართული ტომები დიდ სებასტოპოლისში, აფსარის ციხესთან, ჰისოს ნავსადგურთან და მდინარე ფაზისთან	78
2. ანდრია მოციქულმა განანათლა ტრაპეზუნტი ლაზიკაში, იბერია და ზღვის პირას მცხოვრებნი	78

იმპერატორი იუსტინიანე (VII ს.) ლაზიკის შესახებ

1. იუსტინიანე – ჰელენოპონტოს, პონტოს და ლაზიკის ქალაქებისა და ციხე-სიმაგრეების შესახებ	79
დასკვნა	82
რუკები	85

ქაღვნიკა
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
თეთლთბილის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის
10 წლის იუბილეს.

რედაქტორი ი. გორგიძე
კომპიუტერული უზრუნველყოფა თ. რევაზიშვილისა

გადაეცა წარმოებას 20.10.2011. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.12.2011. ქალაქის ზომა 60X84
1/8. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 2,5. ტირაჟი 100 ეგზ.

საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, თბილისი, კოსტავას 77

